राजशेखरः ।

माधवकृतशंकरविजय–भोजकृतसरस्वतीकण्ठाभरण–क्षेमेन्द्रकृतौचित्यविचारचर्चा-सुवृत्ततिलक-कविकण्ठाभरण–सोमदेवकृतयशस्तिलकचम्पू–शार्ङ्गधरपद्धति–आरोहकभगदत्तजल्हणसंगृहीतसूक्तिमुक्तावलि–हरिकविसंगृहीतसुभाषितहारावलि-वल्लभदेवसंगृहीत-सुभाषितावलि–राजशेखरकृतबालरामायण–बालभारत–कर्पूरमञ्जरी-विद्धशालभञ्जिकादि-संस्कृतग्रन्थेषु, तथा विल्सनपण्डितकृत 'हिन्दू थीएटर'–भट्टमोक्षमुल्लरकृत 'इण्डिया, व्हॉट् इट् कॅन् टीच् अस्'–वेबरपण्डितकृत 'हिस्टरी ऑफ् इण्डियन् संस्कृत लिटरेचर'–अनेकपण्डितसंकलित 'इण्डियन् ॲण्टिक्वेरी'–डॉक्टरपीटर्सनरिपोर्ट–डॉक्टरभाण्डारकर-रिपोर्टादिइङ्ग्लिशभाषानिबद्धेषु ग्रन्थेषु च लिखितं राजशेखरविषयं सम्यग्विलोक्य विस्तरभिया चात्र तत्सर्वं परित्यज्य तन्निर्गलितार्थ एव संक्षेपेण लिख्यते.

तत्र शंकरविजये 'तन्नोदितः कश्चन राजशेखरः' इति द्वितीयसर्गप्रारम्भे, 'एवमेनमतिनिर्मलचरित्रं सेवमानजनदैन्यलवित्रम् । केरलक्षितिपतिर्हि दिदृक्षुः प्राहिणोत्सचिवमाहतभिक्षुः ॥' 'तेन पृष्टकुशलः क्षितिपालः स्वेन सृष्टमथ शात्रवकाल. । हाटकायुतसमर्पणपूर्वं नाटकत्रयमबोधदपूर्वम् ॥' इति पञ्चमसर्गे, 'कविताकुशलोऽथ केरलक्ष्माकमनः कश्चन राजशेखराख्यः । मुनिवर्यमनुं मुदा विवेने निजकोटीरनिघृष्टपन्नखाग्रम् ॥ प्रथते किमु नाटकत्रयी सेत्यमुना सदसि तां ततो नियुक्तः' इत्यादि चतुर्दशसर्गे च राजशेखर-कथा वर्तते. नाटकत्रयनामानि तु शंकरविजये न सन्ति. एतेन नाटकत्रयकर्ता केरलक्षितिपालो राजशेखरः सप्तमशतकप्रारम्भसमुद्भूतशंकराचार्यसमकालीन आसीदिति स्फुटमेव प्रतीयते. किं तु भोजप्रबन्धादिवच्छंकरविजयस्यापि समयादिनिर्णयविषये विश्वासानर्हत्वान्नैतच्छ्रद्धेयम्. न चास्य शंकरविजयस्य कर्ता पण्डितशिरोमणिः सायनमाधवाचार्य. अयं च कश्चिदन्य एव नवकालिदासापरपर्यायो माधव इति भाति.

राजशेखरकृतेषु बालरामायणादिषु महेन्द्रपालस्य वर्णनमस्ति. तत्र 'इण्डियन् ॲण्टिक्वेरी'नामकमासिकपुस्तकस्य पञ्चदशे भागे ११२ मिते पृष्ठे 'ॐ स्वस्तिश्रीमहोदयसमावासितानेकगोहस्त्यश्वरथपत्तिसंपन्नस्कन्धावारात्——परमभगवतीभक्तो महाराजश्रीभोजदेवस्तस्य पुत्रस्तत्पादानुध्यातः श्रीचन्द्रभट्टारिकादेव्यामुत्पन्नः परमभगवतीभक्तो महाराजश्रीमहेन्द्रपालदेवः श्रावस्तीभुक्तौ श्रावस्तीमण्डलान्तःपातिवालयिकाविषयसंबद्धपानीयकग्रामसमुपगतान्सर्वानेव यथास्थाननियुक्तान्प्रतिवासिनश्च समाज्ञापयति——संवत्सर १०० ५० ५ माघशुदि १० निबद्धम्' इति महेन्द्रपालस्य दानपत्रं मुद्रितमस्ति. अत्र पृथक्पृथगभिलिखितानामङ्कानां संकलने जाता १५५ मिता संख्या. अयमेव श्रीहर्षवर्धनसंवत्सरः तत्र च ६०६ वर्षेषु योजितेषु जातः ७६१ मितः ख्रिस्तसंवत्सरः. 'अयमेव पूर्वलिखितदानपत्रसमय.' इति फ्लीटपण्डितः. एतदनुरोधेनैव सुभाषितावल्युपोद्घाते राजशेखरसमयो लिखित . किं त्वत्र श्रीहर्षवर्धनसंवत्सरादिकल्पनं युक्तिरहितमिति ७६१ मितख्रिस्तसंवत्सरे राजशेखरो बभूवेत्यपि सर्व-

त्वमेव. दानपत्रं त्वेतद्राजशेखरवर्णितमहेन्द्रपालस्यैवास्ति, यतोऽस्मिन्दानपत्रे महोदयस्य नाम वर्तते. राजशेखरकृतबालभारतप्रस्तावनायां च 'कथमेते महोदयमहानगरलीलावतंसा विद्वांसः सामाजिकाः' इत्याद्यस्ति. महोदयमिति कान्यकुब्ज(कनौज)स्य नामान्तरम्. 'कान्यकुब्जं महोदयम्' 'कन्याकुब्जं गाधिपुरं कौशं कुशस्थलं च तत्' इति हैमनाममालायाम्, 'महोदयः कान्यकुब्जे' इति विश्वप्रकाशमेदिनीकोषयोश्च वर्तते. बालरामायणे दशमेऽङ्केऽपि 'लक्ष्मणः—इदं पुनस्ततोऽपि मन्दाकिनीपरिक्षिप्तं महोदयं नाम नगरं दृश्यते। रामः—शश्वत्[illegible]सुधागर्हितं द्विपद्भिर्नो गाहितं भवति गाधिपुरं पुरस्तात्। [illegible] शफरीसदृशं दृश तदसितनितम्बिनि नितम्बवहद्युसिन्धौ ॥ ८८ ॥ इदं द्वयं [illegible] परस्परालंकरणैकहेतु। पुरं च हे जानकि, कान्यकुब्जं सरिच्च गौरीपतिमौलिमाला ॥८९॥' इत्याद्यस्ति. एतेन राजशेखरकविः कान्यकुब्जमहीपतेर्महेन्द्रपालस्य सभायामासीदिति ज्ञायते. बाणभट्ट-भवभूति-वाक्पतिराज-श्रीहर्षादयोऽन्येऽपि बहवो महाकवयः कान्यकुब्जनरपतीनां हर्षवर्धनयशोवर्मप्रभृतीनां सभासु स्वस्वसमये आसन्.

[illegible] दशमे शतके बभूवेति भाण्डारकरपण्डितः, एवमेव पेनरपण्डितः, एका[illegible]मध्यभागे द्वादशशतकप्रारम्भे वेति विल्सनपण्डितः, बालरामायणकर्ता राजशेखरः [illegible] आसीदिति च भट्टमोक्षमुलरनामा वदति.

[illegible] ८८४ मितविक्रमसंवत्सरादनन्तरम् ९५९ संवत्सरात्पूर्वं [illegible] वर्षेषु बभूव. यत. ८८४ मितसंवत्सरपर्यन्तं काश्मीरान्पालयितुरवन्ति[illegible] राजशेखरकृता स्तुतिश्लोकाः सूक्तिमुक्ता[illegible] [illegible]

[illegible]

राजशेखरकवीन्द्रगेहिनी' इत्याद्यस्ति. चाहमानकुलं 'चौहाण' इति प्रसिद्धं क्षत्रियकुलम्. यस्मिन्हम्मीरपृथ्वीराजादयः क्षितिपाला अभूवन्. तत्कुलप्रसूता च कथमस्मिन्युगे ब्राह्मणस्य भार्या भवितुमर्हति? तस्माद्राजशेखरः क्षत्रिय आसीदिति कथमपि नातीवानुचितं भाति.

राजशेखरो महाराष्ट्रदेशोत्पन्नश्चेदिदेशोत्पन्नो वेत्यत्रापि संदेह एव. यतो बालरामायणप्रस्तावनायां स्वप्रपितामहमकालजलदं महाराष्ट्रचूडामणिं वदति. सूक्तिमुक्तावल्यादिस्थकविवर्णनश्लोकेषु स्वपूर्वपुरुषं सुरानन्दं चेदिमण्डलमण्डनं च वदति. भाति चायं चेदिदेशोद्भवः, चेदिदेशमहीपतीनां करचुलीनामेव विद्धशालभञ्जिकादिषु प्रायशो वर्णनात्. एतत्सर्वमग्रे विशिष्टकविवर्णनश्लोकेषु टिप्पण्यां स्फुटीभविष्यति. विह्लणकविर्यथा स्वदेशं कश्मीरं परित्यज्य कर्णाटमहीपतेराश्रये जगाम, तद्वदयमपि स्वदेशं विहाय कान्यकुब्जमहीपालं शिश्रिये.

दशरूपकावलोक-सरस्वतीकण्ठाभरण-क्षीरस्वामिकृतामरकोपटीका-मुकुटकृतामरकोपटीका-श्रीमदभिनवगुप्ताचार्यकृतध्वन्यालोकलोचन-काव्यप्रकाश-साहित्यदर्पण-शार्ङ्गधरपद्धति-सूक्तिमुक्तावलि-सुभाषितावलि-सुभाषितहारावल्यादिषु राजशेखरश्लोकाः, श्रीकण्ठचरितसमाप्तिसर्गे राजशेखरस्य नाम च वर्तते. एते सर्वेऽपि ग्रन्था अस्मिन्निर्णीतराजशेखरसमयादर्वाचीनाः. केवलं क्षीरस्वामिविषये मनाक्संदेहः. काश्मीरदेशमहीपालस्य जयापीडस्याध्यापकः क्षीराभिधः कश्चन शब्दविद्योपाध्याय आसीत् (राजतरङ्गिणी ४।४८८). स एवामरकोपटीकाकर्ता क्षीरस्वामीति न सम्यक्. यतः क्षीरस्वामिकृतामरकोपटीकायां 'श्रीभोजः' इति नाम बहुषु स्थलेषु वर्तते. भोजश्चैकादशशतकमध्यभाग आसीत्. तस्मादेकादशशतकमध्यभागादर्वाचीनः क्षीरस्वामी कथमष्टमशतकोत्तरार्धसमुद्भूतस्य जयापीडनृपतेरध्यापको भवितुमर्हति? तस्मात्क्षीरोपाध्यायात्क्षीरस्वामी भिन्न एव.

बालरामायणम्, बालभारतम् (प्रचण्डपाण्डवम्), कर्पूरमञ्जरी, विद्धशालभञ्जिका चेति ग्रन्थचतुष्टयमेव राजशेखरकृतं प्राप्यते. तत्र बालरामायणं मूलमात्रमेव, बालभारतस्य केवलमङ्कद्वयम्, नारायणदीक्षितकृतटीकासमेता विद्धशालभञ्जिका, वासुदेव-धर्मदास-कामराज-कृष्णसूनुकृताभिष्टीकाभिः समेता कर्पूरमञ्जरी च लभ्यते. बालरामायणे भर्तृमेण्ठ-भवभूति-शंकरवर्मा-अकालजलद-तरल-सुरानन्द-कविराजानाम्, कर्पूरमञ्जर्यां च मृगाङ्कलेखाकथाकारापराजित-हाल-हरिचन्द्र-नन्दिचन्द्र-कोटिशानां कवीनां नामानि सन्ति. तेषु शंकरवर्मापराजितौ राजशेखरसमकालीनौ, अकालजलद-तरल-सुरानन्द-कविराजा राजशेखरस्य पूर्वपुरुषाः. तेषु कविराजो राघवपाण्डवीयकर्ता, भर्तृमेण्ठ-भवभूति-हाल-हरिचन्द्राः प्रसिद्धा एव, नन्दिचन्द्र-कोटिशौ चाप्रसिद्धौ स्तः. पूर्वोक्तग्रन्थचतुष्टयप्रस्तावनासु राजशेखरेण रघुकुलचूडामणिर्महेन्द्रपालः स्वशिष्यत्वेन वर्णितः. बालभारतप्रस्तावनायां तु निर्भयनरेन्द्रसूनोर्महीपालदेवस्यापि वर्णनमस्ति. निर्भयराजेऽपि रघुकु-

खरस्य शिष्य एवासीत्. 'बालकविः कविराजो निर्भयराजस्य तथोपाध्यायः' इति कर्पूरमञ्जरीप्रस्तावनायाम्. 'विभ्रमराजस्य तथोपाध्यायः' इति कामराजसंमतः पाठः. निर्भयराज इति महेन्द्रपालस्यैव नामान्तरमिति केचित्. महीपालदेवश्च चण्डकौशिकप्रस्तावनायामार्यक्षेमीश्वरेणापि वर्णितः.

'कर्णाटीदशनाङ्कितः श्रितमहाराष्ट्रीकटाक्षाहतः प्रौढान्ध्रीस्तनपीडितः प्रणयिनीभ्रूभङ्गवित्रासितः । लाटीबाहुविवेष्टितश्च मलयस्त्रीतर्जनीतर्जितः सोऽयं संप्रति राजशेखरकविर्वाराणसीं वाञ्छति ॥' अयं श्लोक औचित्यविचारचर्चायाम्, 'दातुर्वारिधरस्य—' इत्यादि श्लोकाः सुभाषितावल्याम्, 'भासो रामिलसौमिलौ' इत्याद्याः श्लोकाः शार्ङ्गधरपद्धतौ, 'अकालजलदेन्दोः सा' इत्याद्या बहवः श्लोकाः सूक्तिमुक्तावलि-सुभाषितहारावल्यो राजशेखरनाम्ना समुद्धृताः सन्ति. ते च प्रसिद्धेषु राजशेखरग्रन्थेषु न प्राप्यन्ते. तस्मात्सन्त्यन्येऽपि केचन राजशेखरकृता ग्रन्था इति ज्ञायते. 'विद्धि नः षट्प्रबन्धान्' इति च बालरामायणप्रस्तावनायां स्वयमेव राजशेखरो वदति. अस्य कवेः शार्दूलविक्रीडितच्छन्दोनिबद्धाः श्लोका अतिसमीचीनाः सन्ति. 'शार्दूलक्रीडितैरेव प्रख्यातो राजशेखरः । शिखरीव परं वक्रैः सोल्लेखैरुच्चशेखरः ॥' इति सुवृत्ततिलके क्षेमेन्द्रः 'आगस्कारिणि कैटभप्रमथने तत्ताडनार्थं रुषा नाभीपङ्कजमस्तता गमयितुं जाते प्रयत्ने श्रियः । स्वावासोन्मथनोपपादितभयभ्रान्तात्मनस्तत्क्षणादब्रह्मण्यपराः पुरातनमुनेर्वाग्वृत्तयः पान्तु वः ॥' अयं श्लोकः सूक्तिमुक्तावल्यां राजशेखरान्तेवासिनाम्ना समुद्धृतः. तेन राजशेखरस्य कश्चन शिष्योऽपि कविरासीत्.

सूक्तिमुक्तावलि-सुभाषितहारावलि-शार्ङ्गधरपद्धतिषु राजशेखरकृताः प्राचीनकविप्रशंसाश्लोकाः केचन समुपलभ्यन्ते, ते सर्वेऽप्यत्युक्तत्वादत्र कविनामक्रमेण समुद्ध्रियन्ते—

अकालजलदेन्दोः सा हृद्या वचनचन्द्रिका ।
नित्यं कविचकोरैर्या पीयते न च हीयते ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः)

अकालजलदकवी राजशेखरस्य प्रपितामह आसीत्. 'अकालजलदस्य प्रनप्तुः' इति विद्धशालभञ्जिकाप्रस्तावनायाम्. 'स मूर्तो यत्रासीद्गुणगण इवाकालजलदः सुरानन्दः सोऽपि श्रवणपुटपेयेन वचसा । न चान्ये गण्यन्ते तरलकविराजप्रभृतयो महाभागास्तस्मिन्नजनि यायावरकुले ॥ तदामुष्यायणस्य महाराष्ट्रचूडामणेरकालजलदस्य चतुर्थो दौर्दुकिः (दौहिकिः) शीलवतीसूनुरुपाध्यायः श्रीराजशेखरः' इति च बालरामायणप्रस्तावनायां वर्तते. अकालजलदकृतः कोऽपि ग्रन्थो नाद्याप्युपलब्धः. केवलं 'भेकैः कोटरशायिभिः' इत्यादिश्लोकः शार्ङ्गधरपद्धत्यादिषु लभ्यते.

ध्वनिनातिगभीरेण काव्यतत्त्वनिवेशिना ।
आनन्दवर्धनः कस्य नासीदानन्दवर्धनः ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

काव्यालोकाद्यनेकग्रन्थकर्ता काश्मीरदेशोद्भवोऽवन्तिवर्मनृपतिसमकालीनोऽयमानन्दवर्धनाचार्यः प्रसिद्ध एव.

अकालजलदश्लोकैश्चित्रमात्मकृतैरिव ।
जातः कादम्बरीरामो नाटके प्रवरः कविः ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः.)

सरस्वतीव कर्णाटी विजयाङ्का जयत्यसौ ।
या वैदर्भगिरां वासः कालिदासादनन्तरम् ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

'एकोऽभूनलिनात्ततश्च पुलिनाद्वल्मीकतश्चापरस्ते सर्वे कवयो भवन्ति गुरवस्तेभ्यो नमस्कुर्महे । अर्वाञ्चो यदि गद्यपद्यरचनैश्चेतश्चमत्कुर्वते तेषां मूर्ध्नि ददामि वामचरणं कर्णाटराजप्रिया ॥' एतच्छ्लोककर्त्री कदाचिदियमेव विजयाङ्का कर्णाटी स्यात्.

एकोऽपि जीयते हन्त कालिदासो न केनचित् ।
शृङ्गारे ललितोद्गारे कालिदासत्रयी किमु ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

जानकीहरणं कर्तुं रघुवंशे स्थिते सति ।
कविः कुमारदासश्च रावणश्च यदि क्षमः ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः.)

काव्यमालाप्रथमगुच्छके औचित्यविचारचर्चायां १४४ पृष्ठे कुमारदासनामोपरि टिप्पणं विलोकनीयम्

दूरादपि सतां चित्ते लिखित्वाश्चर्यमञ्जरीम् ।
कुलशेखरवर्मा न्यां(?) चकाराश्चर्यमञ्जरीम् ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः.)

आश्चर्यमञ्जरी कस्य ग्रन्थः. '[illegible] वा महाप्रपञ्चकारिणी इत्या[illegible]दितश्च मधुरः, कुलशेखराश्चर्यमञ्जरी' इत्यत्र [illegible] 'केरलोत्पत्ति-केरलविशेषमाहात्म्यनामकग्रन्थाभ्यां ज्ञायते कलियुगे [illegible] केरलदेशाधिपतिः कुलशेखरः [illegible] मिते [illegible]' इति [illegible] राजशेखरचरितस्य(?) १३ पृष्ठे टिप्पण्यां [illegible].

B स्कं०

कुलशेखरसूरिविरचिता मुकुन्दमाला प्रसिद्धैव. कुलशेखर एव राजशेखर इति मिथ्यैव केरलीयानां प्रवादः, यतो राजशेखरेणायं कुलशेखरो वर्णितः.

आदौ गणपतिं वन्दे महामोदविधायिनम् ।
विद्याधरमणेर्यस्य पूज्यते कण्ठगर्जितम् ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

'महामदविधायिनम्' इति पुस्तकान्तरपाठः.

हुता शिलिनि गौणाढ्या स्तोकशेषापि सा कथा ।
सुरलीढेन्दुलेखेव लोके पूज्यतमाभवत् ।

(सुभाषितहारावलिः.)

गुणाढ्यप्रणीता बृहत्कथा षड्लक्षमिताग्नौ दग्धा, केवलमेकलक्षमितावशिष्टा, इति कथासरित्सागरेऽष्टमतरङ्गे कथा द्रष्टव्या.

अनुप्रासिनि संदर्भे गोनन्दनसमः कुतः ।
यथार्थनामतैवास्य यद्वाग्वदति चारुताम् ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः.)

यायावरकुलश्रेणेर्हारयष्टेश्च मण्डनम् ।
सुवर्णबन्धरुचिरस्तरलस्तरलो यथा ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

तरलो हारमध्यमणिरपि. अयमपि कवी राजशेखरस्य पूर्वपुरुषः पूर्वमकालजलदश्लोकटिप्पणे लिखितं बालरामायणप्रस्तावनापद्यं विलोकनीयम्. राजशेखरोऽप्यात्मानं यायावरकुलोत्पन्नमेव स्वग्रन्थेषु वर्णयति.

कर्तुं त्रिलोचनादन्यः कः पार्थविजयं क्षमः ।
तदर्थः शक्यते द्रष्टुं लोचनद्वयिभिः कथम् ॥

(सुभाषितहारावलिः.)

त्रयोऽग्नयस्त्रयो वेदास्त्रयो देवास्त्रयो गुणाः ।
त्रयो दण्डिप्रबन्धाश्च त्रिषु लोकेषु विश्रुताः ॥

(शार्ङ्गधरपद्धतिः, सुभाषितहारावलिः.)

दशकुमारचरितम्, काव्यादर्शश्चेति प्रबन्धद्वयमेव लभ्यते. मल्लिकामारुतकर्ता तूद्‌-
..न रङ्गनाथकृतिः, न तु दण्डी कलापरिच्छेद-च्छन्दोविचित्यादयः सन्त्यन्येऽपि दण्डिकृता ग्रन्था इति काव्यादर्शाज्ज्ञायते. कविरयं सप्तमशतकप्रारम्भसमुद्भूतः.

सरस्वतीपवित्राणां जातिस्तत्र न कारणम् ।
व्यासस्पर्धी कुलालोऽभूद्यद्द्रोणो भारते कविः ॥

(शार्ङ्गधरपद्धतिः.)

पुस्तकान्तरे 'न देहिनाम्' इति पाठः.

द्विसंधाने निपुणतां स तां चक्रे धनंजयः ।
यया जातं फलं तस्य सतां चक्रे धनं जयः ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

वसुदेवश्रीदेवीसूनुर्द्विसंधानकाव्यकर्तायं धनंजयमहाकविर्जैन आसीत्. राघवपाण्डवीयमपि द्विसंधानकाव्यस्य नामान्तरम्. कविराजकृतं प्रसिद्धं मुद्रितं च राघवपाण्डवीयकाव्यं भिन्नम्.

स्वस्ति पाणिनये तस्मै यस्य रुद्रप्रसादतः ।
आदौ व्याकरणं काव्यमनु जाम्बवतीजयम् ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

'पयःपृषन्तिभिः स्पृष्टा वान्ति वाताः शनैः शनैः, इति जाम्बवतीविजयवाक्यम्', 'स पार्षदैरम्बरमापुपूरे, इति जाम्बवत्यां पाणिनिः' इत्यादि जाम्बवतीजयकाव्यपद्यैकदेशा मुकुटेनामरकोषटीकायामुदाहृताः सन्ति. 'तथाहि पाणिनेः पातालविजये महाकाव्ये—सन्ध्यावधूं गृह्य करेण' इत्यादि काव्यालंकारटीकायां नमिसाधुना चोदाहृतम्. तेन जाम्बवतीजयस्य पातालविजयमित्यपि नामान्तरं भाति. सुभाषितावलि-सदुक्तिकर्णामृतादिषु बहवः पाणिनिश्लोकाः प्राप्यन्ते. 'स्पृहणीयत्वचरितं पाणिनेरुपजातिभिः । चमत्कारैकसारानिरुद्यानस्येव जातिभिः ॥' इति सुवृत्ततिलकस्थक्षेमेन्द्रश्लोकेनोपजातिच्छन्दोनिबद्धाः पाणिनिश्लोका अत्युत्तमाः सन्तीति ज्ञायते. य एव व्याकरणसूत्रकर्ता स एव जाम्बवतीजयकाव्यस्य कर्तेत्यस्माद्राजशेखरश्लोकात्स्फुटं प्रतीयते. तस्मात्पाणिनिद्वयकल्पनं व्यर्थमेव.

प्रद्युम्नाभ्युदयस्येह नाटके पटवो गिरः ।
प्रद्युम्नाभ्युदयस्येह पौष्पा अपि शराः खराः ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः.)

सहर्षचरितारब्धाद्भुतकादम्बरीकथा ।
बाणस्य वाण्यनार्येव स्वच्छन्दा भ्रमति क्षितौ ॥

कुलशेखरनृपतिरचिता मुकुन्दमाला प्रसिद्धा. कुलशेखर एव राजशेखर इति मिथ्यैव केरलीयानां प्रवादः, यतो राजशेखरेणात्र कुलशेखरो वर्णितः.

आदौ गणपतिं वन्दे महामोदविधायिनम्।
विद्याधरमणेर्यस्य पूज्यते कण्ठगर्जितम्॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

'महामदविधायिनम्' इति पुस्तकान्तरपाठः.

हुता त्रिशिखिनि गौणाढ्या श्लोकशेषापि सा कथा।
मुरलीढेन्दुलेखेव लोके पूज्यतमाभवत्।

(सुभाषितहारावलिः.)

गुणाढ्यप्रणीता बृहत्कथा षड्लक्षमिताग्नौ दग्धा, केवलमेकलक्षमितावशिष्टा, इति कथासरित्सागरेऽष्टमतरङ्गे कथा द्रष्टव्या.

अनुप्रासिनि संदर्भे गोनन्दनसमः कुतः।
यथार्थनामतैवास्य यद्वाग्वदति चारुताम्॥

(सूक्तिमुक्तावलिः.)

यायावरकुलश्रेणेर्हारयष्टेश्च मण्डनम्।
सुवर्णबन्धरुचिरस्तरलस्तरलो यथा॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

तरलो हारमध्यमणिरपि. अयमपि कवी राजशेखरस्य पूर्वपुरुषः पूर्वमकालजलदश्लोकटिप्पणे लिखितं बालरामायणप्रस्तावनापद्यं विलोकनीयम्. राजशेखरोऽप्यात्मानं यायावरकुलोत्पन्नमेव स्वग्रन्थेषु वर्णयति.

कर्तुं त्रिलोचनादन्यः कः पार्थविजयं क्षमः।
तदर्थः शक्यते द्रष्टुं लोचनद्वयिभिः कथम्॥

(सुभाषितहारावलिः.)

त्रयोऽग्नयस्त्रयो वेदास्त्रयो देवास्त्रयो गुणाः।
त्रयो दण्डिप्रबन्धाश्च त्रिषु लोकेषु विश्रुताः॥

(शार्ङ्गधरपद्धतिः, सुभाषितहारावलिः.)

दशकुमारचरितम्, काव्यादर्शश्चेति प्रबन्धद्वयमेव लभ्यते. मल्लिकामारुतकर्ता उद्[illegible]नामा रङ्गनाथकविः, न तु दण्डी. कलापरिच्छेदश्छन्दोविचित्यादयः ग्रन्थान्तेऽपि [illegible] ग्रन्था इति काव्यादर्शाज्ज्ञायते. कविरयं सप्तमशतकप्रारम्भसमुद्भूतः.

दर्पं कविभुजंगानां गता श्रवणगोचरम् ।
विषविद्येव मायूरी मायूरी वाङ् निकृन्तति ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः)

मायूराजसमो जज्ञे नान्यः करचुलिः कविः ।
उदन्वतः समुत्तस्थुः कति वा तुहिनांशवः ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः)

हैहयवंशोद्भवाः करचुरि (कल्चुरि) नामानः केचन क्षत्रिया अद्यापि 'रीवा' (रेवा) । राज्ये वर्तन्ते. राजशेखरसमये चेदिदेशान्तर्गता माहिष्मती नाम नगरी तेषां राजधान्यासीत्. 'यन्मेखला भवति मेकलशैलकन्या वीतेन्धनो वसति यत्र च चित्रभानुः । तामेव याति कृतवीर्यवशोवतंसां माहिष्मतीं करचुरेः कुलराजधानीम् ॥' इति बालरामायणम् (३।३५) मेकलकन्या नर्मदा. सा च माहिष्मती इन्दोरनगराद्दक्षिणदिशि [illegible]योजनान्तरे नर्मदादक्षिणतटेऽधुना 'महेश्वर' इति नाम्ना प्रसिद्धा इन्दोरनृपतेरधीना वर्तते. चेदिदेश एव नर्मदोपकण्ठे त्रिपुरीनाम [illegible] करचुरिनृपस्यासीत्. 'दीनारचर्चरनिशान्त [illegible] त्रिपुरा भवेन । [illegible] भुवि या नगरी [illegible] तामेव चैद्यतिलकस्त्रिपुरीं प्रशास्ति ॥' इत्यपि बालरामायणम् (३।२८) 'त्रिपुरी चेदिनगरी' इति हैमनाममाला (४।२९) [illegible] [illegible] त्रिपुरीनामासीत्. [illegible] वर्तते नगर्यां' इति, '[illegible] त्रिपुरी [illegible]' इति च [illegible] वर्तते, [illegible] सा च त्रिपुरी [illegible] 'तेवुर' इति नाम्ना [illegible] (२७ पृ.) [illegible]

[illegible]

(दर्पं [illegible] ।
[illegible] ॥)

[illegible]

वाणेन हृदि लग्नेन यन्मन्दोऽपि पदक्रमः।
प्रायः कविकुरङ्गाणां चापलं तत्र कारणम्॥

(सूक्तिमुक्तावलिः.)

सूक्तीनां स्मरकेलीनां कलानां च विलासभूः।
प्रभुदेवी कविर्लाटी गतापि हृदि तिष्ठति॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

कृत्स्नप्रबोधकृद्वाणी भा रवेरिव भारवेः।
माघेनेव च माघेन कम्पः कस्य न जायते॥

(सुभाषितहारावलिः.)

भासनाटकचक्रेऽपि च्छेकैः क्षिप्ते परीक्षितुम्।
स्वप्नवासवदत्तस्य दाहकोऽभून्न पावकः॥

(सूक्तिमुक्तावलि.)

केषांचन नाटकानां कर्ता भासकविः कालिदासात्प्राचीनः. यतो मालविकाग्निमित्रप्रस्तावनायां भासकवेर्नाम वर्तते. 'सूत्रधारकृतारम्भैर्नाटकैर्बहुभूमिकैः। सपताकैर्यशो लेभे भासो देवकुलैरिव॥' इति हर्षचरितप्रारम्भे बाणभट्टः 'पेया सुरा प्रियतमामुखमीक्षणीयं ग्राह्यः स्वभावललितो विकटश्च वेषः। येनेदमीदृशमदृश्यत मोक्षवर्त्म दीर्घायुरस्तु भगवान्स पिनाकपाणिः॥' इति यशस्तिलकचम्प्वां भासकवेः श्लोकः अन्येऽपि भासकवेः श्लोकाः सुभाषितावल्यादिषु प्राप्यन्ते. तत्कृतो ग्रन्थस्तु नाद्याप्येकोऽप्युपलब्धः. किंतु स्वप्नवासवदत्तनाटकस्य 'संचितपक्ष्मकपाटं—' इत्यादेकार्या श्रीमदभिनवगुप्तेन ध्वन्यालोकलोचनस्य तृतीयोद्योत उदाहृतास्ति.

कालञ्जरप्रतिश्चके भीमटः पञ्चनाटकीम्।
प्राप प्रबन्धराजत्वं तेषु स्वप्नदशाननम्॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलि.)

'कलिञ्जरपतिः' इति पुस्तकान्तरपाठः. कालञ्जरगिरिः प्रयागनगराद्वायुकोणे द्वादशयोजनान्तरे वर्तते. तदुपलक्षितदेशाधिपतिरयं भीमटः. 'दृष्टे चन्द्रमसि' इत्यादिश्लोकः सूक्तिमुक्तावल्यां भीमटनाम्ना समुद्धृतोऽस्ति.

अहो प्रभावो वाग्देव्या यन्मातङ्गदिवाकरः।
श्रीहर्षस्याभवत्सभ्यः समो बाणमयूरयोः॥

(शार्ङ्गधरपद्धतिः.)

पुस्तकान्तरे 'यचाण्डालदिवाकरः' इति पाठः.

दर्पं कविभुजंगानां गता श्रवणगोचरम् ।
विषविद्येव मायूरी मायूरी वाङ् निकृन्तति ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः.)

मायूराजसमो जज्ञे नान्यः कल्चुलिः कविः ।
उदन्वतः समुत्तस्थुः कति वा तुहिनांशवः ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

हैहयवंशोद्भवाः कल्चुलि(कल्चुरि)नामानः केचन क्षत्रिया अद्यापि 'रीवा'(रेवा) । राज्ये वर्तन्ते. राजशेखरसमये चेदिदेशान्तर्गता माहिष्मती नाम नगरी तेषां राजधान्यासीत्. 'दम्भोरत्ता भवति मेकलशैलकन्या वीतेन्धनो ज्वलति तत्र च चित्रभानुः । तामेव पाति कृतवीर्ययशोवतंसां माहिष्मतीं कलचुरेः कुलराजधानीम् ॥' इति बालरामायणम् (३।६५) मेकलसुता नर्मदा. सा च माहिष्मती इन्दोरनगराद्दक्षिणदिशि [illegible] नर्मदादक्षिणतटेऽधुना 'महेश्वर' इति नाम्ना प्रसिद्धा इन्दोरनृपाधीना वर्तते. चेदिदेश एव नर्मदोपकण्ठे त्रिपुरीनाम द्वितीयापि कलचुरिराजधान्यासीत्. 'लीलाखर्वगर्वनिर्वाणदक्षधूर्धरेण [illegible] [illegible] । [illegible] भुवि या नगरी बभूव तामेव चैद्यतिलकस्त्रिपुरीं प्रशास्ति ।' इत्यपि बालरामायणम् (३।२८) 'त्रिपुरी चेदिनगरी' इति हैमनाममाला (४।४१) [illegible] [illegible] त्रिपुरीनामाभूत्. [illegible] वर्तते [illegible]' इति, [illegible]' इति च [illegible] वर्तते, [illegible] सा च त्रिपुरी इदानीं 'तेउर' इति नाम्ना प्रसिद्धा [illegible] वर्तते इति [illegible] (२७ पृष्ठे) [illegible]

[illegible]

(मयूरेण्डमा [illegible] ।
[illegible] ।)

[illegible]

अयं श्लोकः सूक्तिमुक्तावलिसुभाषितहारावल्यो रत्नाकर[illegible] इति. अपि [illegible] रत्नाकर[illegible] इति.

मा स्म सन्तु हि चत्वारः प्रायो रत्नाकरा इमे ।
इतीव स कृतो धात्रा कविरत्नाकरोऽपरः ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः)

हरविजयमहाकाव्यप्रणेता रत्नाकरः काश्मीरेषु [illegible] प्रसिद्ध एव.

तौ शूद्रककथाकारौ रम्यौ रामिलसौमिलौ ।
काव्यं ययोर्द्वयोरासीदर्धनारीश्वरोपमम् ॥

(सुभाषितहारावलिः.)

सौमिलस्य नाम मालविकाग्निमित्रप्रस्तावनायां वर्तते. तेन कालिदासात्सौमिल-नाम्नादपि शूद्रकः प्राचीनः. 'गन्धावे [illegible]' इत्यादि श्लोकः शार्ङ्गधरपद्धतौ रामिलसौमिलयोर्नाम्ना समुद्धृतः. 'परगुणपादिन [illegible]' इत्यादि रामिलश्लोकः सुभा-षितावल्यामुपलभ्यन्ते.

यथार्थता कथं नाम्नि मा भूद्वररुचेरिह ।
व्यधत्त कण्ठाभरणं यः सदा रोहणप्रियः ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः.)

कात्यायनापरनामा वररुचिः प्रसिद्ध एव. तत्कृतो व्याकरणवार्तिकपाठः प्राकृतसूत्राणि च सर्वत्र सुलभान्येव. सुभाषितावल्यादिषु बहवो वररुचिकृताः श्लोकाः समुपलभ्यन्ते, तस्मात्किमपि काव्यमपि वररुचिना कृतमेव.

के वैकटनितम्बेन गिरां गुम्फेन रञ्जिताः ।
निन्दन्ति निजकान्तानां न मौग्ध्यमधुरं वचः ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः, सुभाषितहारावलिः.)

स्थिता माध्वीकपाकत्वान्निसर्गमधुरापि हि ।
किमपि स्वदते वाणी केषाञ्चिदपि शांकरी ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः.)

अत्र बालरामायणप्रस्तावनायां गृहीतनामा स्वसमकालीनः कृष्णशंकरवर्मा राजशे-खरस्य विवक्षितः, न तु शंकराचार्यः कश्चिदन्यो वा शंकर इति भाति.

शब्दार्थयोः समो गुम्फः पाञ्चाली रीतिरुच्यते ।
शीलाभट्टारिकावाचि बाणोक्तिषु च सा यदि ॥

(सूक्तिमुक्तावलि, शार्ङ्गधरपद्धतिः.)

पृथिव्यां प्रथिता गाथा सातवाहनभूभुजा ।
व्यधुर्धृतेस्तु विस्तारमहो चित्रपरम्परा ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः)

पार्थस्य मनसि स्थानं लेभे खलु सुभद्रया ।
कवीनां च वचोवृत्तिचातुर्येण सुभद्रया ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः. सुभाषितहारावलिः)

'दुग्धं च यत्तदनु' इत्यादिश्लोकः सुभद्राकृतः सुभाषितावलौ वर्तते.

नदीनां मेकलसुता नृपाणां रणविग्रहः ।
कवीनां च सुरानन्दश्चेदिमण्डलमण्डनम् ॥

(सूक्तिमुक्तावलिः)

मेकलसुता नर्मदा. सुरानन्दो राजशेखरस्य पूर्वपुरुष इत्यकालजलदवर्णनश्लोकटिप्पणसमुच्चये बालरामायणप्रस्तावनापद्ये द्रष्टव्यम्. चेदिदेशो डाहलपरपर्यायः. 'त्रैपुरास्तु डाहलाः स्युश्चैद्यास्ते चेदयश्च ते' इति हैमनाममाला (४।२२) 'डाहलाश्चेदयश्चैद्याः' इति त्रिकाण्डशेषे भूमिवर्गः. 'नीत्वा गङ्गाधरधरतां डाहलाधीशधाम्नि' इति विक्रमाङ्कदेवचरितम् (१८।९५).

भासो रामिलसोमिलौ वररुचिः श्रीसाहसाङ्कः कवि-
र्मेघो भारविकालिदासतरलाः स्कन्धः सुबन्धुश्च यः ।
दण्डी बाणदिवाकरौ गणपतिः कान्तश्च रत्नाकरः
सिद्धा यस्य सरस्वती भगवती के तस्य सर्वेऽप्यमी ॥

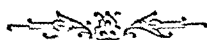
(शार्ङ्गधरपद्धतिः)

एषु कविषु साहसाङ्क-स्कन्धयोर्विषये न किमपि ज्ञायते. कान्त इति तु रत्नाकर-विशेषणम्.

अस्य सम्पूर्णलेखस्य निष्कर्षस्त्वयम्—महाराष्ट्रचेदिदेशयोरन्यतरोद्भव कान्यकुब्ज-महीपालस्य महेन्द्रपालस्याश्रितो ब्राह्मणः क्षत्रियो वा राजशेखरकविः ८८४ ख्रिस्त-संवत्सरादनन्तरं ९५९ संवत्सरात्पूर्वं चासीत्. राजशेखरस्य विस्तरेण वर्णनं तु पुण्यपत्तनस्थार्यभूषणयन्त्रालये मुद्रितायां फर्गुसनपाठशालाध्यक्षेण एम्. ए. पदमण्डितेन शिवरामसूनुवामनपण्डितेन प्रणीतायाम् 'राजशेखर, हिज् लाइफ् ॲण्ड राइटिंग्स्' इति नामाङ्कितायां पुस्तिकायां द्रष्टव्यम्. अलं बहुना पिष्टस्य पुनः पेषणेन.

काव्यमाला ।

महाकविश्रीराजशेखरकृता
कर्पूरमञ्जरी ।

वासुदेवकृतया टीकया समेता ।

प्रथमं जवनिकान्तरम् ।

भद्दं भोदु सरस्सईअ कइणो णन्दन्तु वासाइणो
अण्णाणं वि परं पअट्टदु वरा वाणी छइल्लप्पिआ ।
वच्छोमी तह मागही फुरदु णो सा किं च पञ्चालिआ
रीदीओ विलिहन्तु कव्वकुसला जोह्णं चओरा विअ ॥ १ ॥

इत्यालोद्यदालम्बिदं जानकीशं कुलोपास्यमानन्दसान्द्राङ्गपातम् ।
गणेशं च गण्डोल्लसद्भृङ्गसङ्गं हरोत्तमाङ्गसङ्गांश्च गङ्गातरङ्गान् ॥
तातं प्रभाकरं नत्वा मातरं गोमतीमपि ।
कर्पूरमञ्जरीटीका वासुदेवेन तन्यते ॥

कर्पूरमञ्जर्याख्यसट्टकारम्भे सूत्रधार आशीरूपां नान्दीं पठति—

भद्दमिति ।

भद्रं भवतु सरस्वत्याः कवयो नन्दन्तु व्यासादयः
अन्येषामपि परं प्रवर्तता वरा वाणी विदग्धप्रिया ।
वैदर्भी तथा मागधी स्फुरतु नः सा किं च पाञ्चालिका
रीतयो विलिहन्तु काव्यकुशला ज्योत्स्नां चकोरा इव ॥

अत्र च व्यासादय इत्यादौ सरस्वत्या इत्येतदन्तानि पदान्तत्वोपक्रमभङ्गाभासेऽपि भवत्वित्यादिप्रधानक्रियापदानां लोडन्तत्वक्रमः सर्वत्राविहत इति न प्रक्रमभङ्गशङ्का । तेन रीतिर्नाम शब्दगुणः । यथोक्तं सरस्वतीकण्ठाभरणे—'उपक्रमस्य निर्वाहो रीतिरित्यभिधीयते' इति । सरस्वत्याः सततं भद्रभाक्त्वादत्राशंसनीयमाशीरसंभवो यद्यपि, तथापि स्वसंबन्धिन्या वा तस्या मङ्गलाशंसनं संभवत्येव । अत एवान्येषामपीत्यत्र आशंसनम् । 'भवेत्तद्भिन्नवचनं यद्भिन्नवचनोपमम्' इत्युक्तत्वाद्योरौपम्योपमाने भिन्नवचनतादोषो न शङ्क्यः । 'यद्भिन्नलिङ्गमुक्तं तद्भिन्नवचनं भवेत् । उपमानं तत्र यत्रोद्वेगो न धीमताम् ॥' इति वृद्धैः, 'न लिङ्गवचने भिन्ने न हीनाधिक-

---

१. साहित्यदर्पणादिषु स्खलितिरिति नाम दृश्यते.

तापि वा। उपमादूषणायालं यत्रोद्वेगो न धीमताम्॥' इति दण्डिना चोक्तत्वात्, अत्र चाल्पीयसा अपि ज्योत्स्नाया अतितृप्तिजनकत्वेन लोकोत्तरत्वस्य 'पदैकदेशरचनावर्णेष्वपि रसादयः' इति काव्यप्रकाशकृदुक्तेरेकवचनेन व्यञ्जनादुद्वेगाभावो वेदितव्यः। विदग्धप्रियेति विविधगुणालंकारगुम्फितत्वं व्यङ्ग्यम्। रीतीनां प्रतिनामग्रहणेन विनाऽप्यत्र ताः सन्तीति ध्वनितम्। तदिदं वस्तुना वस्तु व्यज्यते। काव्यकुशला इति तादृशानामेव सभ्यत्वमत्र सूचितम्। तल्लक्षणं भरते—'सभ्यास्तु विबुधैर्ज्ञेया ये दिहलान्विता जनाः। मध्यस्थाः सावधानाश्च वाग्मिनो न्यायवेदिनः॥ त्रुटिताः त्रुटिताभिज्ञा विनयानम्रकंधराः। अगर्वा रससारज्ञास्त्वर्थवित्तयकोविदाः॥ असद्वादनिषेद्धारश्चतुरा मत्सरच्छिदः। अमन्दरसनिष्यन्दिहृदया भूषणोज्ज्वलाः॥ सुवेषा भोगिनो नानाभाषाचारविशारदाः। स्वस्वोचितस्थाननिष्ठास्तत्प्रशंसापरायणाः॥' इति। चकोरोपमानेन विवेचनकर्तृत्वप्रार्थना व्यङ्ग्या। सोऽयमलंकारेण वस्तुध्वनिः। विदग्धप्रियेति षष्ठीतत्पुरुषं कृत्वा वाण्या विशेषणम्। यद्वा वैदर्भ्यादीनाम्। अस्मिन्पक्षे कर्मधारयनःश्रिल वैदर्भ्यादीनां कामिनीरूपत्वं व्यङ्ग्यम्। सोयं वस्तुनालंकारध्वनिः। वैदर्भ्याद्या रीतयः शब्दालंकाराः। तल्लक्षणं कण्ठाभरणे—'तत्रासमासा निःशेषश्लेषप्रगुणगुम्फिता। विपञ्चीस्वरसौभाग्या वैदर्भी रीतिरिष्यते॥ पूर्वरीतेरनिर्वाहे खण्डरीतिस्तु मागधी। समस्तपञ्चषपदामोजःकान्तिविवर्जिताम्। मधुरां सुकुमारां च पाञ्चालीं कवयो विदुः॥' इति। रीतिसामान्यलक्षणं च तत्रैव—'वैदर्भ्यादिकृतः पन्थाः काव्ये मार्ग इति स्मृतः। रीङ् गताविति धातोः सा व्युत्पत्त्या रीतिरिष्यते'॥ इति। गौडी लाटीनामेतत्संकरजत्वात्तिसृणामेवोपादानम्। चकोरा इवेत्युपमालंकारः सा यथा—'साधर्म्यमुपमा भेदे' इति काव्यप्रकाशे। वामनेनाप्युक्तम्—'उपमानोपमेययोर्गुणलेशतः साम्यमुपमा' इति। दण्डिनाप्युक्तम्—'यथाकथंचित्सादृश्यं यत्रोद्भूतं प्रतीयते। उपमा नाम सा तस्याः प्रपञ्चोऽयं निदर्श्यते॥' इति। भद्दं भोदु इत्यादौ छेकानुप्रासः। कइणो इत्यादौ वृत्त्यनुप्रासः। स यथा तत्रैव—'वर्णसाम्यमनुप्रासश्छेकवृत्तिगतो द्विधा। सोऽनेकस्य सकृत्पूर्व एकस्याप्यसकृत्परः॥' इति। इयं च वैदर्भी रीतिः। ओजःप्रसादश्लेषसमाधिमाधुर्यसौकुमार्यौदार्यार्थव्यक्तिप्रभृतिशब्दगुणानामर्थगुणानां च विद्यमानत्वात्। एतेषां विवरणं न कृतम्, ग्रन्थगौरवभयात्। एवमन्येऽपि कैशिक्यादयः शब्दालंकारा ज्ञेयाः। 'ध्वनिमत्ता तु गाम्भीर्यम्' इत्युक्तत्वाद्गाम्भीर्यादयो गुणाश्च। केचित्तु रीत्यादीनामपि गुणत्वं मन्यन्ते। अत्र च 'रतिर्देवादिविषया' इत्युक्तत्वात्सरस्वत्यादिविषया रतिरुक्ता। विदग्धप्रियेत्यनेन विदर्भदेशोत्पन्ननायिकाबोधकेन वैदर्भ्यादिशब्देन च समासोक्त्या रीतेर्नायिकात्वारोपात्, काव्यकुशलपदेन च तेषां नायकत्वारोपात्, शृङ्गारो ध्वन्यते। स्याच्चादि स्वयमूह्यम्। इदं च शार्दूलविक्रीडितम्—'सूर्याश्वैर्मसजस्तताः सगुरवः शार्दूलविक्रीडितम्' इति। 'वर्णविन्यासयोगः। पद्यादौ वायवक्त्रे वचसि च सकले प्राकृतादौ यतोऽयम्' इत्युक्तेर्गणादिविचारः क्रियते—तत्र 'मो भूमिस्त्रिगुरुः श्रियं दिशति' इत्युक्तत्वाद्गणशुद्धिरस्त्येव। 'सुखभयमरणक्लेशदुःखान्यवर्गः' इत्युक्तेर्वर्णशुद्धिः। 'देवतावाचकाः शब्दा ये च भद्रा-

अवि अ ।

अकलिअपरिरम्भविब्भमाइँ अजणिअचुम्बणडम्बराइँ दूरम् ।
अघडिअघणताडणाइँ णिच्चं णमह अणङ्गरईणमोहणाइँ ॥ २ ॥

दिवाचका. । ते सर्वे नैव निन्द्या. स्युर्लिपितो गगतोऽपि च ॥' इत्यभिधानात् । 'भग-णनगणद्दुइमित्त होइ भगन्दगणहोइ भिच्च । उदासीण जत दुअगणअ अवत्तिद्दुइ अरि-णिच्च ॥' 'मित्राग्निमादयः स्युर्यदि घनमुदयं शून्यकं बन्धुपीडाम्' इत्यरिसञ्ज्ञकस्य सग-णस्य मित्रसंज्ञान्मगणादुत्तरपठितस्य बन्धुपीडाप्रदत्वं न मन्तव्यम् । नान्दीलक्षणे 'शब्दतो वार्थतो वापि मनाक्काव्यार्थसूचनम्' इत्युक्तेस्तदप्युच्यते—सरस्वती तीरत्नस्य कर्पूरमञ्जर्याः । 'सरस्वती स्यात्तीरत्ने नद्यां नद्यन्तरे गवि' इत्यजयः । विविधं वस्त्वभि-नवमा समन्तादस्यति क्षिपति दर्शयितुमिति व्यासौ भैरवानन्दः । तदीयोद्योगिन कवयो विद्वांसः कलाकुशलाः । वरा उत्कृष्टा वाणी यस्या सा कर्पूरमञ्जरीसदृशी कान्ता । विदर्भमगधपञ्चालदेशीयरीतिषु कं सुखं यासा ता नानाविलासिन्यः काव्याभिज्ञा रसिका इति । 'हरोत्तमाङ्गस्थितवक्षुवर्णने' इत्युक्तेर्ज्योत्स्नापदेन शिवशिरःस्थितचन्द्रकलास्मा-रणम् । भद्दमिति भद्रशब्दे 'सर्वत्र लवराम्' इति सूत्रेण रलोपे 'शेषादेशयोर्द्वित्वम-नादौ' इति दस्य द्वित्वे 'अत ओ सोः' इति सोरोकारादेशे प्राप्ते 'नपुंसके सोर्बिन्दुः' इत्यनुस्वार । एवमन्येऽपि प्राकृतप्रक्रिया ज्ञेया । क्वचिद्विशेषं वक्ष्यामः । छइल्लवच्छोमी-शब्दौ 'दाटादयो बहुलम्' इति विदग्धवैदर्भीशब्दयोः साधू । जोह्णमिति ज्योत्स्नाशब्दे 'अधो मनयाम्' इति नलोपे प्राप्ते 'ह्लस्नष्णक्ष्णश्नाम्ह्णः' इति स्नस्य ण्हादेशे 'उपरि लोपः' इति तलोपे 'अधो मनयाम्' इति यलोपः ॥

अवि अ ।

अपि च ।

अकलितपरिरम्भविभ्रमाण्यजनितचुम्बनडम्बराणि दूरम् ।
अघटितघनताडनानि नित्यं नमतानङ्गरत्योर्मोहनानि ॥

दूरमत्यर्थं ताडनानि चन्द्रकलोद्बोधनार्थानि 'अङ्गुष्ठे चरणे च गुल्फनिलये' इत्या-दिना पद्यसाधकाद्युक्तानि । ताडनपदेन नखक्षताद्यन्यप्युक्तानि । मोहनानि सुरतानि । अत्र सम्भोगशृङ्गार उक्तः । चुम्बनताडनपदाभ्यां तज्ज्ञानं लक्ष्यते । तेषां क्रियमाणत्वा-देव । परिरम्भादिभेदास्त्वनतिप्रयोजनत्वान्न लिखिताः । अनङ्गरत्योरिति शब्दभङ्गेन नमतेति पदयोरर्थं सम्भावनातिरिक्तत्वं व्यङ्ग्यम् । सुरतानामविशेषितत्वं च मोह-नानीति बहुवचनेनोत्तानकरणादयः सर्वे सुरतबन्धाः सूचिताः । सत्स्वपि परिरम्भा-दिषु तज्ज्ञानानुत्पत्तेर्विशेषोक्तिः । सा यथा काव्यप्रकाशे—'विशेषोक्तिरखण्डेषु का-रणेषु फलावचः' इति । काव्यार्थसूचनेऽनन्तरोत्पत्स्यमानचन्द्रपालकर्पूरमञ्जर्योर्नायकयो-र्मोहनानीति ज्ञेयम् ॥

अवि अ।

ससिहण्डमण्डणाणं समोहणासाणँ सुरअणपिआणम्।
गिरिसगिरिन्दसुआणं संवाडी वो सुहं देउ॥ ३॥

अवि अ।

ईसारोसप्पसादप्पणदिसु बहुसो सग्गगङ्गाजलेहिं
आ मूलं पूरिदाए तुहिणअरअलारुप्पसिप्पीअ रुद्दो।
जोह्णामुत्ताहलिल्लं णदमउलिणिहित्तग्गहत्थेहिँ दोहिँ
अग्घं सिग्घं व देन्तो जअइ गिरिसुआपाअपङ्केरुहाणम्॥ ४॥

अवि अ। ससीति।

शशिखण्डमण्डनयोः समोहनाशयोः सुरगणप्रिययोः।
गिरिशगिरीन्द्रसुतयोः संघटना वः सुखं ददातु॥

मोहने सुरते आशया सहितयोः। मोहस्य नाशेन सहितयोर्वा। जगन्मोहयतीति मोहनोऽनङ्गस्तस्याशेन व्याप्त्या सहितयोर्वा। 'अशूङ् व्याप्तौ' एतस्मादच्। मोहनस्याशेन क्षेपेण सहितयोर्वा। शिवेन तस्य जितत्वात्। 'शषोः सः' इति सादेशे सर्वत्र सकार एव। अनेन सदा स्त्रीसंगमेऽपि कामजयित्वादन्येभ्योऽतिशयित्वाद्व्यतिरेकालंकारो व्यङ्ग्यः। 'महाहिवलया प्राप्ता चन्द्ररेखाविभूषणा' इत्यादौ देव्याश्चन्द्रचूडत्वं प्रसिद्धम्। मण्डनपदेन विरुद्धवेषस्याप्यलंकारकारित्वसूचनाद्व्यतिरेकालंकार एव व्यङ्ग्यः॥

अवि एति।

ईर्ष्यारोषप्रसादप्रणतिषु बहुशः स्वर्गगङ्गाजलै-
रा मूलं पूरितया तुहिनकरकलारूप्यशुक्त्या रुद्रः।
ज्योत्स्नामुक्ताफलाढ्यं नतमौलिनिहिताभ्यामग्रहस्ताभ्यां द्वाभ्या-
मर्घ्यं शीघ्रमिव ददज्जयति गिरिसुतापादपङ्केरुहयोः॥

बहुश ईर्ष्यारोषयोः सतोः प्रसादार्थं क्रियमाणासु प्रणतिषु नतमौलिनि क्षिप्ताग्रहस्ताभ्यां द्वाभ्यां गिरिसुतापादकमलयोश्चन्द्रकलारूप्यशुक्त्या शीघ्रमर्घमिव ददद्रुद्रो जयतीत्यन्वयः। चन्द्रकलायाः शुक्तित्वम्। अन्योऽपि भक्तो जलपूरितया रूप्यशुक्त्या मुक्तायुक्तं प्रणामपूर्वं हस्ताभ्यामर्घं ददातीत्यर्थश्लेषः। बहुश इति तस्या मानिनीत्वं व्यङ्ग्यम्। स्वर्गगङ्गेति भावित्वमभिप्रत्युक्तम्। शीघ्रमिति मानवृद्धिभयं व्यङ्ग्यम्। देवीपादयोश्चन्द्रकलासंबन्धकरणं कदाचिदस्याश्चन्द्रस्योद्दीपकत्वान्मदनावेशेन मानभङ्ग इति शङ्कया। अत्र रूपकम्—'उपमैव तिरोभूतभेदा रूपकमिष्यते' इति तल्लक्षणात्। अर्घ्य-

(नान्द्यन्ते ।)

सूत्रधारः—(परिक्रम्य नेपथ्याभिमुखमवलोक्य ।) किं उण णट्टपअट्टो विअ दीसदि अम्हाणं कुसीलवाणं परिजणो । जदो एक्का पत्तोच्चिआइं सिअ-

---

सिवेत्युत्प्रेक्षा—'अन्यथैव स्थिता वृत्तिश्चेतनस्येतरस्य वा । अन्यथोत्प्रेक्ष्यते यत्तु तामुत्प्रेक्षां विदुर्बुधाः ॥' इत्युक्तत्वात् । 'परोत्कर्षाक्षमेर्ष्या स्याद्दौर्जन्यान्मन्युतोऽपि वा' इति रसकलिकायामुक्तत्वान्मन्दाकिनीत्वसपत्नानीर्ष्या ज्ञेया गौर्याः । इयं च स्वाधीनभर्तृका । सा यथा तत्रैव—'स्वाधीनपतिका सा तु या न मुञ्चति वल्लभः' इति । अन्योऽप्यवान्तरनायिकाभेदोऽस्या योजनीयः । 'दाढादयो बहुलम्' इति शुक्तिशब्दस्य सिप्पीत्यादेशः । तदुक्तम्—'स्थविरविचकिलमुकुलानां वधूस्खलितशब्दयोः । हेट्ठवेरिल्लअसिप्पी' इति । हल्लिरेति 'आल्विल्लोल्लालवन्तेता मतुपः' इति मतुप इल्लः । 'सेवादिषु वा' इति लिहितेत्यत्र वा द्वित्वम् ॥

नान्द्यन्ते सूत्रधार इति कविवचनम् । एवमग्रेऽपि मध्ये मध्ये कविवचनं संस्कृतं ज्ञेयम् । नान्दीलक्षणं तु—'आशीर्नमस्क्रियारूपः श्लोकः काव्यार्थसूचकः । नान्दीति कथ्यते' इत्यादि भरते । नाट्यप्रदीपेऽपि—'नन्दन्ति काव्यानि कवीन्द्रवर्याः कुशीलवाः पारिषदाश्च सन्तः । यस्मादलं सज्जनसिन्धुहंसी तस्मादलं सा कथितेह नान्दी वा' इयं च मङ्गलार्था—'यन्नाट्यवस्तुनः पूर्वं रङ्गविघ्नोपशान्तये । कुशीलवाः प्रकुर्वन्ति पूर्वरङ्गः स उच्यते ॥ उत्थापकाः प्रकुर्वन्ति सन्ति भूयांसि यद्यपि । तथाप्यवश्यं कर्तव्या नान्दी विघ्नोपशान्तये ॥' इत्युक्तत्वात् । सा चेहाष्टपदी कृता—'नाट्यपूर्वकृता नान्दी त्वाशीर्वचनसंयुता । अष्टाङ्गपदसंयुक्ता प्रशस्ता वेदसंमिता । नान्दी पदैर्द्वादशभिरष्टभिर्वाप्यलंकृता ॥' इति भरतोक्तेः । पदानि चात्र श्लोकचरणरूपाणि—'श्लोकपादं पदं केचित्सुप्तिङन्तमथापरे । परेऽवान्तरवाक्यैकस्वरूपं पदमूचिरे ॥' इति नाट्यप्रदीपेऽभिहितत्वात् । अवान्तरवाक्यपक्षे षट्पदेयं द्रष्टव्या । सा चेयं सूत्रधारप्रयोज्या—'सूत्रधारः पठेन्नान्दीं मध्यमं तालमाश्रित. ।' इति भरतोक्तेः । ईदृशीं नान्दीं पठित्वा सूत्रधारे गते पश्चात्सूत्रधारः स्थापकाख्योऽपरः प्रविशतीति शेषः । उक्तं च दशरूपके—'पूर्वरङ्गं विधायादौ सूत्रधारे विनिर्गते । प्रविश्य तद्वदपरः काव्यमास्थापयेन्नटः ॥' इति । भावप्रकाशेऽपि—'इत्थं रङ्गं विधायादौ सूत्रधारे विनिर्गते । तद्वन्नटः प्रविश्यान्यः सूत्रधारगुणाकृतिः ॥' इति । पूर्वरङ्गशब्दार्थस्तूक्तो वृद्धैः—'पूर्वं रज्यत इति पूर्वरङ्गो नाट्यशाला । तात्स्थ्यात्प्रथमप्रयोग इति ।' अन्यत्राप्युक्तम्—'सभापतिः सभा सभ्या गायका वादका अपि । नटो रङ्ग इति ह्येषः पूर्वं यत्परिकल्प्यते । तस्मादयं पूर्वरङ्ग इति विद्वद्भिरुच्यते ॥' इति । सूत्रधारव्युत्पत्तिः सङ्गीतसर्वस्वे—'नर्तनीयकथासूत्रं प्रथमं येन सूच्यते । रङ्गभूमिं समाक्रम्य सूत्रधारः स उच्यते ॥' इति । लक्षणं चास्य मातृगुप्ताचार्यैरुक्तम्—'चतुरातोद्यनिष्णातोऽनेकभूषासमावृतः । नानाभाषणतत्त्वज्ञो नीतिशास्त्रार्थतत्त्ववित् ॥ वेश्योपचारचतुरः [illegible] । [illegible] ।'

आइं उच्चिणेदि । इअरा कुसुमावलीओ गुम्फेदि । अण्णा पडिसीसआइं पडिसारेदि । कावि क्खु वण्णिआओ पट्टए वट्टेदि । एस वंसे ठाविदो ट्ठाणो । इअं वीणा पडिसारीअदि । इमे तिण्णि मिअङ्गा सज्जीअन्ति । एस कांसतालणं पक्खालणुज्जलणं हल्लवोलो । एदं धुआगीदमालवीअदि । ता किंपि कुडुम्बं हक्कारिअ पुच्छिस्सम् । (नेपथ्याभिमुखमवलोक्य संज्ञापयति ।)

अवधार्य प्रयोक्ता च योक्तृणामुपदेशकः । एवं गुणगणोपेतः सूत्रधारः स उच्यते ॥' इति । द्वितीयस्य स्थापकस्तत्रा दर्शिता भरते—'स्थापकः प्रविशेत्तत्र सूत्रधारगुणाकृतिः ।' इति । सूत्रधार इत्यस्यार्थे कश्चिद्वयद्वोऽस्ति । सूत्रधारपदं पुनरप्युच्चारणीयमिति तस्यार्थः । तेन सूत्रधारो वदतीति द्वितीयपदस्यार्थः । एवमग्रेऽपि ज्ञेयम् । **नेपथ्याभिमुखमिति** । नेपथ्यं स्याज्जवनिका रङ्गभूमिप्रसाधनम् ।' इत्यजयः ।

किं उणेति ।

किं पुनर्नृत्यप्रवृत्त इव दृश्यतेऽस्माकं कुशीलवानां परिजनः ।

जदो इति ।

यत एका पात्रोचितानि सिचयान्युच्चिनोति । इतरा कुसुमावलीर्गुम्फति । अन्या प्रतिशीर्षकाणि प्रसारयति ।

प्रतिशीर्षकाणि नाट्यलोचने—'अमालकवुकिश्रेष्ठिविदूषकपुरोधसाम् । वेष्टनाबद्धपट्टानि प्रतिशीर्षाणि कारयेत् ॥' इति ।

कापि खलुवर्णिकाः पट्टे वर्तयति ।

चित्रफलकानि चित्रयतीत्यर्थः ।

एष वंशे स्थापितो ध्यानः ।

वंशो वेणुवाद्यम् ।

इयं वीणा प्रतिसार्यते । इमे त्रयो मृदङ्गाः सृज्यन्ते ।

त्रैविध्यं च भरते—'मायूरी अर्धमायूरी कूर्मरथी चेति त्रिधा ।' इति ।

एष कांस्यतालानां प्रक्षालनोज्ज्वलानां हलहलः ।

'हल्लवोल' इति देशी ।

एतद्ध्रुवागीतमालप्यते ।

उक्तं च भरते—'प्रावेशिकी आक्षेपिणी क्रामिकी दत्यापिनी प्रासादिकी इति पञ्च ध्रुवाः ।' इति ।

तत्किमपि कुटुम्बमाकार्य पृच्छामि ।

नेपथ्येति । संज्ञापनमाह्वानसंकेतकरणम् ।

(ततः प्रविशति पारिपार्श्वकः ।)

पारिपार्श्वकः—आणवेदु भावो ।

सूत्रधारः—(विचिन्त्य ।) किं उण णट्टपअट्टा विअ दीसध ।

पारिपार्श्वकः—भाव, सट्टअं णच्चिदव्वम् ।

सूत्रधारः—को उण तस्स कई ।

पारिपार्श्वकः—

भाव कहिज्जदु एदं को भणई रअणिवल्लहसिहण्डो ।
रहुउलचूडामणिणो महेन्दपालस्स को अ गुरु ॥ ५ ॥

सूत्रधारः—(विचिन्त्य ।) पहोत्तरं क्खु एदम् । (प्रकाशम् ।) राअसेहरो ।

तत इति । पारिपार्श्वकलक्षणं च 'तस्यानुचरः पारिपार्श्वकः' इति साहित्यदर्पणे ।

आणवेदु इति ।

आज्ञापयतु भावः ।

'भाव इत्युच्यते विद्वान्' इति भावलक्षणम् ।

सूत्रधारः—

किं पुनर्नृत्यप्रवृत्ता इव दृश्यध्वे ।

पारिपार्श्वकः—

भाव, सट्टकं नर्तितव्यम् ।

सट्टकमिति । तल्लक्षणं च भावप्रकाशे—'सैव प्रवेशकेनापि विष्कम्भेण विना कृता । अङ्कस्थानीयविन्यस्तचतुर्जवनिकान्तरा ॥ प्रकृष्टप्राकृतमयी सट्टकं नामतो भवेत् ।'

सूत्रधारः—

कः पुनस्तस्य कविः ।

पारिपार्श्वकः—

भाव कथ्यतामेतत्को भण्यते रजनीवल्लभशिखण्डः ।
रघुकुलचूडामणेर्महेन्द्रपालस्य कश्च गुरुः ॥

राजशेखरकविनाम्नः पर्यायो रजनी[illegible]रिः ।

सूत्रधारः—विचिन्त्येति स्वगतपर्यायः । 'अश्राव्यं स्वगतं मतम्' इति तल्लक्षणम् ।

पहेति ।

प्रहोत्तरं खल्वेतत् ।

यथा [illegible] ।

पारिपार्श्वकः—सो एदस्स कई।

सूत्रधारः—किं सट्टअम्।

पारिपार्श्वकः—(स्मृत्वा।) कधिदं ज्जेव्व छइल्लेहिं।

सो सट्टओ त्ति भणई दूरं जो णाडिआइँ अणुहरइ।
किं उण एत्थ पवेअसविक्कम्भाइँ ण केवलं होन्ति॥ ६॥

सूत्रधारः—(विचिन्त्य।) ता किं त्ति सक्कअं परिहरिअ पाउअवन्धे पअट्टो कई।

पारिपार्श्वकः—सव्वभासाचउरेण तेण भणिदं ज्जेव्व। जधा—

अत्थणिएसा ते च्चिअ सद्दा ते च्चेअ परिणमन्ताइं।
उत्तिविसेसो कव्वो भासा जा होइ सा होदु॥ ७॥

प्रकाशमिति। 'सर्वश्राव्यं प्रकाशं स्यात्' इति तल्लक्षणम्।

राएति।

राजशेखरः।

काक्का वदति—

स एतस्य कविः।

'गोत्रं नाम च बध्नीयात्' इत्युक्तेः कविनामोक्तिः।

किं साटकम्।

कधिदमिति।

कथितमेव विदग्धैः।

तत्साटकमिति भण्यते दूरं यो नाटिका अनुहरति।
किं पुनरत्र प्रवेशकविष्कम्भकौ न केवलं भवतः॥

दूरमत्यर्थम्। तल्लक्षणं सुधाकरे—'यन्नीचैः केवलं पात्रैर्भाविभूतार्थसूचनम्। अङ्कयोरुभयोर्मध्ये स विज्ञेयः प्रवेशकः॥' इति। 'तत्र विष्कम्भको भूतभाविवस्त्वंशसूचकः। अमुख्यपात्ररचितः संक्षेपैकप्रयोजनः॥' तद्भेदा अपि तत्रैव—'द्विधा स शुद्धो मिश्रश्च मिश्रः स्यान्नीचमध्यमैः। शुद्धः केवलमध्योऽयमेकानेककृतो द्विधा॥'

ता किमिति।

तत्किमिति संस्कृतं परिहृत्य प्राकृतबन्धे प्रवृत्तः कविः।

पारिपार्श्वकः—

सर्वभाषाचतुरेण तेन भणितमेव। यथा—

अवि अ ।

> परुसा सक्कअबन्धा पाउअबन्धो वि होइ सुउमारो ।
> पुरुसमहिलाणँ जेत्तिअमिहन्तरं तेत्तिअमिमाणम् ॥ ८ ॥

सूत्रधारः—ता अप्पा किं ण वण्णिदो तेण ।

पारिपार्श्वकः—सुणु । वण्णिदो ज्जेव तक्कालकइणं मज्झम्मि मिअङ्कलेहाकहाआरेण अवराइएण । जधा—

> बालकई कइराओ णिब्भअराअस्स तह उवज्झाओ ।
> इअ जस्स परम्परए अप्पा माहप्पमारूढो ॥ ९ ॥

> अर्थनिवेशास्त एव शब्दास्त एव परिणमन्तोऽपि ।
> उक्तिविशेषः काव्यं भाषा या भवति सा भवतु ॥

परिणमन्तोऽपीत्यनेन प्राकृतस्य संस्कृतयोनित्वमुक्तम् । तदुक्तं प्राकृतसंजीविन्याम्—'प्राकृतस्य तु सर्वमेव संस्कृतं योनि' इति । दण्डिना चोक्तम्—'तद्भवस्तत्समो देशीत्यनेकः प्राकृतक्रमः ।' इति । उक्तिविशेष इति 'तददोषौ शब्दार्थौ' इत्यादिना काव्यप्रकाशे नानाभेदभिन्नं काव्यमुपक्षिप्तम् । भाषाविशेषानादरश्चोक्तः । कण्ठाभरणे—'संस्कृतेनैव कोऽप्यर्थः प्राकृतेनैव चापरः ।' इत्यादिना 'सर्वाभिरपि कश्चन' इत्यन्तेन ।

अवि पत्ति ।

अपि च ।

> परुषाः संस्कृतगुम्फाः प्राकृतगुम्फोऽपि भवति सुकुमारः ।
> पुरुषमहिलाना यावदिहान्तरं तेषु तावत् ॥

महिलाः कामिन्यः ।

सूत्रधारः—

तदात्मा किं न वर्णितस्तेन ।

पारिपार्श्वकः—

शृणु । वर्णित एव तत्कालकवीनां मध्ये मृगाङ्कलेखाकथाकारेणापराजितेन । यथा—

> बालकविः कविराजो निर्भयराजस्य तथोपाध्यायः ।
> इत्येतस्य परम्परया आत्मा माहात्म्यमारूढः ॥

यदा तु 'इति यस्य [illegible] परम्परया [illegible]' इति [illegible] । [illegible] [illegible] । [illegible]

१ बहु०

सो अस्स कई सिरिराअसेहरो तिहुअणं पि धवलेन्ति ।
हरिणङ्कपालिसिद्धिए णिक्कलङ्का गुणा जस्स ॥ १० ॥

सूत्रधारः—ता केण समादिट्ठा पउञ्जध ।

पारिपार्श्वकः—

चाउहाणकुलमौलिमालिआ राअसेहरकइन्दगेहिणी ।
भत्तुणो किदिमवन्तिसुन्दरी सा पउञ्जइदुमेदमिच्छदि ॥ ११ ॥

किं च ।

चन्दपालधरणीहरिणङ्को चक्कवट्टिपअलाहणिमित्तम् ।
एत्थ सट्टअवरे रससोत्ते कुन्तलाहिवसुदं परिणेदि ॥ १२ ॥

हेतुता । तदा कारणमाला स्यात्' इति । परिकरोऽप्यत्र । स यथा—'विशेषणैर्यत्साकूतैरुक्तः परिकरस्तु सः' इति । द्वितीयपाठे आरोहणस्य चेतनधर्मस्य जयेष्वारोपणादुत्तरोत्तरप्रसारित्वलक्षणया परमकाष्ठापन्नत्वं व्यङ्ग्यम् ।

सो इति ।

स एतस्य कविः श्रीराजशेखरस्त्रिभुवनमपि धवलयन्ति ।
हरिणाङ्कप्रति(पङ्क्ति)सिद्धया निष्कलङ्का गुणा यस्य ॥

प्रतिकूलतया सिद्धिस्तत्कार्यकारित्वम् । त्रिभुवनमिति निष्कलङ्का इति च व्यतिरेकः । 'उपमानाद्यदन्यस्य व्यतिरेकः स एव सः ।' इति काव्यप्रकाशे । अन्यस्य व्यतिरेको विशेषेणातिरेक आधिक्यं व्यतिरेक इत्यर्थः । 'विस्तरादुत सङ्क्षेपाद्विदधीत प्ररोचनाम्' इत्युक्तत्वात् 'प्रशंसा तु द्विधा ज्ञेया चेतनाचेतनाश्रया । चेतनास्तु कथानायककविसभ्यनटाः स्मृताः ॥ अचेतनौ देशकालौ कालो मधुशरन्मुखः ॥' इत्युक्तेश्च कविप्रशंसा कृता । नटप्रशंसा किं पुनरित्यादिना सूचिता ।

सूत्रधारः—

तत्केन समादिष्टाः प्रयुङ्ध्वम् ।

पारिपार्श्वकः—

चाहुवानकुलमौलिमालिका राजशेखरकवीन्द्रगेहिनी ।
भर्तुः कृतिमवन्तिसुन्दरी सा प्रयोजयितुमेतदिच्छति ॥

कवेर्भार्या प्रयोजिका ।

किं चेति ।

चन्द्रपालधरणीहरिणाङ्कश्चक्रवर्तिपदलाभनिमित्तम् ।
अत्र सट्टकवरे रसस्रोतसि कुन्तलाधिपसुतां परिणयति ॥

ता भाव, एहि । अणन्तरकरणिज्जं संपादेह्म । जदो महाराअदेईणं भूमिअं घेत्तूण अज्जो अज्जघडिणिआ अ जवणिअन्तरे वट्टदि ।

(इति परिक्रम्य निष्क्रान्तौ ।)

प्रस्तावना ।

(ततः प्रविशति राजा देवी विदूषको विभवतश्च परिवारः । सर्वे परिक्रम्य यथोचितमुपविशन्ति ।)

राजा—देवि दक्खिणावहणरिन्दणन्दिणि, वड्ढावीअसि इमिणा वसन्तारम्भेण । जदो

बिम्बोट्ठे बहलं ण देन्ति मअणं णो गन्धतेल्लाविला
वेणीओ विरअन्ति देन्ति ण तहा अङ्गम्मि कुप्पासअम् ।
जं बाला मुहकुङ्कुमम्मि वि घणे वट्टन्ति ढिल्लाअरा
तं मण्णे सिसिरं विणिज्जिअ बला पत्तो वसन्तूसओ ॥ १२ ॥

रसाः शृङ्गारादयो जलं च । स्रोतः प्रवाहः । नाटकलक्षणं त्वभ्यधायि । अत्र रूपकश्लेषानुप्रासाः । अनेन तथा नायकप्रशंसा नाटकस्वरूपप्रशंसा च कृता । उक्तं हि— 'वाचाकलापः प्रथमं फलविधिरनन्तरः । वाचाशून्या न दृश्यन्ते व्यवहाराः कथंचन ॥ वाचाकलापस्तु कवेरभीष्टार्थप्रकाशनम् ।' इति ।

ता इति ।

तद्भाव, एहि । अनन्तरकरणीयं संपादयावः । यतो महाराजदेव्योर्भूमिकां गृहीत्वा आर्य आर्यभार्या च जवनिकान्तरे वर्तते ।

तत इति । 'एषामन्यतमेनार्थं पात्रेणाक्षिप्य सूत्रधृक् । प्रस्तावनान्ते निर्गच्छेत्ततो वस्तु प्रपञ्चयेत् ॥' इति दशरूपके उक्तत्वात् । 'गूढमन्त्रः शुचिर्वाग्मी भक्तो नर्मविचक्षणः । स्यान्नर्मसचिवस्तस्य कुपितस्त्रीप्रसादकः ॥' इत्युक्त्वा 'पीठमर्दो विटश्चैव विदूषक इति त्रिधा ।' इति तद्भेदाश्चोक्ताः 'क्रीडाप्रायो विदूषकः । स्ववपुर्वेषभाषाभिर्हास्यकारी स्वकर्मकृत् ।' इति विदूषकलक्षणमभिहितं शृङ्गारतिलके ।

राजेति ।

देवि दक्षिणापथनरेन्द्रनन्दिनि, वर्धसेऽनेन वसन्तारम्भेण ।

जदो इति ।

यतः ।

बिम्बोष्ठे बहलं न ददति मदनं नो गन्धतैलाविला
वेणीर्विरचयन्ति ददति न तथाङ्गे कूर्पासकम् ।

देवी—देव, अहं वि तुज्झ पडिवट्टाविआ भविस्सम् । जधा—

ढोल्लन्ति दन्तरअणाइँ गदे तुसारे
ईसीसि चन्दणरसम्मि मणं कुणन्ति ।
एह्णिं सुवन्ति घरमज्झमसालिआसु
पाअन्तपुञ्जिअपडं मिहुणाइँ पेच्छ ॥ १९ ॥

यद्बाला मुकुलकुम्भेऽपि वने वर्तन्ते शिथिलादरा-
स्तन्मन्ये शिशिरं विनिर्जित्य बलात्प्राप्तो वसन्तोत्सवः ॥

कूर्पासकं चोलिका । 'बाला स्यात्षोडशाब्दा' इति बालालक्षणम् । अनेन दानां वि- लासवत्त्वं व्यङ्ग्यम् । बाला इत्यस्याङ्गनेत्यर्थदीपकम् । 'अनेकशब्दोपादानात्क्रियैकैवात्र दीप्यते ।' इति दण्डिनोक्तम् । अत्र च देन्ति देन्ति इति कथितपदत्वं काव्यदोषो न ग्रहणीयः । विरलन्तीत्येतेन छेकानुप्रासनिर्वाहकत्वेन गुणत्वात् । तल्लक्षणं च 'सोऽने- कस्य सकृत्पूर्वः' इति काव्यप्रकाशे । अस्यार्थः—अनेकस्य व्यञ्जनस्य सकृदेकवारं साम्यं पूर्वं यस्य स छेकानुप्रास इति । न चान्वयव्यवधानेन पूर्वतापगमेव स इति वाच्यम् । 'त- तोऽरुणपरिस्पन्दमन्दीकृतवपुः शशी । दध्रे कामपरिक्षामकामिनीगण्डपाण्डुताम् ॥' इत्यादावप्यकाररकारतकारपकारककारव्यवधानेन तदनुदाहरणत्वापातात् । यद्वैकस्य देन्तिपदस्य दानविशेषार्थान्तरसंक्रमितवाच्यत्वाददोष इति [illegible] ।

देवी—

देव, अहमपि तव प्रतिवार्षिका भविष्यामि ।

प्रतिवर्षयतीति प्रतिवार्षिका । वसन्तवर्णिकेत्यर्थः ।

जधेति ।

यथा—

स्फुरन्ति दन्तरत्नानि गते तुषारे
ईषदीषच्चन्दनरसे मनः कुर्वन्ति ।
इदानीं स्वपन्ति गृहमध्यमशालिकासु
पादान्तपुञ्जितपटं मिथुनानि प्रेक्षस्व ॥

मध्यमशालिकाशब्देनान्तर्गृहत्वापत्त्यव इत्युक्तम् । पादान्तेत्यादिना पवने- क्षोभा । स्फुरन्तीत्यनेनोद्गतानां हासकत्वमुक्तम् । यथा शृङ्गारतिलके—'किंचिद्विकचै- र्दशनैः किंचिद्विकसितैर्वक्त्रैः । किंचित्स्फुरितैर्दन्तैः सोऽनङ्गवतीनां भवेद्धासः ॥' इति । निपुणानीति विरहासहत्वं व्यङ्ग्यम् ।

(नेपथ्ये ।)

वैतालिकः—जअ पुव्वदिसङ्गणाभुअङ्ग चम्पाचम्पककण्णऊर लीलाणिज्जिअराढादेस विक्कमक्कन्तकामरूअ हरिकेलीकेलिआरअ अवमाणिअजच्चसुवण्णवण्ण सव्वङ्गसुन्दरत्तणरमणिज्ज, सुहाअ दे होदु सुरहिसमारम्भो । इह हि

पण्डीणं गण्डवालीपुलअणचवला कञ्चिवालावलीणं
माणं दो हण्डअन्ता रइरहसकला लोलचोलप्पिआणम् ।
कण्णाडीणं कुणन्ता चिउरतरलणं कुन्तलीणं पिएसुं
गुम्फन्ता पेहगण्ठिं मलअसिहरिणो सीअला वान्ति वाआ ॥१५॥

जयेति ।

जय पूर्वदिगङ्गनाभुजङ्ग चम्पाचम्पककर्णपूर लीलानिर्जितराढादेश विक्रमाक्रान्तकामरूप हरिकेलीकेलिकारक अपमानितजात्यसुवर्णवर्ण सर्वाङ्गसुन्दरत्वरमणीय, सुखाय ते भवतु सुरभिसमारम्भः ।

भुजङ्गः कामुकः । 'राढाभरण' 'चम्पक' इति वा पाठः । 'अवमानितकर्णसुवर्णदान' इति वा पाठः । राढः सर्वाः संबुद्धयः । चम्पाराढाकामरूपहरिकेल्याख्या देशाः । कामस्य रूपमिति न व्याख्या । प्रक्रमभङ्गापत्तेः । चम्पं नामाकरं कौशल्यम् । तादृयोः संबुद्धौ रूपकम् । हरिकेली कामिनीविलासविशेषः । सुरभिर्वसन्तः ।

इह हि

पाण्डीनां गण्डपालीपुलकनचपलः काञ्चीबालावलीनां
मानं द्राक् खण्डयन्तो रतिरभसकला लोलचोलप्रियाणाम् ।
कार्णाटीनां कुर्वन्तो कुन्तलतरलनं कुन्तलीनां प्रियेषु
गुम्फन्तः प्रेमग्रन्थिं मलयशिखरिणः शीतला वान्ति वाताः ॥

[illegible]

(अन्यैव ।)

द्वितीयः—

जादं कुङ्कुमपङ्कलीढमरठीगण्डप्पहं चम्पअं
थोआवट्टिअदुद्धमुद्धकलिआ पप्फुल्लिआ मल्लिआ ।
मूले सामलमग्गलग्गभसलं लक्खिज्जए किंसुअं
पिज्जन्तं भसलेहिँ दोहिँ वि दिसाभाएसु लग्गेहिँ व ॥ १६ ॥

राजा—पिए विब्भमलेहए, एक्को अहं वड्ढावओ तुज्झ, एक्का तुमं वड्ढाविआ मज्झ । किं उण दुवे वि अह्मे वड्ढाविआ कञ्चणचण्डरअणचण्डेहिं वन्दीहि । ता विब्भममरट्टपअट्टाविअं तरट्टीणम्, णट्टावअं मलअमारुदन्दोलिदलदाणच्चणीणम्, चारुपवञ्चितपञ्चमं कलअण्ठिकण्ठकन्दलेसु, कन्दलिअकन्दप्पकोअण्डदण्डखण्डिदचण्डिमम्, सिणिद्धवन्धुं वसुंधरापुरंधीए । विसारिअ पसइप्पमाणे अच्छिणी महुच्छवं जहिच्छं पेच्छदु देवी ।

जादमिति ।

जातं कुङ्कुमपङ्कलीढमहाराष्ट्रीगण्डप्रभं चम्पकं
स्तोकावर्तितदुग्धमुग्धकलिका प्रोत्फुल्ला मल्लिका ।
मूले श्यामलमग्रलग्नभ्रमर लक्ष्यते किंशुकं
पीयमानं मधुपाभ्यां द्वाभ्यामपि दिशाभागेषु लग्नाभ्यामिव ॥

मरठीति दंष्ट्रादि । थो इति 'स्तस्य थ' इति थ । स्तोकपदमत्यन्तसादृश्यार्थम् । मुग्धा सुन्दरी । 'मुग्धः सुन्दरमूढयोः' इत्यभिधानात् । महाराष्ट्रीपदं गौरत्वातिशयकथनार्थम् । स्वभावतस्तद्गण्डानां गौरत्वात् । भसलो भ्रमर । अत्र रूपकस्वभावोक्त्युत्प्रेक्षा । स्वभावोक्तिर्दण्डिनोक्ता—'नानावस्थं पदार्थानां रूपं साक्षाद्विवृण्वती । स्वभावोक्तिश्च जातिश्चेत्याद्या सालंकृतिर्यथा ॥' इति ।

राजा—

प्रिये विभ्रमलेखे, एकोऽहं वर्धापकस्तव, एका त्वं वर्धापिका मम । किं पुनर्द्वावप्यावां वर्धापितौ काञ्चनचण्डरत्नचण्डाभ्यां बन्दिभ्याम् । तद्विभ्रमगर्वप्रवर्तकं तरुणीनाम्, नर्तकं मलयमारुतान्दोलितलतानर्तकीनाम्, चारुप्रपञ्चितपञ्चमं कलकण्ठीकण्ठकन्दलेषु, कन्दलितकंदर्पकोदण्डदण्डखण्डितचण्डिमानम्, स्निग्धबान्धवं वसुंधरापुरंध्र्याः । विस्तार्य प्रसृतिप्रमाणे अक्षिणी मधूत्सवं यथेच्छं प्रेक्षतां देवी ।

देवी—जधा किल णिवेदिदं वन्दीहिं । पउट्टा ज्जेव मलआणिला । तधाहि ।

लङ्कातोरणमालिआतरलिणो कुम्भुब्भवस्सासमे
मन्दन्दोलिदचन्दणद्दुमलदाकप्पूरसंपक्किणो ।
कक्कोलीकुलकम्पिणो फणिलदाणिप्पट्टणट्टावआ
चण्डं चुम्बिअतम्बवण्णिसलिला वाअन्ति चिचाणिला ॥ १७ ॥

वर्णापनं वर्णनम् । विभ्रमेत्यादि मकूलत्वविशेषणानि । तरङ्गीति दंष्ट्रादित्वात् । पहृ-वल्लेति वर्णोऽनुस्वारेण । लास्यं हि विभ्रमनिदानम् । अथवा यथायं कामिनीनां विभ्रमजनकस्तथा वसन्तोत्सवोऽपि । कामुकान्हि विलोक्य कामिन्यो विभ्रमसमुत्सुका भवन्ति । सर्वत्र उपमानम् । तेन विभक्तित्वं न दोषः । एतेन खलु कमुक्ता व्यङ्ग्या । 'क्रोधः स्मितं च कुसुमाभरणादियाच्ञा तद्वर्जनं च सहसैव विभञ्जनं च । आश्लिष्य कान्तवदनं रचनं सखीभिर्निर्भर्त्सना[illegible] स विभ्रमः स्यात् ॥' इति विभ्रमलक्षणम् । 'लास्यं ताण्डवं चैव छलितं शम्पया सह । हल्लीसकं च रासं च षट्प्रकारं प्रचक्षते ॥' इति षड्भेदमपि नृत्यं श्रूयते । पञ्चमः स्वरः । कलकण्ठी कोकिला । चार्चिक्यादौ विशेषणद्वयं बहुव्रीहिः । विस्तारेत्यादिना विस्तारितास्त्रो हृदिवकार उक्तः । तदुक्तम्—'आयतं विस्तरतार[illegible]रितमुदाहृतम् ।' इति । एतेनाद्भुतातिशयो व्यङ्ग्यः । अत्र हेतुरूपके । नर्तकेत्यादौ समाधिः । 'अन्यधर्मस्ततोऽन्यत्र लोकसीमानुरोधिना । सम्यगाधीयते यत्र स समाधिः स्मृतो यथा ॥' इति दण्डी ।

देवि—

यथा किल निवेदितं वन्दिभ्याम् ।

प्रवृत्ता एव मलयानिलाः । तथाहि ।

लङ्कातोरणमालिकातरलिनः कुम्भोद्भवस्याश्रमे
मन्दान्दोलितचन्दनद्रुमलताकर्पूरसंपर्किणः ।
कङ्कोलीकुलकम्पिनः [illegible]
चण्डं चुम्बिततम्रपर्णिसलिला वान्ति [illegible] ॥

[illegible]

अवि अ ।

माणं मुञ्चध देह वल्लहजणे दिट्ठिं तरङ्गुत्तरं
तारुण्णं दिअहाइँ पञ्च दह वा पीणत्थणत्थम्भणम् ।
इत्थं कोइलमञ्जुसिञ्जणमिसादेअस्स पञ्चेसुणो
दिण्णा चित्तमहूसवेण भुअणे आण्णे व सव्वंकसा ॥ १८

विदूषकः—भो, तुम्हाणं सव्वाण मज्झे अहमेक्को कालक्खरिओ । जस्स मे ससुरस्स ससुरो पण्डिअघरे पुत्थिआइं वहन्तो आसी ।

चेटी—(विहस्य ।) तदो आगदं दे अण्णएण पण्डित्तणम् ।

विदूषकः—(सक्रोधम् ।) आः दासीए धीए भविस्सकुट्टणि णिल्लक्खणे अविअक्खणे, ईरिसो हं मुक्खो जो तुए वि उअहसिज्जामि ।

अनिष्ठुराक्षरप्रायं सुकुमारमिति स्मृतम् । यत्र संपूर्णवाक्यत्वमर्थव्यक्तिं वदन्ति ताम् ॥' इति । एवमन्येऽपि गुणा द्रष्टव्याः । अत्रानुप्रासरूपमाप्यर्थश्लेषाः ।

अपि च ।

मानं मुञ्चत ददत वल्लभजने दृष्टिं तरङ्गोत्तरां
तारुण्यं दिवसानि पञ्च दश वा पीनस्तनलम्भनम् ।
इत्थं कोकिलमञ्जुशिञ्जननिषादेवस्य पञ्चेषो-
र्दत्ता चैत्रमहोत्सवेन भुवने आज्ञेव सर्वंकषा ॥

मानलक्षणं शृङ्गारतिलके—'स मानो नायिका यस्मिन्नीर्ष्यया नायकं प्रति । धत्ते विकारमन्यस्त्रीसङ्गदोषवशाद्यथा ॥' इति । तरङ्गितेति तदाख्यो दृग्विकार उक्तः । कल्लोला इव यत्कान्तिविच्छर्दस्तत्तरङ्गितम् ।' इति तल्लक्षणम् । चैत्रे मधूत्सवश्चैत्रमधूत्सवः । सर्वंकषेति तत्र कामुकराहित्यं व्यङ्ग्यम् । अत्र विप्रलम्भशृङ्गारः । कोकिलरवादयो विभावाः । दृग्विकारादयोऽनुभावा द्रष्टव्याः । निर्वेदादयो व्यभिचारिणश्च ।

विदूषकः—

भोः, युष्माकं सर्वेषां मध्येऽहमेकः कालाक्षरिकः । यस्य मे श्वशुरस्य श्वशुरः पण्डितगृहे पुस्तकानि वहन्नासीत् ।

कालाक्षराणि वेत्तीति कालाक्षरिकः पण्डितः ।

चेटी—

तत आगतं ते अन्वयेन पाण्डित्यम् ।

वंशक्रमागतमित्यर्थः ।

(विदूषकः पठति।)

फुल्लुक्करं कलमकूरसमं वहन्ति
जे सिन्दुवारविडवा मह वल्लहा दे।
जे गालिअस्स महिसीदहिणो सरिच्छा
ते किं च मुद्धवियइल्लपसूणपुञ्जा ॥ १९ ॥

विचक्षणा—णिअकन्तारञ्जणजोग्गं दे वअणम्।

विदूषकः—ता उआरवअणे, तुमं पढ।

देवी—(किंचित्स्मित्वा।) सहि विअक्खणे, अह्माणं पुरदो तुमं गाढं कइत्तणेण उत्ताणा होसि। ता पढ संपदं अज्जउत्तस्स पुरदो सअं कदं किंपि कव्वम्। जदो तं कव्वं जं सहाए पढीअदि, तं सुवण्णं जं कसवट्टए णिव्वहेदि, सा घरिणी जा पिअं रञ्जेदि, सो पुत्तो जो कुलं उज्जलेदि।

फुल्लेति।

पुष्पोत्करं कलमकूरसमं वहन्ति
ये सिन्दुवारविटपा मम वल्लभास्ते।
ये गालितस्य महिषीदध्नः सदृक्षा-
स्ते किं च मुग्धविचकिलप्रसूनपुञ्जाः ॥

कूर ओदनः। विचकिलास्तरुभेदाः। मम वल्लभा इत्यनेन तस्य कामकलाकुशलत्वं व्यङ्ग्यम्।

विचक्षणा—

निजकान्तारञ्जनयोग्यं ते वचनम्।

स्वबुद्धिमेव केवलमाश्रित्य रञ्जयसीति भावः।

विदूषकः—

तदुदारवचने, त्वं पठ।

देवी—

सखि विचक्षणे, अस्माकं पुरतस्त्वं गाढं कवित्वेनोत्ताना भवसि।

अतिगर्वितासि इति भावः।

तत्पठ सांप्रतमार्यपुत्रस्य पुरतः स्वयं कृतं किमपि काव्यम्। यतस्तत्काव्यं यत्सभायां पठ्यते, तत्सुवर्णं यत्कषपट्टिकायां निर्वहति, सा गृहिणी या पतिं रञ्जयति, स पुत्रो यः कुलमुज्ज्वलयति।

'सर्वज्ञानिः पठितव्यार्यपुत्रेति यौवने' इत्युक्तेरयमुपन्यस्तम्।

विचक्षणा—जं देवी आणवेदि । (पठति ।)

जे लङ्कागिरिमेहलाहिँ खलिदा संभोअखिण्णोरई-
　फारप्फुल्लफणावलीकवलणे पत्ता दरिद्दत्तणम् ।
ते एण्हिं मलआणिला विरहिणीणीसाससंपक्किणो
　जादा झत्ति सिसुत्तणे वि बहला तारुण्णपुण्णा विअ ॥ २० ॥

राजा—सच्चं विअक्खणा विअक्खणा चदुरत्तणेण उत्तीणम् । ता किं अण्णम् । कइणं वि कई ।

देवी—(विहस्य ।) कइचूडामणित्तणेण ट्ठिदा एसा ।

विदूषकः—(सक्रोधम् ।) ता उज्जुअं ज्जेव किं ण भणीअदि देवीए, उत्तमा विअक्खणा कव्वम्मि, अहमो कविञ्जलब्बह्मणो त्ति ।

विचक्षणा—
यद्देव्याज्ञापयति ।
जे इति ।
ये लङ्कागिरिमेखलायां स्खलिताः संभोगखिन्नोरगी-
　स्फारोत्फुल्लफणावलीकवलने प्राप्ता दरिद्रत्वम् ।
ते इदानीं मलयानिला विरहिणीनिःश्वाससंपर्किणो
　जाता झटिति शिशुत्वेऽपि बहलास्तारुण्यपूर्णा इव ॥

अयं श्लोक [illegible] ॥ [illegible] प्रार्थ्यमानं [illegible] किं किं न कुर्वत इति [illegible] [चतुर्थोपाहे] । [illegible] । अत्र [illegible] ॥ [illegible] इति ।

राजा—
सत्यं विचक्षणा विचक्षणा चतुरत्वेनोत्तीर्णम् । [illegible] । [illegible] ।

देवी—
[illegible] ।

विदूषकः—
[illegible] इति ।

विचक्षणा—अज्ज, मा कुप्प। कव्वं जेव्व कइत्तणं पिसुणेइ। जदो णिअकन्तारञ्जणजोग्गं णिजोदरभरित्तणम्। णिन्दणिज्जे वि अत्थे सुउमारा दे वाणी, लम्बत्थणीए विअ एक्कावली, तुन्दिलाए विअ कञ्चुलिआ, थेराए विअ कडक्खविक्खेवो, कट्टिदकेसाए विअ मालदीकुसुममाला, काणाए विअ कज्जलसलाआ, ण सुट्ठुदरं भादि रमणिज्जा।

विदूषकः—तुज्झ उण रमणिज्जे वि अत्थे ण सुन्दरा सद्दावली। कणअकडिसुत्तए विअ लोहकिङ्किणीमाला, पडिवट्टे विअ टसरविरअणा, गोरङ्गीए विअ चन्दणचच्चा, ण चारुत्तणमवलम्बेदि। तहा वि तुमं वण्णीअसि।

विचक्षणा—अज्ज, मा कुप्प। का तुम्हेहिं सह पडिसद्धा। जदो तुमं णाराओ विअ णिरक्खरो वि रअणतुलाए णिउज्जीअसि। अहं उण तुले व्व लद्धक्खरा वि ण सुवण्णलवे विणिउज्जीआमि।

विचक्षणा—

आर्य, मा कुप्य। काव्यमेव कवित्वं पिशुनयति। यतो निजकान्तारञ्जनयोग्यं निजोदरंभरित्वम्। निन्दनीयेऽप्यर्थे सुकुमारा ते वाणी, लम्बस्तन्या इवैकावली, तुन्दिलाया इव कञ्चुलिका, स्थविराया इव कटाक्षविक्षेपः, कर्तितकेश्याया इव मालतीकुसुममाला, काणाया इव कज्जलशलाका, न सुष्टुतरं भाति रमणीया।

ते वाणी न भातीत्यर्थः।

विदूषकः—

तव पुना रमणीयेऽप्यर्थे न सुन्दरा शब्दावली। कनककटिसूत्र इव लोहकिंकिणीमाला, प्रतिपट्ट इव त्रसरविरचना, गौराङ्ग्या इव चन्दनचर्चा, न चारुत्वमवलम्बते। तथापि त्वं वर्ण्यसे।

प्रतिपट्टः पट्टसूत्रम्। चन्दनचर्चायाः स्वतः सुन्दरत्वेऽपि गौरेऽङ्गे परभागालाभादसौन्दर्यम्। अर्थासुन्दरत्वेऽपि काव्यकौशलादहं सुकविः, त्वं तर्थसौन्दर्येऽप्यसुन्दरकवित्वे वर्ण्यसे च सर्वैरिति महदाश्चर्यमिति भावः।

विचक्षणा—

आर्य, मा कुप्य। का युष्माभिः सह प्रतिस्पर्धा। यतस्त्वं नाराच इव निरक्षरोऽपि रत्नतुलायां नियुज्यसे। अहं पुनस्तुलेव लब्धाक्षरापि न सुवर्णभाण्डे(लवे) विनियुज्ये।

विदूषकः—एवं मह भणन्तीए तुह वामं दक्खिणं अ जुहिट्ठिरजेट्ठभाअरणामहेअं अङ्गजुअलं उप्पाडइस्सम् ।

विचक्षणा—अहं वि उत्तराफग्गुणीपुरस्सरणक्खत्तणामहेअं अङ्गं तुह झत्ति खण्डिस्सम् ।

राजा—वअस्स, मा एवं भण । कइत्तणे ट्ठिदा एसा ।

विदूषकः—(सक्रोधम् ।) उज्जुअं एव्व ता किं ण भणइ, अह्माणं चेडिआ हरिअन्दणन्दिअन्दकोट्टिसहालप्पहुदीणं पि पुरदो सुकइ त्ति ।

राजा—एवं ण्णेदम् ।

(विदूषकः सक्रोधं परिक्रामति ।)

विचक्षणा—तहिं गच्छ जहिं मे पढमा साडिआ गदा ।

नाराचो लोहशलाका । नाराचस्य हि रत्नतुलावेधनमुपयोगः । तुलायास्तु सुवर्णभाण्डे न कोऽपीति निरक्षरलब्धाक्षरपदयोस्तात्पर्यम् ।

विदूषकः—

एवं मम भणन्त्यास्तव वामं दक्षिणं च युधिष्ठिरज्येष्ठभ्रातृनामधेयमङ्गयुगलमुत्पाटयिष्यामि ।

कर्णरूपमित्यर्थः । भाअरेति 'अतो आरः सुपि' इत्यारादेशं बाधित्वा 'पितृभ्रातृदातॄणामरः' इत्यरः ।

विचक्षणा—

अहमप्युत्तराफाल्गुनीपुरःसरनक्षत्रनामधेयमङ्गं तव झटिति खण्डयिष्यामि ।

हस्तमित्यर्थः ।

राजा—

वयस्य, मैवं भण । कवित्वे स्थितैषा ।

विदूषकः—

ऋज्वेव तत्किं न भण्यते, अस्माकं चेटिका हरिचन्द्रनन्दिचन्द्रकोटिशहालप्रभृतीनामपि पुरतः सुकविरिति ।

पराक्रमन्तु(?)मिति शेषः ।

राजा—

एवमेतत् ।

विचक्षणा—

तत्र गच्छ यत्र मे प्रथमा शाटिका गता ।

विदूषकः—(वलितग्रीवम्।) तुअं उण तहिं गच्छ जहिं मे मादाए पढमा दन्तावली गदा। ईदिसस्स राअउलस्स भद्दं भोदु, जहिं चेडिआ वम्भणेण समं समसीसिआए दीसदि। मइरा पञ्चगव्वं च एक्कस्सिं भण्डए कीरदि, कच्चं माणिक्कं च समं आहरणे पउञ्जीअदि।

चेटी—इह राअउले तं ते भोदु कण्ठट्ठिदं जं भअवं तिलोअणो सीसे समुव्वहदि। तेण च ते मुहं चूरीअदु जेण असोअतरू दोहदं लहदि।

विदूषकः—आः दासीए पुत्ति टेण्टाकराले कोससअवट्टणि रच्छालोट्टणि, एव्वं मं भणसि। ता मह महव्वह्मणस्स भणिदेण तं तुमं लहसु जं फग्गुणसमए सोहञ्जणो जणादो लहदि। जं पामराहिन्तो वइल्लो लहदि।

विदूषकः—

त्वं पुनस्तत्र गच्छ यत्र मे मातुः प्रथमा दन्तावली गता।

कर्णवीटिकेत्यर्थः।

ईदिसस्सेति।

ईदृशस्य राजकुलस्य भद्रं भवतु, यत्र चेटिका ब्राह्मणेन समं समशीर्षिकया दृश्यते।

समशीर्षिका प्रतिस्पर्धा।

मइरेति।

मदिरा पञ्चगव्यं चैकस्मिन्भाण्डे क्रियते, काचं माणिक्यं च सममाभरणे प्रयुज्यते।

विचक्षणा—

इह राजकुले तत्ते भवतु कण्ठस्थितं यद्भगवांस्त्रिलोचनः शीर्षे समुद्वहति।

अर्धचन्द्र इत्यर्थः।

तेणेति।

तेन च ते मुखं चूर्ण्यतां येनाशोकतरुर्दोहदं लभते।

पादप्रहारेणेत्यर्थः। 'पादाहतः प्रमदया विकसत्यशोकः' इति प्रसिद्धिः।

विदूषकः—

'आः दासीए' इत्यादि व्याख्यातम् (१७ पृष्ठे)।

एव्वमिति।

एवं मां भणसि। तन्मम महाब्राह्मणस्य भणितेन तत्त्वं लभस्व यत्फाल्गुनसमये शोभाञ्जनो जनाल्लभते। यत्पामरेभ्यो बलीवर्दो लभते।

फाल्गुनसमय इति धूलिप्रक्षेपादिकम्। बलीवर्द इति नासाच्छेदमित्यर्थः।

विचक्षणा—अहं उण तुह एव्वं भणन्तस्स णेउरस्स विअ पाअलग्गस्स पाएण मुहं चूरइस्सम् । अण्णं च, उत्तरासाढापुरस्सरणक्खत्तणामहेअं अङ्गजुअलं उप्पाडिअ घाल्लिस्सम् ।

विदूषकः—(सक्रोधं परिक्रामन् । जवनिकान्तरे किंचिदुच्चैः ।) ईरिसं राअउलं दूरे वन्दीअदि जहिं दासी बह्मणेण समं पडिसिद्धिं करेदि । ता अज्जप्पहुदि णिअगेहणीए वसुंधराणामहेआए बह्मणीए चलणसुस्सूसओ भविअ गेहे जेव्व चिट्ठिस्सम् ।

(सर्वे हसन्ति ।)

देवी—अज्जउत्त, कीदिसी कविञ्जलेण विणा गोट्ठी, कीदिसी पञ्जणङ्गणेण विणा पसाहणलच्छी ।

(आकाशे ।)

ण हु ण हु आगमिस्सम् । अण्णो को वि पिअवअस्सो अण्णेसीअदु । अहवा एसा दुट्ठदासी लम्बकुच्चा टप्परकण्णी पटिसीसअं देदु मह [illegible]

विचक्षणा—

अहं पुनस्त्वमेवं भणतो नूपुरस्येव पादलग्नस्य पादेन मुखं चूर्णयिष्यामि ।

नूपुरसाम्येन [illegible] ।

अण्णं चेति ।

अन्यच्च, उत्तराषाढापुरःसरनक्षत्रनामधेयमङ्गयुगलमुत्पाट्य ग्रहीष्यामि ।

[illegible] । 'घालिस्सं' इति देशी । [illegible]

जवनिकान्तर इति । 'अपटी काण्डपटीका प्रतिसीरा जवनिका तिरस्करिणी' इत्यमरः ।

ईरिसमिति ।

[illegible]

देवी—

[illegible]

उवहसणत्थं करीअदु । अहमेक्को मुक्खो तुम्हाणं सव्वाणं मज्झे, तुम्हे उण वरिससअं जीअध ।

विअक्खणा—मा अणुबन्धेहि । अणुणअकक्कसो क्खु कविञ्जलबम्हणो सलिलसित्तो विअ सणगुणगण्ठी चिरं गाढअरो होदि । णं दंसणीअं दीसदु ।

राजा—(सानन्दमवलोक्य ।)

गाअन्तगोववहूपदपेङ्खिआसु
दोलासु विब्भमवदीसु णिसण्णदिट्ठी ।
जं जादि खञ्चिदतुरङ्गरहो दिणेसो
तेणेअ होन्ति दिअहा अइदीहदीहा ॥ २१ ॥

णेति ।

न खलु न खल्वागमिष्यामि । अन्यः कोऽपि प्रियवयस्योऽन्विष्यताम् । अथवैषा दुष्टदासी लम्बकुचा टप्परकर्णा प्रतिशीर्षकं दत्त्वा मम स्थाने उपहसनार्थं क्रियताम् । अहमेको मूर्खो युष्माकं सर्वेषां मध्ये, यूयं पुनर्वर्षशतं जीवत ।

टप्परो वंशपात्रम् । 'टोपला' इति भाषायाम् । तद्वत्कर्णौ यस्याः । प्रतिशीर्षक-लक्षणमुक्तम् । मम स्थाने इति मदीयो वेषोऽस्यै दातव्य इत्यर्थः ।

विचक्षणा—

मानुबध्नीत । अनुनयकर्कशः खलु कपिञ्जलब्राह्मणः सलिलसिक्त इव शणगुण-ग्रन्थिश्चिरं गाढतरो भवति । ननु दर्शनीयं दृश्यताम् ।

राजा—

गायद्गोपवधूपदप्रेङ्खितासु
दोलासु विभ्रमवतीषु निषण्णदृष्टिः ।
यद्याति खञ्जिततुरङ्गरथो दिनेश-
स्तेनैव भवन्ति दिवसा अतिदीर्घदीर्घाः ॥

पदैश्चरणैः । प्रेङ्खितास्वान्दोलितासु । गोष्ठीं विनातिदीर्घा दिवसा आलस्यमावह-न्तीत्यानीयतां कपिञ्जलब्राह्मण इति ध्वन्यते, तेन प्रकृतसंगतिः । अत्र हेत्वतिशयोक्ति-पर्यायोक्त्युत्प्रेक्षाः । अतिशयोक्तिपर्यायोक्तौ दण्डिनोक्ते—'विवक्षायां विशेषस्य लोक-सीमातिवर्तिनी । असावतिशयोक्तिः स्यादलंकारोत्तमा यथा ॥' इति । 'अर्थमिष्टमनाख्याय तस्यैव सिद्धये । यत्प्रकारान्तराख्यानं पर्यायोक्तं तदिष्यते ॥' इति ।

(प्रविश्यापटीक्षेपेण।)

विदूषकः—आसणमासणम्।

राजा—किं तेण।

विदूषकः—भैरवाणन्दो आअच्छदि।

देवी—किं सो, जो जणवअणादो अच्चब्भुदसिद्धी सुणीअदि।

विदूषकः—अध इं।

राजा—पवेसअ।

(विदूषको निष्क्रम्य तेनैव सह प्रविशति।)

भैरवानन्दः—(किंचिन्मदनाटितं पठति।)

मन्तो ण तन्तो ण अ किं पि जाणे झाणं च णो किं पि गुरुप्पसादा।
मज्जं पिआमो महिलं रमामो मोक्खं च जामो कुलमग्गलग्गा ॥ २२ ॥

प्रविश्येति। अपटी यवनिका।

विदूषकः—

आसनमासनम्।

दीयतामिति शेषः।

राजा—

किं तेन।

प्रयोजनमिति शेषः।

विदूषकः—

भैरवानन्द आगच्छति।

देवी—

किं सः, यो जनवचनादत्यद्भुतसिद्धिः श्रूयते।

विदूषकः—

अथ किम्।

राजा—

प्रवेशय।

मन्तो इति।

मन्त्रो न तन्त्रं न च किमपि ध्यानं ज्ञानं च नो किमपि गुरुप्रसादात्।
मद्यं पिबामो महिलां रमयामो मोक्षं च याम कुलमार्गलग्नाः।

अवि अ ।

रण्डा चण्डा दिक्खिदा धम्मदारा
मज्जं मंसं पिज्जए खज्जए अ ।
भिक्खा भोज्जं चम्मखण्डं च सेज्जा
कोलो धम्मो कस्स णो भादि रम्मो ॥ २३ ॥

किं च ।

मुत्तिं भणन्ति हरिबह्ममुहाहिदेआ
झाणेण वेअपठणेण कदुक्किआए ।
एक्केण केवलमुमादइएण दिट्ठो
मोक्खो समं सुरअकेलिसुरारसेहिं ॥ २४ ॥

राजा—एदं आसणम् । उपविसदु भैरवाणन्दो ।

मन्त्रादिलक्षणान्यतिप्रयोजनतया न लिख्यन्ते । अत्र विरोधाभासः । स यथा दण्डिना प्रोक्तः—'विरुद्धानां पदार्थानां यत्र संसर्गदर्शनम् । विशेषदर्शनायैव स विरोधः स्मृतो यथा ॥' इति ।

अवि एत्ति ।

अपि च ।

रण्डा चण्डा दीक्षिता धर्मदारा
मद्यं मांसं पीयते खाद्यते च ।
भिक्षा भोज्यं चर्मखण्डं च शय्या
कौलो धर्मः कस्य नो भाति रम्यः ॥

किं चेति ।

मुक्तिं भणन्ति हरिब्रह्ममुखादिदेवा
ध्यानेन वेदपठनेन क्रतुक्रियाभिः ।
एकेन केवलमुमादयितेन दृष्टो
मोक्षः समं सुरतकेलिसुरारसैः ॥

हरिब्रह्ममुखाश्च ते आदिदेवाश्चेति विग्रहः । अत्र व्यतिरेकः ।

राजा—

इदमासनम् । उपविशतु भैरवानन्दः ।

भैरवानन्दः—(उपविश्य ।) किं कादव्वम् ।

राजा—कहि वि विसए अच्चरिअं दट्ठुमिच्छामि ।

भैरवानन्दः—

दंसेमि तं पि ससिणं वसुहावतिण्णं
थम्भेमि तस्स वि रविस्स रहं णहद्धे ।
आणेमि जक्खसुरसिद्धगणङ्गणाओ
तं णत्थि भूमिवलए मह जं ण सज्जम् ॥ २५ ॥

ता भण कि करीअदु ।

राजा—वअस्स, तुए कहिं पि अपुव्वं दिट्ठं महिलारअणम् ।

भैरवानन्दः—

किं कर्तव्यम् ।

किमीप्सितं ते मया कर्तव्यमित्यर्थः ।

राजा—

कस्मिन्नपि विषये आश्चर्यं द्रष्टुमिच्छामि ।

अनेन कारणाख्यमङ्गमुक्तम् । 'प्रकृतार्थस्य चारम्भः कारणं नाम तद्भवेत् ।' इत्युक्तत्वात् ।

भैरवानन्दः—

दर्शयामि तमपि शशिनं वसुधावतीर्णं
स्तम्भयामि तस्यापि रवे रथं नभोऽर्धे ।
आनयामि यक्षसुरसिद्धगणाङ्गना-
स्तन्नास्ति भूमिवलये मम यन्न साध्यम् ॥

एतेनावमर्शसंध्यङ्गो व्यवसाय उक्तः । तत्रावमर्शलक्षणं दशरूपके—'क्रोधेनावमृशेद्यत्र व्यसनाद्वापि लोभनात् । गर्भनिर्भिन्नबीजार्थः सोऽवमर्श इति स्मृतः ॥' इति । व्यवसायलक्षणमपि तत्रैव—'व्यवसायः स्वशक्त्युक्तिः' इति ।

ता इति ।

तद्भण किं क्रियताम् ।

राजा—

वयस्य, त्वया कुत्राप्यपूर्वं दृष्टं महिलारत्नम् ।

विदूषकः—दिट्ठं दाव ।

राजा—कहेहि ।

विदूषकः—अत्थि एत्थ दक्खिणावहे वच्छोमं णाम णअरम् । तहिं मए एक्कं कण्णारअणं दिट्ठम् । तमिहाणीअदु ।

भैरवानन्दः—आणीअदि ।

राजा—ओदारीअदु पुण्णिमाहरिणङ्को धरणीअले ।

(भैरवानन्दो ध्यानं नाटयति ।)

(ततः प्रविशति पटाक्षेपेण नायिका । सर्वे आलोकयन्ति ।)

राजा—अहह, अच्चरिअं अच्चरिअम् ।

जं धोअञ्जणसोणलोअणजुअं लग्गालअग्गं मुहं
हत्थालम्बिदकेसपल्लवचए दोल्लन्ति जं बिन्दुणो ।

विदूषकः—

दृष्टं तावत् ।

राजा—

कथय ।

विदूषकः—

अस्त्यत्र दक्षिणापथे वैदर्भं नाम नगरम् । तत्र मयैकं कन्यारत्नं दृष्टम् । तदिहानीयताम् ।

कन्यारत्नमुत्कृष्टा कन्या । 'जातौ जातौ यदुत्कृष्टं तद्रत्नमभिधीयते' इत्युक्तत्वात् ।

भैरवानन्दः—

आनीयते ।

राजा—

अवतार्यतां पूर्णिमाहरिणाङ्को धरणीतले ।

पूर्णिमाचन्द्रवदाह्लादकारि स्त्रीरत्नमानीयतामित्यर्थः । दृष्टान्तालंकारः । नायिका कर्पूरमञ्जरी ।

राजा—

अहह, आश्चर्यमाश्चर्यम् ।

यद्धौताञ्जनशोणलोचनयुगं लग्नालकाग्रं मुखं
हस्तालम्बितकेशपल्लवचये दोलायन्ते यद्बिन्दवः ।

जं एक्कं सिचअञ्चलं णिवसिदं तं ह्णाणकेलिट्ठिदा
आणीदा इअमब्भुदेक्कजणणी जोईसरेणामुणा ॥ २६ ॥

अवि अ ।

एक्केण पाणिणलिणेण णिवेसअन्ती
वत्थञ्चलं घणथणत्थलसंसमाणम् ।
चित्ते लिहिज्जदि ण कस्स वि संजमन्ती
अण्णेण चङ्कमणदो चलिदं कडिल्लम् ॥ २७ ॥

विदूषकः—

ह्णाणावसुद्धाहरणोच्चिआए तरङ्गभङ्गक्खलदमण्डणाए ।
उरंसुवल्लासिथणूल्लआए सुन्देरसव्वस्सनिमीअ दिट्ठी ॥ २८ ॥

यदेकं सिचयाञ्चलं निवसितं तत्स्नानकेलिस्थिता
आनीतेयमद्भुतैकजननी योगीश्वरेणामुना ॥

धौतांशुकमत एव नोपन्यस्तम् । सिचयस्य [illegible]
[illegible] । [illegible] ।

अपि च ।

अपि च ।

नायिका—(सर्वानवलोक्य । स्वगतम् ।) एसो महाराओ को वि इमिणा गम्भीरमहुरेण सोहासमुदाएण जाणिज्जदि । एसा वि एदस्स महादेवी तक्कीअदि । अद्धणारीसरस्स विअ अकहिआ वि गोरी । एसो को वि जोईसरो । एस उण परिअणो । (विचिन्त्य ।) ता किं ति एदस्स महिलासहिदस्स वि दिट्ठी मं वहु मण्णेदि । (इति त्रस्तं वीक्षते ।)

राजा—(विदूषकमपवार्य ।) एदाए

जं मुक्का सवणन्तरेण तरला तिक्खा कडक्खच्छडा
सिङ्गाविट्टिअकेअअग्गिमदलद्दोणीसरिच्छच्छई ।

दृष्टिरत्र तटस्थः । अन्यत्पूर्ववत् । अत्र रूपमुक्तम् । तद्यथा सुधाकरे—'अज्ञात्वभूषितान्येव प्रक्षेपाद्यैर्विभूषणैः । येन भूषितवद्भान्ति तद्रूपमिह कथ्यते ॥' इति । मृदवं नामाङ्गमप्युक्तम्—'दोषा गुणा गुणा दोषा यत्र स्युर्मृदवं हि तत् ।' इति तल्लक्षणम् । 'सुश्लिष्टसंधिबन्धो यस्तत्सौन्दर्यमितीर्यते ।' इति सौन्दर्यलक्षणम् ।

नायिका—एसो इति ।

एष महाराजः कोऽप्यनेन गम्भीरमधुरेण शोभासमुदायेन ज्ञायते । एषाप्यस्य महादेवी तर्क्यते । अर्धनारीश्वरस्येवाकथितापि गौरी । एष कोऽपि योगीश्वरः । एष पुनः परिजनः । तत्किमित्येतस्य महिलासहितस्यापि दृष्टिर्मां बहु मन्यते ।

त्रस्तमिति क्रियाविशेषणम् । अनेन कातराख्यं दर्शनमुक्तम् । 'सभयान्वेषणपरं यत्तत्कातरमुच्यते ।' इति तल्लक्षणम् ।

राजा—अपवार्येति । अपवारणेन जनान्तिकमुच्यते । अत एवोक्तं दशरूपके—'त्रिपताककरेणान्यानपवार्यान्तरा कथाम् । अन्योन्यामन्त्रणं यत्स्याज्जनान्ते तज्जनान्तिकम् ॥' इति । त्रिपताका तु संगीतरत्नाकरे—'तर्जनीमूलसंलग्नकुञ्चिताङ्गुष्ठको भवेत् । पताकः संहताकारः प्रसारितकराङ्गुलिः ॥ स एव त्रिपताकः स्याद्वक्रितानामिकाङ्गुलिः ।' इति ।

एदाए इति ।

एतस्याः

यन्मुक्ता श्रवणान्तरेण तरला तीक्ष्णा कटाक्षच्छटा
शृङ्गाविट्टितकेतकाग्रिमदलद्रोणीसदृक्षच्छविः ।

तं कप्पूररसेण णं धवलिदो ज्योण्हाअ णं ण्हाविदो
मुत्ताणं घणरेणुण व्व छुरिदो जादो ह्मि एत्थन्तरे ॥ २९ ॥

विदूषकः—अहो से रूअरेहा ।

वण्णे मज्झं तिवलिवलिअं डिम्भमुट्ठीअ गेज्झं
जो बाहूहिं रअणफलअं वेढिदुं जादि दोहिं ।
णेत्तच्छेदं तरुणिहरिणीदिज्जमाणोवमाणं
ता पच्चक्खं मह विलिहिदुं जादि एसा ण चित्ते ॥ ३० ॥

तत्कर्पूररसेन ननु धवलितो ज्योत्स्नया ननु स्नापितो
मुक्तानां घनरेणुनेव च्छुरितो जातोऽस्म्यत्रान्तरे ॥

ज्योत्स्नेदं नेत्रयोरत्यन्तवैपुल्यातिशयवर्णनम् । अत्र हेतुविशेषोक्त्यैवाविरोधाभासः । दीर्घकथारम्भनाटकेऽत्यन्तनिर्हेतोर्विरोधः । तिलकौ कथासाधुकौ । तरले इति तरलि-तादनौ इनिकार उक्तः । 'तरलं तरिति ... तारकनीनिकम् ।' इति । अवनान्तर इति 'नर्तकं विधेयुद्दचितम्' इति ... । एतेषु वेषेषु हेतुविशेषासामान्यो हेतुः । नायिकाया ... दर्शनोद्भवात् । 'एकस्मिन्ननुरागस्तु यथा विप्रलम्भितः । योषितो बहुमतिप्रेमाभावविधा मता ॥' इत्युक्तत्वात् । अत्र ... । रत्यन्तः स्थायि-भावः । सर्वत्रालम्बनं नायिका नायकस्य । यौवनादिरालम्बनगुणः । विलासादिक चेष्टा । अलंकृतिर्विशाखा । वसन्तस्तटस्थः । एते आलम्बनोद्दीपनविभावाः । पूर्वोक्ता इनिकार अनुभावाः । रोमाञ्चादयः सात्त्विका ज्ञेयाः । हर्षादयो व्यभिचारिणः । चक्षुःप्रीत्याद-यश्चाष्टमाः । भरतस्तु—'चक्षुःप्रीतिर्मनःसङ्गः ... लोकनादिषु । आदरार्पितं चैव चक्षुःप्रीतिरुदीर्यते ॥' इति । रसादिलक्षणे अन्तिमयोग्नित्वसंरक्ष नो-च्यन्ते । एवं विभावादयः सर्वत्र ज्ञेयाः ॥

विदूषकः—

अहो अस्या रूपरेखा ।

वर्णे मध्यं त्रिवलिवलितं डिम्भमुष्टेर्ग्राह्यं
यो बाहुभ्यां रत्नफलकं वेष्टितुं याति द्वाभ्याम् ।
नेत्रच्छेदं तरुणहरिणीदीयमानोपमानं
[illegible] मम विलिखितुं [illegible] न चित्रे ॥

रत्नफलकं [illegible] । नेत्रच्छेदं चक्षुर्विस्तारः । चित्रे विलिखितुं याति [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] ।

[illegible] [illegible]णिहिणो [illegible] समुचारित्तविहूसणा वि रमणिज्जा । अहवा ।

[illegible] [illegible] वि विहूसयन्ति तारुण्णं अलंकारभरेण सोहा ।

[illegible] वि माणुसस्स सोहा समुम्मीलदि भूसणेहि ॥ २१ ॥

[illegible]—[illegible] ।

[illegible] [illegible]कञ्चणणिहं णेत्ताण दीहत्तणं

[illegible] [illegible] [illegible]कलआ दोमण्डचन्दोवमा ।

[illegible] पञ्चसरेण [illegible] रक्खिदा[illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]न्ति [illegible] सग्गणा ॥ २२ ॥

देवी—अज्ज कञ्जिजल, पुच्छिअ जाण का एसा त्ति ।

विदूषकः—(तां प्रति ।) एहि मुद्धमुहि, उअविसिअ णिवेदेहि का तुमं त्ति ।

राजा—आसणमिमीए ।

विदूषकः—एदं मे उत्तरीअं आअणम् ।

(विदूषकनायिके वस्त्रदानोपवेशने नाटयतः ।)

विदूषकः—भोदि, संपदं कहिज्जदु ।

नायिका—अत्थि एत्थ वच्छोमं णाम णअरं कुन्तलेसु । तहिं सअलजणवल्लहो वल्लहराओ णाम राआ ।

देवी—(स्वगतम् ।) जो मह माउसिआए पई होई ।

न किमपीति न शोभावहमित्यर्थः । क्वचित् 'वुढिमा' इति पाठः । क्वचिच्च 'वढिमा' इति । तदुभयमप्यप्रमाणम् । 'वृद्धवृत्तशब्दाभ्याम्' इति सूः क्वचिददृष्टत्वात् । द्विशविनीति 'नद्यृतश्च' इति न कप् । अनित्यत्वात् । अद्भुतोपमया वपुषः परमाह्लादकत्वं ध्वन्यते । चरणत्रयेऽतिशयोक्तिहेतू । चतुर्थे तृणमायाः कृतत्वात्प्रक्रमभङ्गः 'तहा ण गुदमुअन्तं जइ ण उअन्तं पत्तणम्' इति पठित्वा समाधेयः ॥

देवी—

आर्य कपिञ्जल, पृच्छ जानीहि केयेति ।

विदूषकः—

एहि मुग्धमुखि, उपविश्य निवेदय का त्वमिति ।

ता नायिकाम् । मुग्धं सुन्दरम् ।

राजा—

आसनमस्मै ।

विदूषकः—

एतन्मे उत्तरीयमासनम् ।

विदूषकः—

भवति, सम्प्रति कथ्यताम् ।

नायिका—

अस्त्यत्र [illegible] नाम नगरं कुन्तलेषु । तत्र सकलजनवल्लभो वल्लभराजो नाम राजा ।

देवी—

यो मम मातृष्वसुः पतिर्भवति ।

नायिका—तस्स घरिणी ससिप्पहा णाम ।

देवी—(स्वगतम् ।) सा वि मे माउस्सिआ ।

नायिका—तेहिं अहं उप्पण्णेत्ति ।

देवी—(स्वगतम् ।) ण हु ससिप्पहागब्भुप्पत्तिमन्तरेण ईदिसी रूअरेहा होदि । ण हु वेडुलिअभूमिगब्भुप्पत्तिमन्तरेण वेडुलिअमणिसलाआ णिप्पज्जई । (प्रकाशम् ।) णं तुमं कप्पूरमञ्जरी ।

(नायिका सलज्जमधोमुखी तिष्ठति ।)

देवी—एहि बहिणिए, आलिङ्गेसु मम् । (इति परिष्वजते ।)

कर्पूरमञ्जरी—अज्जे, कप्पूरमञ्जरीए एसो पढमो पणामो ।

देवी—अज्ज भैरवाणन्द, तुह प्पसादेण अपुव्वं संविहाणअं अणुहविदं कप्पूरमञ्जरीदंसणेण । ता चिट्ठदु दाव एसा पञ्चदसदिअहाइं । पच्छा झाणविमाणेण णइस्सध ।

नायिका—

तस्य गृहिणी शशिप्रभा नाम ।

देवी—

सापि मे मातृष्वसा ।

नायिका—

तस्मादहमुत्पन्नेति ।

देवी—

न खलु शशिप्रभागर्भोत्पत्तिमन्तरेणेदृशी रूपरेखा भवति । न खलु वैदूर्यभूमिगर्भोत्पत्तिमन्तरेण वैदूर्यमणिशलाका निष्पद्यते । ननु त्वं कर्पूरमञ्जरी ।

देवी—

एहि भगिनिके, आलिङ्गय माम् ।

कर्पूरमञ्जरी—

आर्ये, कर्पूरमञ्जर्या एष प्रथमः प्रणामः ।

प्रथम इत्येतदन्तं [illegible] प्रथममुक्तम् ।

देवी—

आर्य भैरवानन्द, तव प्रसादेनापूर्वं संविधानकमनुभूतं कर्पूरमञ्जरीदर्शनेन । तिष्ठतु तावदेषा पञ्चदशदिवसानि । पश्चाद्ध्यानविमानेन नेष्यथ ।

भैरवानन्दः—जं भणादि देई।

विदूषकः—(राजानमुद्दिश्य।) भो वअस्स, अह्ने परं दुए वि बाहिरा एत्थ। जदो एदाणं मिलिदं कुडुम्बं वट्टदि। जदो इमीए दुओ वि बहिणिआओ। भैरवाणन्दो उण एदाणं संजोअअरो अच्चिदो मण्णिदो अ। एसा वि महीअलसरस्सई अ कुट्टणी देहन्तरेण देवी जेव्व।

देवी—विअक्खणे, णिअजेट्ठबहिणिअं सुलक्खणं मणिअ भैरवानन्दस्स हिअअट्ठिआ सपज्जा कादव्वा।

विचक्षणा—जं देवी आणवेदि।

देवी—(राजानं प्रति।) अज्जउत्त, पेसिहि मम्, जेण अहं बहिणाए एदावत्थाए णेवच्छलच्छीलीलाणिमित्तं अन्तेउरं गमिस्सम्।

संविधानकमुपचारः। ध्यानलब्धं विमानं ध्यानविमानम्। नेपथ्येति पूजायां बहुवचनम्।

भैरवानन्दः—

यद्भणति देवी।

विदूषकः—

भो वयस्य, आवां परं द्वावपि बाह्यावत्र। यत एतासां मिलितं कुटुम्बकं वर्तते। यत इमे द्वे अपि भगिन्यौ। भैरवानन्दः पुनरेतयोः संयोगकरोऽर्चितो मानितश्च। एषापि महीतलसरस्वती च कुट्टनी देहान्तरेण देव्येव।

यथा राज्ञीपूजिता तथेयमपीति सोलुण्ठम्।

देवी—

विचक्षणे, निजज्येष्ठभगिनिकां सुलक्षणां भणित्वा भैरवानन्दस्य हृदयेप्सिता सपर्या कर्तव्या।

हृदयस्थितेन कार्यः। तदा यथाभिलषितमित्यर्थः।

विचक्षणा—

यद्देव्याज्ञापयति।

देवी—

आर्यपुत्र, प्रेषय माम्, येनाहं भगिन्या एतदवस्थाया नेपथ्यलक्ष्मीलीलानिमित्तमन्तःपुरं गमिष्यामि।

राजा—भुञ्जादि चम्पअलदाए कत्थूरिआकप्पूरेहिं आलंवालपरिपूरणम् ।

(नेपथ्ये ।)

वैतालिकयोरेकः—सुहाअ संझा भोदु देवस्स ।

एदं वासरजीवपिण्डसरिसं चण्डंसुणो मण्डलं
को जाणादि कहिं पि संपदि गदं एतम्मि कालन्तरे ।
जादा किं च इअं पि दीहविरहा सोएण णाहे गदे
मुच्छामुद्दिदलोअणे व णलिणी मीलन्तपङ्केरुहा ॥ ३५ ॥

द्वितीयः—

उग्घाडीअन्ति लीलामणिमअवलहीचित्तभित्तीणिवेसा
पल्लङ्का किंकरीहिं रिदुसमअसुहा वित्थरिज्जन्ति झत्ति ।
सेरन्धीलोलहत्थङ्गुलिचलणवसा पट्टनादो पउत्तो
हुंकारो मण्डपेसुं विलसदि महुरो रुट्टवुट्टङ्गणाणम् ॥ ३६ ॥

राजा—

भुज्यते चम्पकलतायाः कस्तूरीकर्पूरैरालवालपरिपूरणम् ।

सवदमस्या नेपथ्यं कर्तव्यमित्यर्थः । समासोक्तिरियम् । सा यथा काव्यप्रकाशे—'परोक्तिर्भेदकैः श्लिष्टैः समासोक्तिः' इति ।

वैतालिकः—

सुखाय संध्या भवतु देवस्य ।

एतद्वासरजीवपिण्डसदृशं चण्डांशोर्मण्डलं
को जानाति क्वापि संप्रति गतमेतस्मिन्नन्तरे ।
जाता किं चेयमपि दीर्घविरहा शोकेन नाथे गते
मूर्छामुद्रितलोचनेव नलिनी मीलत्पङ्केरुहा ॥

दिवसस्य प्राणभूतमिति यावदर्थः । कालान्तरे सायंतनसमये । चन्द्रोदयेन । भर्तृवियोगजन्यमूर्छाप्राप्तेवेति समासोक्तिः । नायिकाधर्मेण नलिन्याः विरहावस्थाप्रतीतिरिति ॥

द्वितीयः—

उद्घाट्यन्ते लीलामणिमयवलभीचित्रभित्तिनिवेशाः
पर्यङ्काः किंकरीभिः ऋतुसमयसुखा विस्तीर्यन्ते झटिति ।
सैरन्ध्रीलोलहस्ताङ्गुलिचलनवशात् पट्टनादः प्रवृत्तो
हुंकारो मण्डपेषु विलसति मधुरो रत्नकुट्टिमाङ्गनानाम् ॥

राजा—अह्मे वि संझं वन्दिदुं गमिस्सामो ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति प्रथमं जवनिकान्तरम् ।

लीलार्थं मणिमय्यो वलभ्यश्च चित्रभित्तिनिवेशाश्चेति विग्रहः । चित्रभित्तिनिवेशाश्चित्रगृहाः । ते उद्घाट्यन्ते । अभिसारिकाद्यभिसारणार्थम् । किङ्करीभिर्दासीभिः । ऋतुः प्रस्तुतो वसन्तः । सैरन्ध्री प्रसाधिका । पटो मृदङ्गः । हस्तेलेतावतैव सिद्धोऽयंऽङ्गुलिपदं तासां वाद्यवादनकौशलसूचनाय । [आद्यपदेनाभिसारिकाद्या उपलक्षिता नायिकाः ।] रुट्टतुट्टेत्यनेन कलहान्तरितास्ता इति ध्वनितम् ॥

राजा—

वयमपि संध्यां वन्दितुं गमिष्यामः ।

इति श्रीमद्विद्वद्वृन्दवन्दितारविन्दसुन्दरपदद्वन्द्वकुन्दप्रतिमयशःप्रकरप्रखरकठोरकिरणकरप्रभप्रतिभप्रभाकरभट्टात्मजवासुदेवविरचिते कर्पूरमञ्जरीप्रकाशे प्रथमं जवनिकान्तरं समाप्तम् ।

द्वितीयं जवनिकान्तरम्।

(ततः प्रविशति राजा प्रतीहारी च।)

प्रतीहारी—(परिक्रामितकेन।) इदो इदो महाराओ।

राजा—(कतिचित्पदानि गत्वा। तामनुसंधाय।) तहिं खु अवसरे

ण ह्राणाहिं तिलन्तरं वि चलिदा सुरथा णिअम्बत्थली
घोडवेल्लवलीतरङ्गतुअरं कण्ठो तिरच्छि ट्ठिदो।
वेणीए उण आणणेन्दुवलणे लद्धं थणालिङ्गणं
जादा तीअ चउग्गिहा तणुलदा णिज्झाअअन्तीअ मम्॥ १॥

प्रतीहारी—(स्वगतम्।) कधं अज्ज वि सो ज्जेव तालीपदसंचओ, ताओ ज्जिअ अक्खरपन्तीओ। ता वसन्तवण्णणेण सिढिलआमि से तग्गदं

प्रतीहारी—

इत इतो महाराजः।

[illegible] शेषः।

राजा—

[illegible] शेष।

तस्मिन्नवसरे

न स्नानात्तिलान्तरमपि चलिता [illegible] नितम्बस्थली
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] मम्।

[illegible]

प्रतीहारी—

[illegible]

हिअआवेअम्। (प्रकाशम्।) दिट्ठिं देउ महाराओ ईसीसि जरठाअमाणे कुसुमाअरम्मि।

मूलाहिन्तो परहुअवहूकण्ठमुद्दं दलन्ता
देन्ता दीहं महुरिमगुणं जप्पिए छप्पआणम्।
संचारन्ता विरहिसु णवं पञ्चमं किंच राअं
राउम्मत्ता रइकुलघरा वासरा वित्थरन्ति॥ २॥

राजा—(तदेवाकर्ण्य सानुरागम्।)

अत्थाणीजणलोअणाण बहला लावण्णकल्लोलिणी
लीलाविब्भमहासवासणअरी सोहग्गपालिट्ठिआ।

आवेगशब्देन यद्यपि सर्वथा नास्य तन्मनस्कता निराकर्तुं शक्यते, तथापि विषयान्तरसंचारेण किंचिच्छिथिलयामीति चोच्यते।

दिट्ठिमिति।

दृष्टिं ददातु महाराज ईषदीषज्जरठायमाणे कुसुमाकरे।

कुसुमानामाकर उत्पत्तिस्थानमित्यर्थः। कुसुमानामाकरः समूहो यस्मिन्निति वा। कुसुमैराकर इति वा। 'आकरो निवहोत्पत्तिस्थानश्रेष्ठेषु कथ्यते।' इति विश्वः।

मूलेति।

मूलात्प्रभृति परभृतवधूकण्ठमुद्रां दलन्तो
ददतो दीर्घं मधुरिमगुणं जल्पिते षट्पदानाम्।
संचारयन्तो विरहिषु नवं पञ्चमं किंचिद्रागं
रागोन्मत्ता रतिकुलगृहा वासरा विस्तीर्यन्ते॥

परभृतवध्वः कोकिलस्त्रियः। परभृता वध्व इवेति वा। पक्षद्वयेऽपि संभोगशृङ्गारो व्यङ्ग्यः। मधुरिमैव गुणः। मधुरिम्णा गुणविशेष इति वा। तेन दुःसहत्वे च तेषां तस्य भावादिति भावः (?)। 'पुष्पसाधारणे काले पिकः कूजति पञ्चमम्।' किंचिद्रागमिति पञ्चममित्यस्य विशेषणम्। किंचिद्रागो यस्यां क्रियायामिति यथा भवति तथेति क्रियाविशेषणं वा। रतयः संभोगास्तेषां कुलं समूहस्तस्य गृहाः स्थानानीत्यर्थः। यद्वा रतिकुलस्य प्रीतिसमुदायस्य गृहाः स्थानानि। तन्नकलादित्याशयः।

राजा—

आस्थानीजनलोचनानां बहला लावण्यकल्लोलिनी
लीलाविभ्रमहासवासनगरी सौभाग्यपारस्थिता।

जेसुं पुणो णिवडिदा सअला वि दिट्ठी
वट्टन्ति ते तिलजलञ्जलिदाणजोग्गा ॥ ५ ॥

(ससरणमिव ।) अवि अ ।

अग्गम्मि भिङ्गसरणी णअणाण तीए
मज्झे पुणो कढिददुद्धतरङ्गमाला ।
पच्छा अ से सरदि तंसणिरीक्खिदेसु
आअण्णमण्डलिअचावधरो अणङ्गो ॥ ६ ॥

(विचिन्त्य ।) कधं चिरअदि पिअवअस्सो ।

(प्रविश्य विदूषको विचक्षणा च परिक्रामतः ।)

विदूषकः—अइ विअक्खणे, सच्चं सच्चं एदम् ।

विचक्षणा—सच्चं सच्चअरम् ।

विदूषकः—णाहं पत्तिआमि, जदो परिहाससीला क्खु तुमम् ।

येषु पुनर्निपतिता सकलापि दृष्टि-
र्वर्तन्ते ते तिलजलाञ्जलिदानयोग्याः ॥

[illegible] । स्मृतिलक्षणमुक्तम् ।

अपि च ।

अग्रे भृङ्गसरणिर्नयनयोस्तस्या
मध्ये पुनः क्वथितदुग्धतरङ्गमाला ।
पश्चाच्च तस्याः सरति तिर्यङ्निरीक्षितेषु
आकर्णमण्डलितचापधरोऽनङ्गः ॥

[illegible] । अयं च [illegible]

कथं चिरयति प्रियवयस्यः ।

विदूषकः—
अयि विचक्षणे, सत्यं सत्यमेतत् ।

विचक्षणा—
सत्यं सत्यतरम् ।

विदूषकः—
नाहं प्रत्येमि, यतः परिहासशीला खलु त्वम् ।
[illegible]

विचक्षणा—अज्ज, मा एवं भण । अण्णो वक्करुत्तिकालो, अण्णो कज्जविआरकालो ।

विदूषकः—(पुरोऽवलोक्य ।) एसो पिअवअस्सो हंसो विअ विमुक्कमाणसो, करी विअ मअक्खामो, मुणालदण्डो विअ घणघम्ममिलाणो, दिणदीओ विअ विअलिअच्छाओ, पभादपुण्णिमाचन्दो विअ पण्डुरपरिक्खीणो चिट्ठदि ।

उभे—(परिक्रम्य ।) जअदु जअदु महाराओ ।

राजा—वअस्स, कधं उण विअक्खणाए मिलिदो सि ।

विदूषकः—अज्ज विअक्खणा मए सह संधिं कादुं आअदा । किदसंधीए इमीए सह मन्तअन्तस्स एत्तिआ वेला लग्गा ।

राजा—संधिकरणस्स किं फलम् ।

विचक्षणा—

आर्य, मैवं भण । अन्यो वक्रोक्तिकालः, अन्यः कार्यविचारकालः ।

तथा च नेदं सर्वमसत्यमिति भाव. ।

विदूषकः—

एष प्रियवयस्यो हंस इव विमुक्तमानसः, करीव मदक्षामः, मृणालदण्ड इव घनघर्मम्लानः, दिनदीप इव विगलितच्छायः, प्रभातपूर्णिमाचन्द्र इव पाण्डुरपरिक्षीणस्तिष्ठति ।

विमुक्तमानस उद्विग्नमना. । हंसपक्षे विमुक्तं त्यक्तं मानसं सरो येनेत्यर्थः । हंसे[illegible] [illegible] पाण्डुरतातिशयोऽस्य [illegible] । पाण्डुरश्च परिक्षीणश्चेत्यर्थः ।

उभे—

जयतु जयतु महाराजः ।

राजा—

वयस्य, कथं पुनर्विचक्षणया मिलितोऽसि ।

विदूषकः—

[illegible] विचक्षणा मया सह संधिं कर्तुमागता । [illegible] सह [illegible] वेला लग्ना ।

राजा—

संधिकरणस्य किं फलम् ।

विदूषकः—एसा अहिमदजणपेसिदा लेहहत्था णं विअक्खणा आअदा।

राजा—(गन्धं सूचयित्वा।) केदईकुसुमगन्धो विअ आआदि।

विचक्षणा—केदईदललेहो एव्व एसो मह हत्थे।

राजा—महुसमए किं केदईकुसुमम्।

विचक्षणा—भैरवाणन्ददिण्णमन्तप्पहावेण देवीभवणुज्जाणे केदईलदाए एक्को दाव प्पसवो दंसिदो। तस्स ताए देवीए दलसंपुडेहिं अज्ज हिन्दोलअप्पभञ्जणीए चउत्थीए हरवल्लहा देवी अच्चिदा। अण्णं च दलसंपुडजुअलं उण कणिट्ठबहिणीआए कप्पूरमञ्जरीए प्पसादीकिदम्। तीए वि एक्केण दलसंपुडेण भअवदी गोरी ज्जेव अच्चिदा। अण्णं च।

केदईकुसुमपत्तसंपुडं पाहुडं तुअ सहीअ पेसिदम्।
एण्णाहिमसिवण्णसोहिणा तं सिलोअजुअलेण लञ्छिदम्॥ ७॥

(इति लेखमर्पयति।)

विदूषकः—
एषाभिमतजनप्रेषिता लेखहस्ता ननु विचक्षणा आगता।
इदमेव संधिफलमित्याशयः।
राजा—
केतकीकुसुमगन्ध इवायाति।
विचक्षणा—
केतकीदललेख एवैष मम हस्ते।
तस्यैव गन्ध इत्याशयः।
राजा—
मधुसमये किं केतकीकुसुमम्।
विचक्षणा—
भैरवानन्ददत्तमन्त्रप्रभावेण देवीभवनोद्याने केतकीलतायामेकस्तावत्प्रसवो दर्शितः। तस्य तया देव्या दलसंपुटेन हिन्दोलकप्रभञ्जन्यां चतुर्थ्यां हरवल्लभा देवी अर्चिता। अन्यच्च दलसंपुटयुगलं पुनः कनिष्ठभगिन्यै कर्पूरमञ्जर्यै प्रसादीकृतम्। तयाप्येकेन दलसंपुटेन भगवती गौर्येवार्चिता। अन्यच्च।

केतकीकुसुमपत्रसंपुटं प्राभृतं तव सख्या प्रेषितम्।
एतेन हिमसितवर्णशोभिना तच्छ्लोकयुगलेन लाञ्छितम्॥

राजा—(पत्रार्धं वाचयति।)

हंसिं कुङ्कुमपङ्कपिञ्जरतणुं काऊण जं वञ्चिदो
　　तब्भत्ता किल चक्कवाअघरिणी एसत्ति मण्णन्तओ।
एदं तं मह दुक्किदं परिणदं दुक्खाण सिक्खावणं
　　एक्कत्थो वि ण जासि जेण विसअं दिट्ठीतिहाअस्स त्ति ॥ ८ ॥

(द्विर्निर्वाचयित्वा।) एदाइं ताइं मअणरसाअणक्खराइं।

विचक्खणा—दुदीओ उण मए पिअसहीए अवत्थाणिवेदओ कदुअ सिलोओ लिहिदो एत्थ। तं वाचेदु महाराओ।

राजा—(वाचयति।)

सह दिअहणिसाइं दीहरा सासदण्डा
　　सह मणिवलएहिं वाहधारा गलन्ति।
सुहअ तुअ विओए तीअ उव्वेअणीए
　　सह अ तणुलदाए दुब्बला जीविदासा ॥ ९ ॥

राजा—

हंसीं कुङ्कुमपङ्कपिञ्जरतनुं कृत्वा यद्वञ्चित-
　　स्तत्त्वं किल चक्रवाकगृहिण्येषेति मन्यमानः।
एतत्तन्मम दुष्कृतं परिणतं दुःखानां शिक्षकं
　　एकस्तोऽपि न यासि येन विषयं दृष्टित्रिभागस्यापि ॥

एतानि तानि मदनरसायनाक्षराणि।

विचक्षणा—

द्वितीयः पुनर्मया प्रियसख्या अवस्थानिवेदकः कृत्वा श्लोको लिखितो-ऽत्र। तं वाचयतु महाराजः।

राजा—

सह दिवसनिशाभ्यां दीर्घाः श्वासदण्डाः
　　सह मणिवलयैर्बाष्पधारा गलन्ति।
सुभग तव वियोगे तस्या उद्वेगिन्याः
　　सह च तनुलतया दुर्बला जीविताशा ॥

[illegible] । [illegible] । [illegible]
[illegible] ।

१ [illegible]

विचक्षणा—एत्थ ज्जेव्व एदाए अवत्थाए मह ज्जेट्ठवहिणिआए सुलक्खणाए उग्गाविआए भविअ सिलोओ किदो, तं महाराओ सुणादु । (पठति ।)

णीसासा हारलट्ठीसरिसपसरणा चन्दणं फोडकारी
चन्दो देहस्स दाहो सुमरणसरिसी हाससोहा मुहम्मि ।
अङ्गाणं पण्डुभाओ दिअहससिकलाकोमलो किं च तीए
णिच्चं वाहप्पवाहा तुह सुहअ किदे होन्ति कुल्लाहिं तुल्ला ॥ १० ॥

राजा—(निःश्वस्य ।) किं भणीअदि । सुकइत्तणे तुह ज्जेट्ठवहिणिआ क्खु एसा ।

विदूषकः—एसा विअक्खणा महीअलसरस्सई । एदाए जेट्ठवहिणिआ तिहुअणसरस्सई । ता एदाहिं समं पडिसिद्धं ण करिस्सम् । किं उण पिअवअस्सपुरदो मअणावत्थं अत्तणो उचिदेहिं अक्खरेहिं णिवेदेमि ।

विचक्षणा—
इहैवैतस्या अवस्थाया मम ज्येष्ठभगिन्या सुलक्षणया आदेशकारिण्या भूत्वा श्लोकः कृतः, तं महाराजः शृणोतु ।

णीसासेति—

निःश्वासा हारयष्टिसदृशप्रसरणाश्चन्दनं स्फोटकारी
चन्द्रो देहस्य दाहः स्मरणसदृशी हासशोभा मुखे ।
अङ्गानां पाण्डुभावो दिवसशशिकलाकोमलः किं च तस्या
नित्यं बाष्पप्रवाहास्तव सुभग कृते भवन्ति कुल्याभिस्तुल्याः ॥

स्मरणसदृशी तदभिव्यक्तिकेत्यर्थः । दिवसशशिकलासाम्येन निष्प्रभत्वमङ्गानामभिव्यज्यते ।

राजा—
किं भण्यते । सुकवित्वे तव ज्येष्ठभगिनिका खल्वेषा ।

विदूषकः—
एषा विचक्षणा महीतलसरस्वती । एतस्या ज्येष्ठभगिनिका त्रिभुवनसरस्वती । तदेताभ्यां समं प्रतिस्पर्धां न करिष्यामि । किं पुनः प्रियवयस्यपुरतो मदनावस्थामात्मन उचितैरक्षरैर्निवेदयामि ।

राजा—पढ । एदं पि सुणीअदि ।

विदूषकः—

परं जोह्ना उह्ना गरलसरिसो चन्दणरसो
खदक्खारो हारो रअणिपवणा देहतवणा ।
मुणाली बाणाली जलदि अ जलद्दा तणुलदा
वरिट्ठा जं दिट्ठा कमलवअणा सा सुणअणा ॥ ११ ॥

राजा—वअस्स, तुमं पि थोएण चन्दणरसेण समालहिस्ससि । ता कहेहि तग्गदं किंपि वुत्तन्तम् । अध अन्तेउरं णइअ देवीए किं कदं तीस ।

विदूषकः—विअक्खणे, किं कदं कहेहि ।

विचक्षणा—देव, मण्डिदा टिक्किदा भूसिदा तोलिदा अ ।

मदनावस्थामिलनन्तरं तस्या इति शेषः ।

राजा—

पठ । एतदपि श्रूयते ।

विदूषकः—

परं ज्योत्स्ना उष्णा गरलसदृशश्चन्दनरसः
क्षतक्षारो हारो रजनिपवना देहतपनाः ।
मृणाली बाणाली ज्वलति च जलार्द्रा तनुलता
वरिष्ठा यद्दृष्टा कमलवदना सा सुनयना ॥

क्षते क्षार इवेत्यर्थः । तस्मात्सन्तापकत्वात् । रजनिपवना इत्यनेन [illegible] व्यङ्ग्यम् । देहे तपना इत्यर्थः । [illegible] । बाणालीवेत्यर्थः । [illegible] । [illegible] । तात्पर्यं पोषं प्राक् ।

राजा—

वयस्य, त्वमपि स्तोकेन चन्दनरसेन समालभ्यसे । तत्कथय तद्गतं किमपि वृत्तान्तम् । अथान्तःपुरं नीत्वा देव्या किं कृतं तस्याः ।

विदूषकः—

विचक्षणे, किं कृतं कथय ।

विचक्षणा—

देव, मण्डिता टिक्किता भूषिता तोलिता च ।

राजा—कधं विअ।

विचक्षणा—

घणमुव्वट्टिदमङ्गं कुङ्कुमरसपङ्कपिञ्जरं तिस्सा।

राजा—

रोसाअणं कुडं ता कञ्चणमअवालिआरूवम्॥ १२॥

विचक्षणा—

मरगअमञ्जीरजुअं चरणे से लम्भिआ वअस्साहिं।

राजा—

ममिअमहोमुहपङ्कअजुअलं ता भमरमालाए॥ १३॥

विचक्षणा—

राअसुअपिच्छणीलं पट्टंसुअजुअलअं णिअसिदा सा।

राजा—

कथमिव।

विचक्षणा—

घनमुद्वर्तितमङ्गं कुङ्कुमरसपङ्कपिञ्जरं तस्याः।

राजा—

उज्ज्वलीकृतं तत्काञ्चनमयवालिकारूपम्॥

रोसाअणमित्युज्ज्वलार्थे देशी। काञ्चनमयेत्यस्य प्रकृतिपीतमेव तद्रूपमिदानीं पीततरेण कुङ्कुमेनोद्वर्तनाच्छोभातिशयो जात इति भाव.।

विचक्षणा—

मरकतमञ्जीरयुगं चरणावस्या लम्भितौ वयस्याभिः।

राजा—

भ्रमितमधो मुखपङ्कजयुगलं तद्भ्रमरमालया॥

अस्याश्चरणौ मरकतमञ्जीरयुगं मरकतनूपुरयुगलं लम्भितौ प्रापितौ। तच्चंवद्धौ कृताविति यावत्। भ्रमितेत्यादिना तच्चरणयुगलस्य पङ्कजयुगेन मञ्जीरयुगलस्य च भ्रमरमालया साम्यं प्रकटितम्।

विचक्षणा—

राजशुकपिच्छनीलं पट्टांशुकयुगलकं निवसिता सा।

विचक्षणा—

उभएसु वि सवणेसुं णिवेसिअं रअणकुण्डलजुअं से ।

राजा—

ता वअणमम्महरहो दोहिँ वि चक्केहिँ चङ्कमिदो ॥ १८ ॥

विचक्षणा—

जच्चञ्जणजणिदपसाहणाइँ जादाइँ तीअ णअणाइं ।

राजा—

उप्पुङ्खिअ णवकुवलअसिलीमुहे पञ्चबाणस्स ॥ १९ ॥

विचक्षणा—

कुडिलालआणँ माला ललाडफलअग्गसङ्गिणी रइदा ।

राजा—

ता ससिबिम्बस्सोवरि वट्टइ मज्झम्मि किसणसारङ्गो ॥ २० ॥

तारकानिकरः पङ्क्तिभिः श्रेणीभिः कृत्वा मुखचन्द्रं सेवते तदित्यन्वयः । तथा च मुखादारभ्य तारकानिकरोपमा व्यज्यते ।

विचक्षणा—

उभयोरपि श्रवणयोर्निवेशितं रत्नकुण्डलयुगं तस्याः ।

राजा—

तद्वदनमन्मथरथो द्वाभ्यामिव चक्राभ्यां चङ्क्रमितः ॥

चङ्क्रमितो भ्रमणं कृतवान् । अत्र कुण्डलयुगलस्य चक्रद्वयसाम्यं द्योत्यते ।

विचक्षणा—

जात्यञ्जनजनितप्रसाधनानि जातानि तस्या नयने ।

राजा—

उत्पुङ्खिते नवकुवलयशिलीमुखे पञ्चबाणस्य ॥

[illegible]

विचक्षणा—

[illegible]

राजा—

[illegible]

[illegible]

विचक्षणा—

घणसारतारणअणाइ गूढकुसुमोच्चओ चिउरभारो ।

राजा—

ससिराहुमल्लजुज्झं विअ दंसिअमेणणअणाए ॥ २१ ॥

विचक्षणा—

इअ देवीअ जहिच्छं पसाहणेहिं प्पसाहिदा कुमरी ।

राजा—

ता केलिकाणणमही विहूसिआ सुरहिलच्छीए ॥ २२ ॥

विदूषकः—देव, एदं परमत्थं विण्णवीअदि ।

जेम्सा दिट्ठी तरलधवला कज्जलं तीअ जोग्गं
　　जा वित्थिण्णत्थणकलसिणी रेहए तीअ हारो ।
चक्काआरे रमणफलहे को वि कञ्चीमरट्टो
　　जिस्सा तिस्सा उण वि भणिमो भूसणं दूसणं अ ॥ २३ ॥

विचक्षणा—

[illegible] ।

राजा—

[illegible] ॥

[illegible] ।
[illegible] ।

विचक्षणा—

[illegible] ।

राजा—

[illegible] ।

[illegible] ।

विदूषकः—

[illegible] ।
[illegible]
[illegible]

राजा—(पुनस्तामनुसंधाय।)

तिवलिवलिअणाहीवाहुमूलेसु लग्गं
थणकलसणिअम्बाडम्बरे सूस्ससन्तम्।
जलणिविडमिमीए सिक्खणं ह्णाणपोत्तं
पिसुणदि तणुलट्ठीचङ्गिमं लङ्गिमं अ॥ २४॥

विदूषकः—(सक्रोधमिव।) भो, मए सवालंकारसहिदा वण्णिदा। तुमं उण जलविलुत्तप्पसाहणं जेव्व सुमरसि। ता किं ण सुदं देवेण।

णिसग्गचङ्गस्स वि माणुसस्स सोहा समुम्मीलदि भूसणेहिं।
मणीणँ जच्चाणँ वि कञ्चणेहिं विहूसणे सज्जदि कावि लच्छी॥ २५॥

चक्राकारे रमणफलके कोऽपि काञ्च्याडम्बरो
यस्मात्तस्याः पुनरपि भणामो भूषणं दूषणं च॥

यद्येतादृशं दृष्ट्यादि कान्तायास्तिष्ठति तदा भूषणाभावेऽपि शोभाविशेषः स्वाभाविकोऽवभाषत एवेति नातिप्रयोजनवत्त्वाद्भूषणमपि दूषणमिव भवतीति दूषणभूषणयोः प्रयोजनाभावत्वेन साम्यम्। अथवा दूषणं भूषणमिव भवति। अयमर्थः—एतादृशदृष्ट्यादिमत्त्या असमीचीनवस्तुसंबन्धोऽपि भूषणतुल्य एव भवति। शोभाहतिकरत्वाभावात्। अत एव कविचूडामणिना भगवता कालिदासेनापि वर्णितम्—'किमिव हि मधुराणां मण्डनं नाकृतीनाम्' इति।

राजा—

त्रिवलिललितनाभीबाहुमूलेषु लग्नं
स्तनकलशनितम्बाडम्बरेपूच्छ्वसत्।
जलनिविडमेतस्याः श्लक्ष्णं स्नानवस्त्रं
पिशुनयति तनुयष्टिचङ्गिमानं तारुण्यं च॥

लङ्गिमं तारुण्यमिति देशी।

विदूषकः—

भोः, मया सर्वालंकारसहिता वर्णिता। त्वं पुनर्जलविलुप्तप्रसाधनामेव स्मरसि। तत्किं न श्रुतं देवेन।

निसर्गचङ्गस्यापि मानुषस्य शोभा समुन्मीलति भूषणैः।
मणीनां जात्यानामपि काञ्चनैर्विभूषणे सज्जति कापि लक्ष्मीः॥

राजा—

मुद्धाणँ णाम हिअआइँ हरन्ति हन्त
　णेवच्छकप्पणगुणेण णिअम्बिणीओ ।
छेआ पुणो पकिदिचङ्गिमहारणिज्जा
　दक्खारसो ण महुरिज्जइ सक्कराए ॥ २६ ॥

विचक्षणा—जधा देवेणादिट्ठम् ।

थोआणं थणआणँ कण्णकलिआलग्गीणँ अच्छीणँ वा
　भूचन्दस्स मुहस्स कन्तिसरिआसोत्तस्स गत्तस्स अ ।
को णेवच्छकलाअ कीरदि गुणो जं तं वि सव्वं पिअं
　संजुत्तं सुणु तत्थ कारणमिणं रूढीअ का खण्डणा ॥ २७ ॥

राजा—(विदूषकमुद्दिश्य ।) उपज्झाअ कविञ्जल, एस सिक्खावीअसि ।

राजा—

मुग्धानां नाम हृदयानि हरन्ति हन्त
　नेपथ्यकल्पनगुणेन नितम्बिन्यः ।
छेकाः पुनः प्रकृतिचङ्गिमभावनीया
　द्राक्षारसो न मधुरीयति शर्करया ॥

येषां हृदयानि नेपथ्यकल्पनगुणेन नितम्बिन्यो हरन्ति ते मुग्धा अविदग्धा एवेत्यादयः । ये पुनः प्रकृत्या स्वभावेन यदङ्गिमा सौन्दर्यं यत्तां नितम्बिनीनां तां भावयन्ति त एव विदग्धा इति भावः । द्राक्षारससाम्यं स्वभावसौन्दर्यस्य, शर्करासाम्यं भूषणानामुपदर्शितम् ।

विचक्षणा—

यथा देवेनादिष्टम् ।

स्थूलानां स्तनानां कर्णकटिकालग्नयोरक्ष्णोर्वा
　भ्रूचन्द्रस्य मुखस्य कान्तिसरित्स्रोतसो गात्रस्य च ।
को नेपथ्यकलाभिः क्रियते गुणो यत्तदपि सर्वं प्रियं
　संयुक्तं शृणु तत्र कारणमिदं रूढेः का खण्डना ॥

कटिस्रोतकपर्यन्तेति यथा स्तनयोर्नेपथ्यं प्रयत्नं तथा स्वभावं सौन्दर्यमपीति भावः ।

राजा—

उपाध्याय कपिञ्जल, एष शिक्ष्यसे ।

किं कज्जं कित्तिमेण विरअणविहिणा सो णडीणं विडम्बो
तं चङ्गं जं णिअङ्गं जणमणहरणं तेण सीमन्तिणीओ ।
जस्सिं सव्वङ्गसङ्गो सअलगुणगणो सो अदम्भो अलम्भो
तस्सिं णेच्छन्ति काले परमसुहअरे किं पि णेवच्छलच्छीम् ॥२८॥

विचक्षणा—देव, एदं विण्णवीअदि—ण केवलं देवीए णिओएण तिस्सा अणुगदह्मि । तारामेत्तीए वि सहित्तणं पत्ता कप्पूरमञ्जरीए । तेण तक्कज्जसज्जा अहं पुणो वि ओलग्गाविअ भविअ णिवेदइस्सम् ।

सुप्राञ्जलः सुसरलः । तथा च चातुर्यलेशोऽपि तव नास्तीति भाव. ।

किं कार्यं कृत्रिमेण विरचनविधिना स नटीनां विडम्ब-
स्तच्चङ्गं यन्निजाङ्गं जनमनोहरणं तेन सीमन्तिन्याः ।
यस्मिन्सर्वाङ्गसङ्गः सकलगुणगणः सोऽदम्भोऽलभ्य-
स्तस्मिन्नेच्छन्ति काले परमसुखकरे कामपि नेपथ्यलक्ष्मीम् ॥

कृत्रिमभूषाभिर्नटीनामेवापाततः सौन्दर्यमुल्लसति न पुनः सीमन्तिनीनामित्यर्थः । यच्चङ्गं समीचीनं तदेव निजाङ्गं स्वस्याङ्गमाह्लादकमित्याह्लादकत्वविशिष्टेऽङ्गमात्रवाचकाङ्गपदवाच्यसंक्रमादयमर्थान्तरसंक्रमितवाच्यो लक्षणामूलो ध्वनिः । तेन स्वाभाविकाङ्गसौन्दर्येणैव सीमन्तिन्यः कुलाङ्गना जनमनोहरणं भवन्तीत्यर्थः । यद्यपि जनमनोहरणमिति भिन्नलिङ्गवचनं पदं न सीमन्तिन्य इति पदस्य विशेषणत्वमर्हति, तथापि वस्तुपदाध्याहारेण योज्यम् । तस्य चाजहल्लिङ्गत्वान्न दोष इति ध्येयम् । अथवा जनमनोहरणमिति काकाक्षिगोलकन्यायेनोभयत्र सबध्यते । तथा च यन्निजाङ्गं स्वाभाविकाङ्गं चङ्गं तदेव जनमनोहरणं भवतीत्यर्थः । यदा पूर्वत्रैव सबध्यते तदा च तेन स्वाभाविकाङ्गचङ्गत्वेनैव सीमन्तिन्यो भवन्ति । तासामुत्तमसीमन्तिनीत्वं भवतीत्यर्थः । तथा च सीमन्तिनीपदवाच्यस्यैवोत्तमत्वविशिष्टे तस्मिन्संक्रमादत्राप्यर्थान्तरसंक्रमितवाच्यो ध्वनिः । यस्मिन्काले सकल. संपूर्णो गुणाना गणः समूहः सर्वाङ्गसङ्गः सर्वेष्वङ्गेषु सङ्गो यस्य तादृशः, अदम्भः न विद्यते दम्भो यत्रासावदम्भः स्वाभाविकः, अलभ्योऽप्राप्योऽस्ति, अथ च तस्मिन्काले सुखकरे कामपि नेपथ्यलक्ष्मीं नेच्छन्ति । विदग्धा इति शेषः । निजाङ्गमित्येकवचनेनैकमपि स्वाभाविकसुन्दरमङ्गं लोकहृदयहरणसमर्थं किमुत सर्वाङ्गाणीति ध्वन्यते । अत्र च नटीसीमन्तिन्योर्व्यतिरेकालंकारो व्यङ्ग्यः । छेकवृत्त्यनुप्रासालंकारावप्यत्र बोध्यौ । तल्लक्षणं प्रागेवोक्तम् ।

विचक्षणा—

देव, एतद्विज्ञाप्यते—न केवलं देव्या नियोगेन तस्या अनुगतास्मि । तारामैत्र्यापि सखीत्वं प्राप्ता कर्पूरमञ्जर्या । तेन तत्कार्यासक्ताहं पुनरपि सेवकीभूय निवेदयिष्यामि ।

तिस्सा दाव परिक्खणत्थ णिहिदो हत्थो थणुत्थङ्गदो
डाहुड्डामरिदो सहीहिँ वहुसो हेलाअ कड्डिज्जदि ।
किं तेणावि इमं णिसामअ गिरं संतोसिणिं तासिणिं
हत्थच्छत्तणिवारिदेन्दुकिरणा वोलेइ सा जामिणीम् ॥ २९ ॥

कज्जसेसं कविञ्जलो णिवेदइस्सदि । तं च देवेण तधा कादव्वम् । (इति परिक्रम्य निष्क्रान्ता ।)

राजा—वअस्स, किं उण तं कज्जसेसम् ।

विदूषकः—अज्ज हिन्दोलणचउत्थी तहिं देवीए गौरीं कदुअ कप्पूरमञ्जरीं हिन्दोलए आरोहइदव्वा । ता मरगअपुञ्जट्ठिदेण देवेण कप्पूरमञ्जरी हिन्दोलन्ती दट्ठव्वा । एदं तं कज्जसेसम् । (विचिन्त्य ।) ता अदिणिउणा वि छलिदा देवी । पाइआ जुण्णमज्जारिआ दुद्धं त्ति तक्कम् ।

तस्यास्तावत्परीक्षणाय निहितो हस्तः स्तनोत्सङ्गतो
दाहोड्डामरितः सखीभिर्बहुशो हेलया कृष्यते ।
किं तेनापीमां निशामय गिरं संतोषिणीं त्रासिनीं
हस्तच्छत्रनिवारितेन्दुकिरणातिवाहयति सा यामिनीम् ॥

हेलयावज्ञया कृष्यते तयेति शेषः । स्तनबन्धिविरहार्तिभाजनत्वेन । त्रासिनीमिति चेतादृशादुःसहवियोगपीडितापि स्वहस्तेनैवेन्दुकरान्निवारयतीति तेषां हस्तस्पर्शेऽसहनीयमपि मरणादिकं संभाव्यत इति त्रासकरत्वम् । अथवा बलात्कारेण यथेन्दुकिरणस्पर्शो भवति तथा विधत्त इत्यतिदुष्करमिति त्रासकारणं ज्ञेयम् । यद्वा हस्तच्छत्रेणानेन हस्तस्य संपूर्णशरीरे चन्द्रकरस्पर्शनिवारकत्वासंभवादस्थानवच्छन्नप्रदेशे शशिकरस्पर्शासंभावनात्त्रासकारणं बोधितव्यः । अनेन विधानं नाम मुखसंध्यङ्गमुक्तम् । तल्लक्षणं दशरूपके—'विधानं सुखदुःखकृत्' इति । अत्रापि रूपकच्छेकानुप्रासादयः शब्दार्थालंकारा ज्ञेयाः । लक्षणं सूक्तम् ।

कार्यशेषं कपिञ्जलो निवेदयिष्यति । तच्च देवेन तथा कर्तव्यम् ।

कपिञ्जलो विदूषकः ।

राजा—

वयस्य, किं पुनस्तत्कार्यशेषम् ।

विदूषकः—

अद्य हिन्दोलनचतुर्थी । तत्र देव्या गौरीं कृत्वा कर्पूरमञ्जरी हिन्दोलके आरोहयितव्या । तन्मरकतपुञ्जस्थितेन देवेन कर्पूरमञ्जरी हिन्दोलयन्ती द्रष्-

राजा—को अण्णो तुम्हाहिन्तो मह कज्जसज्जो। को अण्णो चन्दाहिन्तो समुद्दवड्ढणणिट्ठो।

(इति परिक्रम्य कदलीगृहप्रवेशं नाटयतः।)

विदूषकः—इअं उत्तुङ्गफलिहमणिवेदिआ। ता इह उपविसदु पिअवअस्सो।

(राजा तथा करोति।)

विदूषकः—(हस्तमुद्यम्य।) भो, दीसदु पुण्णिमाअन्दो।

राजा—(विलोक्य।) अए, दोलारूढाए मह वल्लहाए वअणं पुण्णिमाचन्दो त्ति णिद्दिससि। (समन्तादवलोक्य।)

विच्छाअन्तो णअररमणीमण्डलस्साणणाइं
पच्छालन्तो गगणकुहरं कन्तिजोह्लाजलेण।
पेच्छन्तीणं हिअअणिहिदं णिद्दलन्तो अ दप्पं
दोलालीलासरलतरलो दीसए से मुहेन्दू॥ ३०॥

व्या। एतत्तत्कार्यशेषम्। तदतिनिपुणापि च्छलिता देवी। पायिता जीर्णमार्जारिका दुग्धमिति तत्कम्।

मरकतपुञ्जः प्रासादविशेषः।

राजा—

कोऽन्यो युष्मत्तो मम कार्यसज्जः। कोऽन्यश्चन्द्रतः समुद्रवर्धननिष्ठः।

विदूषकः—

इयमुत्तुङ्गस्फटिकमणिवेदिका। तदिहोपविशतु प्रियवयस्यः।

विदूषकः—

भोः, दृश्यतां पूर्णिमाचन्द्रः।

राजा—

अए, दोलारूढाया मम वल्लभाया वदनं पूर्णिमाचन्द्र इति निर्दिशसि।

विच्छाययन्नगररमणीमण्डलस्याननानि
प्रक्षालयन्गगनकुहरं कान्तिज्योत्स्नाजलेन।
प्रेक्षमाणानां हृदयनिहितं निर्दलयंश्च दर्पं
दोलालीलासरलतरलो दृश्यतेऽस्या मुखेन्दुः॥

विदूषकः—भो, सुत्तआरो तुमम्। अहं उण वित्तिआरो भविअ वित्थरेण वण्णेमि।

उवरिट्ठिअथणपब्भारपीडिअं चरणपङ्कजजुअं से।
पुक्कारइ व मअणं रणन्तमणिणेउररवेण॥ ३३॥
हिन्दोलणलीलाललणलम्पडं चक्कवक्कलं रमणम्।
किलकिलइ व सहरिसं कञ्चीमणिकिङ्किणिरवेण॥ ३४॥
दोलन्दोलणलीलासरन्तसरिआछलेण से हारो।
वित्थारइ व कुसुमाउहणरवइणोइ कित्तिवल्लीओ॥ ३५॥

विलोलवलयावलीजनितमञ्जुशिञ्जारवं
न कस्य मनोमोहनं शशिमुख्या हिन्दोलनम्॥

शशिमुख्या हिन्दोलनं कस्य कामिनो मनोमोहनं न। मनो मानवं मोहयति तदेतादृशं न। अपि तु सर्वस्यापीति काकुः। किंभूतम्। रणन्तो मणयो ययोस्ते रणन्मणी, रणन्मणी नूपुरे यत्र तत्। झणझणायमाना हारच्छटा यत्र। इत्यादीनामान्दोलनविशेषणत्वम्। अथवा क्रियाविशेषणानि। यद्वा शशिमुख्या रणन्नूपुरादिकस्य मनोमोहनं नेति प्रत्येकमेव विधिः। तदा दोलनाशे प्रत्यक्षमन्याशे स्मरणम्। 'रण शब्दे'। झणझणायमानमित्यादि शब्दानुकरणम्। अत्राप्यनुप्रासजात्याद्याः शब्दार्थालंकारा ज्ञेयाः।

विदूषकः—

भोः, सूत्रकारस्त्वम्। अहं पुनर्वृत्तिकारो भूत्वा विस्तरेण वर्णयामि।

सूचनाद्धि सूत्रत्वं भवतीति भावः। अत एव तल्लक्षणमुक्तमभियुक्तैः—'अल्पाक्षरमसंदिग्धं सारवद्विश्वतोमुखम्। अस्तोभमनवद्यं च सूत्रं सूत्रविदो विदुः॥' इति।

उपरिस्थितस्तनप्राग्भारपीडितं चरणपङ्कजयुगं तस्याः।
पूत्कारयतीव मदनं रणन्मणिनूपुररवेण॥

एतन्मणिनूपुररवश्रवणसमकालमेव कामिना मदनकृता मनोविह्वलता भवतीति भावः। अत्रापि जात्युत्प्रेक्षे अलंकारौ।

हिन्दोलनलीलाललनलम्पटं चक्रवर्तुलं रमणम्।
किलकिलायतीव सहर्षं काञ्चीमणिकिङ्किणिरवेण॥

अत्रापि किलकिलायतीति शब्दानुकरणम्। रमणं जघनम्।

दोलान्दोलनलीलासरत्सरिकाच्छलेनास्या हारः।
विस्तारयतीव कुसुमायुधनरपतेः कीर्तिवल्लीः॥

सरिका मुक्तापङ्क्तिः। अत्रोत्प्रेक्षालंकारः।

संमुहपवणपणोल्लिअवरिल्ल दरदाविआइँ अङ्गाइँ ।
हक्कारिऊण मअणं पासम्मि णिवेसअन्ति व ॥ ३६ ॥
ताडङ्कजुअं गण्डेसु बहलघुसिणेसु घडणलीलाहिँ ।
देइ व दोलदोलणरेहाओ गणणकोडेण ॥ ३७ ॥
णअणाइँ पसइसरिसाइँ झत्ति फुल्लाइँ कोदुहल्लेण ।
अप्पेन्ति अ व कुवलअसिलीमुहे पञ्चबाणस्स ॥ ३८ ॥
दोलारअविच्छेओ कहं वि मा होउ इत्ति पडइ व ।
पुट्ठम्मि वेणिदण्डो मम्महचम्मट्ठिआअन्तो ॥ ३९ ॥
इअ एआइँ विलासुज्जलाइँ दोलाप्पवञ्चचरिआइं ।
कस्स ण लिहेइ चित्ते णिउणो कन्दप्पचित्तअरो ॥ ४० ॥

संमुखपवनप्रेरितोपरिवस्त्रे दरदर्शिताङ्गानि ।
आदाय मदनं पार्श्वे निवेशयन्तीव ॥

अत्रापि स एवालंकारः ।

ताटङ्कयुगं गण्डयोर्बहलघुसृणयोर्घटनलीलाभिः ।
ददातीव दोलान्दोलनरेखा गणनकौतुकेन ॥

अत्रोत्प्रेक्षालंकारः ।

नयने प्रसरितरसे झटिति फुल्ले कौतुहलेन ।
अर्पयत इव कुवलयशिलीमुखे पञ्चबाणस्य ॥

कुवलये एव शिलीमुखौ शरौ । [illegible]त्वमस्येति भावः । रूपकोत्प्रेक्षालंकारः । शेषस्तु पूर्वोक्त एव ।

दोलारसविच्छेदः कथमपि मा भवत्विति पतन्तीव ।
पृष्ठे वेणिदण्डो मन्मथचर्मदण्डिकायमानः ॥

अत्रापि रूपकोत्प्रेक्षे ।

इत्येतानि विलासोज्ज्वलानि दोलाप्रपञ्चचरितानि ।
कस्य न लिखति चित्ते निपुणः कन्दर्पचित्रकरः ।

[illegible]

राजा—(सविषादम्।) कधमवइण्णा कप्पूरमञ्जरी। रित्ता दोला, रित्तं अ मज्झ चित्तम्, रित्ताइं दंसणुस्सुआइं मज्झ णअणाइं।

विदूषकः—ता विज्जुलेहा विअ खणदिट्ठणट्ठा।

राजा—मा एव्वं भण। हरिअन्दपुरी विअ दिट्ठा पणट्ठा अ। (स्मृतिनाटितकेन।)

मञ्जिट्ठी ओट्ठमुद्दा णवघडणसुवण्णुज्जला अङ्गलट्ठी
दिट्ठी बालेन्दुलेहाधवलिमजइणी कुन्तला कज्जलाहा।
इत्थं वण्णाणं रेहा विहरइ हरिणीचञ्चलच्छी अ एसा
कन्दप्पो दीहदप्पी जुअजणजअणे पुण्णलक्खो व्वि भादि॥ ४१॥

राजा—
कथमवतीर्णा कर्पूरमञ्जरी। रिक्ता दोला, रिक्तं च मम चित्तम्, रिक्तानि दर्शनोत्सुकानि मम नयनानि।

विदूषकः—
तद्विद्युल्लेखेव क्षणदृष्टनष्टा।

राजा—
मैवं भण। हरिश्चन्द्रपुरीव दृष्टा प्रणष्टा च।

स्मृतीति। स्मृतिलक्षणमुक्तं प्राक्।

मञ्जिष्ठीति।

माञ्जिष्ठी ओष्ठमुद्रा नवघटनसुवर्णोज्ज्वलाङ्गयष्टि-
र्दृष्टिर्बालेन्दुरेखाधवलिमजयिनी कुन्तलाः कज्जलाभाः।
इत्थं वर्णानां रेखा विहरति हरिणीचञ्चलाक्षी चैषा
कंदर्पो दीर्घदर्पी युवजनजये पूर्णलक्ष इव भाति॥

माञ्जिष्ठीत्यनेन मञ्जिष्ठनिष्ठरक्ततातिशयवत्त्वमोष्ठमुद्रायां ध्वन्यते। नवा घटना यस्येति बहुव्रीहिः। तथा च तादृशस्वर्णनिरूपितचाकचक्यातिशयवत्त्वमङ्गेषु व्यज्यते। यष्टिरूपकेण च तन्निष्ठाधिककृशत्वमङ्गेषु द्योत्यते। इन्दुरेखेत्यनेन चाकचक्यत्वं ज्ञाप्यते। कज्जलाभा इत्यनेन कज्जलनिष्ठनीलिमातिशयवत्त्वं कुन्तलेष्वभिव्यज्यते। अथवा कज्जले आभा येषामिति विपर्यासोपमा। तल्लक्षणं काव्यादर्शे दण्डिनोक्तम्—'सा प्रसिद्धिविपर्यासाद्विपर्यासोपमेष्यते।' इति। इत्थमनिर्वचनीयाः। रेखापदेन चोच्चारणगतातिशयविशेषो लक्ष्यते। दीर्घो दर्पोऽस्यास्तीति दीर्घदर्पी। अनेन च लक्ष्यस्वाधीनीकरणे क्लेशलेशस्याप्यभावाद्दर्पकणोऽपि न क्षीण इति भावः। पूर्णलक्ष्यत्वं स्वाधीनं यावल्लक्ष्यत्वमेव। अत्रापि रूपकोपमोत्प्रेक्षानुप्रासलक्षणाः शब्दार्थालंकारा ज्ञेयाः।

विदूषकः—एदं तं मरगअपुञ्जम् । इह उवविसिअ पिअवअस्सो पडिवालेदु तन् । संझावि संणिहिदा वट्टदि ।

(उभौ तथा कुरुतः ।)

राजा—अदिसिसिरं पि हिमाणिं संदावदाइणिं अणुहवामि ।

विदूषकः—ता लच्छीसहअरो खणं चिट्ठदु देवो, जाव अहं सिसिरोपआरसामग्गिं संपादेमि । (इति नाट्येन निष्क्रम्य पुरोऽवलोक्य च ।) किं उण एसा विअक्खणा इदो णिअडा आअच्छदि ।

राजा—संणिहिदो संकेअकालो कहिदो मन्तीहिं पि । (स्मृत्वा । मदनाकूतमभिनीय ।)

किसलअकरचरणा वि हु कुवलअणअणा मिअङ्कवअणा वि ।
अहह णवचन्दणङ्गी तह वि तावेइ अच्चरिअम् ॥ ८ ॥

विदूषकः—

एतत्तन्मरकतपुञ्जम् । इहोपविश्य प्रियवयस्यः प्रतिपालयतु तान् । संध्यापि संनिहिता वर्तते ।

वयस्येति सम्बुद्धिः । 'विदूषकेण वक्तव्यो वयस्येति च भूपतिः ।' इत्युक्तेः ।

राजा—

अतिशिशिरामपि हिमानीं संतापदायिनीमनुभवामि ।

'हिमानी हिमसंहतिः' इति त्रिकाण्डी ।

विदूषकः—

तल्लक्ष्मीसहचरः क्षणं तिष्ठतु देवः, यावदहं शिशिरोपचारसामग्रीं संपादयामि । किं पुनरेषा विचक्षणा इतो निकटा आगच्छति ।

लक्ष्मीः कान्तिः । तत्सहचर इत्यर्थः ।

राजा—

संनिहितः संकेतकालः कथितो मन्त्रिभिरपि ।

किसलयकरचरणापि खलु कुवलयनयना मृगाङ्कवदनापि ।
अहह नवचन्दनाङ्गी तथापि तापयत्याश्चर्यम् ॥

[illegible]

विदूषकः—(अवलोक्य।) अए, विअक्खणा सिसिरोवआरसामग्गीसहिदहत्था आअदा।

(ततः प्रविशति शिशिरोपचारसामग्रीसहिता विचक्षणा।)

विचक्षणा—(परिक्रम्य।)अहो,पिअसहीए महन्तो क्खु विरहदाहज्जरो।

विदूषकः—(उपसृत्य।) भोदि, किं एदम्।

विचक्षणा—सिसिरोवआरसामग्गी।

विदूषकः—कस्स कदे।

विचक्षणा—पिअसहीए कदे।

विदूषकः—ता मह वि अद्धं देहि।

विचक्षणा—किं णिमित्तम्।

विदूषकः—महाराअस्स कदे।

विदूषकः—

अये, विचक्षणा शिशिरोपचारसामग्रीसहितहस्तागता।

'नासूचितस्य पात्रस्य प्रवेशः' इति पूर्वमेव विदूषकमुखेन सूचनम्।

विचक्षणा—

अहो, प्रियसख्या महान्खलु विरहदाहज्वरः।

विदूषकः—

भवति, किमेतत्।

विचक्षणा—

शिशिरोपचारसामग्री।

विदूषकः—

कस्य कृते।

विचक्षणा—

प्रियसख्याः कृते।

विदूषकः—

तन्ममाप्यर्धं देहि।

विचक्षणा—

किं निमित्तम्।

विदूषकः—

महाराजस्य कृते।

विचक्षणा—किं उण कारणं तस्स ।

विदूषकः—कप्पूरमञ्जरीए वि किम् ।

विचक्षणा—किं ण जाणासि महाराअस्स दंसणम् ।

विदूषकः—तुमं वि किं ण जाणासि महाराअस्स कप्पूरमञ्जरीए दंसणम् ।

(इत्युभौ हसतः ।)

विचक्षणा—ता कहिं महाराओ ।

विदूषकः—तुह वअणेण मरगअपुञ्जे चिट्ठदि ।

विचक्षणा—ता महाराएण सह मरगअपुञ्जदुआरे चिट्ठ खणम्, जेण उक्कडदंसणे जादे सिसिरोवआरसामग्गीए जलञ्जली दिज्जदि ।

विचक्षणा—
किं पुनः कारणं तस्य ।

विदूषकः—
कर्पूरमञ्जर्या अपि किम् ।
कारणमिति पूर्ववाक्याध्याहारः ।

विचक्षणा—
किं न जानासि महाराजस्य दर्शनम् ।

विदूषकः—
त्वमपि किं न जानासि महाराजस्य कर्पूरमञ्जर्या दर्शनम् ।

विचक्षणा—
तत्कुत्र महाराजः ।

विदूषकः—
तव वचनेन मरकतपुञ्जे तिष्ठति ।

विचक्षणा—
तन्महाराजेन सह मरकतपुञ्जद्वारे तिष्ठ क्षणम्, येनोत्कटदर्शने जाते शिशिरोपचारसामग्र्या जलाञ्जलिर्दीयते ।

विदूषकः—(तामपहस्त्य।) तहिं गच्छ जहिं णागच्छसि। (इति क्षिपति।) (पुनस्त्वां प्रति।) ता कीस दुआरदेसे होदव्वम्।

विचक्षणा—देवीए आदेसेण कप्पूरमञ्जरी समागच्छदि।

विदूषकः—को तीए आदेसो।

विचक्षणा—तहिं देवीए बालतरुणो तिण्णि आरोविदा।

विदूषकः—को को।

विचक्षणा—कुरवअतिलआसोआ।

विदूषकः—ता किं तेहिं।

विचक्षणा—भणिदा सा देवीए। जधा—

कुरवअतिलआसोआ आलिङ्गणदंसणाग्गचअणहआ।
विअसन्ति कामिणीणं ता ताणं देहि दोहलअम्॥ १३॥

विदूषकः—
तत्र गच्छ यतो नागच्छसि। तत्किं द्वारदेशे भवितव्यम्।
विचक्षणा—
देव्या आदेशेन कर्पूरमञ्जरी समागच्छति।
विदूषकः—
किं तस्या आदेशः।
विचक्षणा—
तत्र देव्या बालतरवस्त्रय आरोपिताः।
विदूषकः—
कः कः।
विचक्षणा—
कुरबकतिलकाशोकाः।
विदूषकः—
तत्किं तैः।
विचक्षणा—
भणिता सा देव्या। यथा—

कुरबकतिलकाशोका आलिङ्गनदर्शनाग्रचरणहताः।
विकसन्ति कामिनीनां तत्तेषां देहि दोहदकम्॥

एहिं तं संपादइस्सदि ।

विदूषकः—ता मरगअपुञ्जादो पिअवअस्सं आणीअ तमालविडवन्तरिदं ठाविअ एदं पच्चक्खं करइस्सम् । (तथा नाटयित्वा । राजानं प्रति ।) भो भो. उट्ठिअ पेक्ख णिअहिअअसमुद्दचन्दलेहम् ।

(राजा तथा करोति ।)

(ततः प्रविशति विशेषभूषिताङ्गी कर्पूरमञ्जरी ।)

कर्पूरमञ्जरी—कहिं उण विअक्खणा ।

विचक्षणा—(सानुनयम् ।) सहि, करीअदु देवीए समादिट्ठम् ।

राजा—वअस्स, किं उण तम् ।

यदस्मात्करणात् कामिनीनामाभिनन्दर्शनप्रकरणेऽत्र [illegible] विकसन्ति [illegible] भवन्ति तस्मात् [illegible] दोहद [illegible] देहीति [illegible] । यद्वा तदिदमिति तच्छब्देन पूर्वोक्ता [illegible] परामृश्य योजना [illegible] । [illegible] एवम्—'पादाहत [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।' इति च । [illegible] ।

इदानीं [illegible] ।

विदूषकः—

[illegible] प्रियवयस्यमानीय [illegible] करिष्यामि । भो भो, [illegible] ।

[illegible] ।

कर्पूरमञ्जरी—

[illegible] ।

विचक्षणा—

सखि, [illegible] ।

[illegible] ।

राजा—

[illegible] ।

विदूषकः—तमालविडवन्तरिदो जाण ।

(राजा तथा करोति ।)

विचक्षणा—एस कुरवअतरू ।

(कर्पूरमञ्जरी तमालिङ्गति ।)

राजा—

णवकुरवअरुक्खो कुम्भथोरत्थणीए
रहसविरइदेण णिब्भरालिङ्गणेण ।
तह कुसुमसमिद्धिं लम्भिदो सुन्दरीए
जह भसलकुलाणं तत्थ जत्ता पउत्ता ॥ १४ ॥

विदूषकः—भो, पेक्ख पेक्ख महिन्दजालम् । जेण

वालो वि कुरवअतरू तरुणीए गाढमुवगूढो ।
सहसत्ति फुल्लणिअरं मदनसरं विअ समुग्गिरइ ॥ १५ ॥

विदूषकः—

तमालविटपान्तरितो जानीहि ।

विचक्षणा—

एष कुरवकतरुः ।

राजा—

नवकुरवकवृक्षः कुम्भस्थूलस्तन्या
रभसविरचितेन निर्भरालिङ्गनेन ।
तथा कुसुमसमृद्धिं लम्भितः सुन्दर्या
यथा भ्रमरकुलानां तत्र यात्रा प्रवृत्ता ॥

जातेति यावत् अथ च तत्रेति तत इत्यर्थे । तत्र ततो यात्रा गमनागमनं समाप्तमित्यर्थः । सर्वदा तत्रैव तिष्ठन्तीति भावः । यद्वा असमाप्तेति नञ्प्रश्लेषः । तत्रेति विषयसप्तमी । तथा च तद्विषये यात्रा वृक्षान्तरात्तत्रागमनं तत्र समाप्तमित्यर्थः । अनेन कुसुमभूमा, तत्र च सौरभातिशयो ध्वन्यते । अत्रापि च्छेकानुप्रासरूपकोपमासंकरा अलंकाराः ।

विदूषकः—

भोः, प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व महेन्द्रजालम् । येन

वालोऽपि कुरवकतरुस्तरुण्या गाढमुपगूढः ।
सहसेति पुष्पनिकरं मदनशरमिव समुद्गिरति ॥

राजा—दिट्ठिणो ज्जेव दोहलअस्स प्पमावो ।

विचक्षणा—अह एसो तिलअद्दुमो ।

(कर्पूरमञ्जरी [illegible] ।)

राजा—

निक्खित्ताणं तरुणि [illegible] वि जे
पाणे पञ्जरं [illegible] जिअ [illegible] ।
णेत्ताणं तिलअद्दुमे [illegible]
तं सो [illegible] ॥ १६ ॥

विचक्षणा—एसो [illegible] ।

(कर्पूरमञ्जरी [illegible])

राजा—

असोअतरुताडणं रणिदणेउरेणङ्घिणा
कदं च मिअलञ्छणच्छविमुहीअ हेलुल्लसम्।
सिहासु सअलासु वि त्थवअमण्डणाडम्बरं
ठिदं च गअणङ्गणं जणणिरिक्खणिज्जं खणम्॥ ४७॥

विदूषकः—भो वअस्स, जं सअं ण कदं दोहलअदाणं देवीए जाणेसि तत्थ किं कारणम्।

राजा—तुमं जाणेसि।

विदूषकः—भणामि जइ देवो ण कुप्पदि।

राजा—को एत्थ रोसावसरो। भण उम्मुद्दिआए जीहाए।

राजा—

अशोकतरुताडनं रणितनूपुरेणाङ्घ्रिणा
कृतं च मृगलाञ्छनच्छविमुख्या हेलोल्लासम्।
शिखासु सकलास्वपि स्तबकमण्डनाडम्बरं
स्थितं च गगनाङ्गणं जननिरीक्षणीयं क्षणम्॥

मृगलाञ्छनच्छविः शशाङ्ककान्तिर्मुखे यस्याः। मृगलाञ्छनस्य च्छविर्यैर्भिन्नता दृष्टं मुखं यस्या इति वा। तादृश्या कर्पूरमञ्जर्या। पदद्वयेनोभयमपि समकालमेवोदभवदिति द्योत्यते। अत्रापि छेकवृत्तिलाटानुप्रासोपमाद्योऽलंकारा ऊह्याः।

विदूषकः—

भो वयस्य, यत्स्वयं न कृतं दोहदकदानं देव्या जानासि तत्र किं कारणम्।

राजा—

त्वं जानासि।

विदूषकः—

भणामि यदि देवो न कुप्यति।

राजा—

कोऽत्र रोषावसरः। भणोन्मुद्रितया जिह्वया।

विदूषकः—

इह जइ वि कामिणीणं सुन्देरं धरइ अवअवाणँ सिरी ।
अहिदेवदे व्व णिवसइ तह वि हु तारुण्णए लच्छी ॥ ४८ ॥

राजा—सुणिदो दे अहिप्पाओ । किं उण किं पि भणामो ।

बालाअ होन्ति कोऊहलेण एमेअ चवलचित्ताओ ।
दरलसिअथणीसु पुणो णिवसइ मअरद्धअरहस्सम् ॥ ४९ ॥

विदूषकः—तरुणो वि रूअरेहारहस्सेण फुल्लन्ति । ण उण रइरहस्सं जाणन्ति ।

(नेपथ्ये ।)

वैतालिकः—सुहसंझा भोदु देवस्स ।

लोआणं लोअणेहिं सह कमलवणं अद्धणिद्दं कुणन्तो
मुञ्चन्तो तिक्खभावं सह अ सरभसं माणिणीमाणसेहिं ।

विदूषकः—

इह यद्यपि कामिनीनां सौन्दर्यं धारयत्यवयवानां श्रीः ।
अधिदेवतेव निवसति तथापि खलु तारुण्ये लक्ष्मीः ॥

अत्रापि व्यतिरेकोपमे ।

राजा—

श्रुतस्तेऽभिप्रायः । किं पुनः किमपि भणामः ।

बाला भवन्ति कौतूहलेनैवमेव चपलचित्ताः ।
दरललितस्तनीषु पुनर्विवसति मकरध्वजरहस्यम् ॥

विदूषकः—

तरुणोऽपि रूपरेखारहस्येन विकसन्ति । न पुना रतिरहस्यं जानन्ति ।
यतस्तरुणीकुचसंस्पर्शेन विनापि विकसन्तीति भावः ।

वैतालिकः—

सुखसंध्या भवतु देवस्य ।

लोकानां लोचनैः सह कमलवनमर्धनिद्रं कुर्व-
न्मुञ्चंस्तीक्ष्णभावं सह च सरभसं मानिनीमानसैः ।

[illegible]

मञ्जिट्ठारत्तखुत्तच्छविकिरणचओ चक्कवाएक्कमित्तो
जादो अत्थाचलत्थी ववह दिणमणी पक्कणारङ्गपिङ्गो ॥ ५० ॥

राजा—भो वअस्स, संणिहिदो संझासमओ वट्टदि।

विदूषकः—संकेअकालो कहिदो वन्दीहिं।

कर्पूरमञ्जरी—सहि विअक्खणे, गमिस्सं दाव। विआलो संवुत्तो वट्टदि।

विचक्षणा—एवं कीरदु।

(इति परिक्रम्य निष्क्रान्ताः सर्वे।)

इति द्वितीयं जवनिकान्तरम्।

मञ्जिष्ठारक्तसूत्रच्छविकिरणचयश्चक्रवाकैकमित्रं
जातोऽस्ताचलार्थी पश्यत दिनमणिः पक्वनारङ्गपिङ्गः ॥

ववहेति देशी पश्यतेत्यस्मिन्नर्थे। अत्रापि स्वभावोक्त्युपमादयः।

राजा—
भो वयस्य, संनिहितः संध्यासमयो वर्तते।

विदूषकः—
संकेतकालः कथितो वन्दिभिः।

कर्पूरमञ्जरी—
सखि विचक्षणे, गमिष्यामि तावत्। विकालः संवृत्तो वर्तते।

विचक्षणा—
एवं क्रियताम्।

इति श्रीमद्विद्वद्वृन्दवन्दितारविन्दसुन्दरपदद्वन्द्वकुन्दप्रतिमयशःप्रकरप्रखरकठोर-
किरणकरप्रभप्रतिमप्रभाकरमहात्मजवासुदेवविरचिते कर्पूरमञ्जरीप्रकाशे
द्वितीयं जवनिकान्तरं समाप्तम्।

तृतीयं जवनिकान्तरम् ।

(ततः प्रविशति राजा विदूषकश्च ।)

राजा—(तामनुवर्णयन् ।)

दूरे किज्जदु चम्पअस्स कलिआ कज्जं हरिद्दाअ किं
उत्तत्तेण अ कञ्चणेण गणना का णाम जच्चेण वि ।
लावण्णस्स णवुग्गदेन्दुमहुरच्छाअस्स तिस्सा पुरो
पच्चग्गेहि वि केसरस्स कुसुमक्केरेहिं किं कारणम् ॥ १ ॥

अवि अ ।

मरगअमणिगुत्ता हारलट्ठि व्व तारा
भमरकवलिअद्धा मालईमालिए व्व ।
रहसवलिअकण्ठी तीअ दिट्ठी वरिट्ठा
सवणपहणिविट्ठा माणसं मे पविट्ठा ॥ २ ॥

विदूषकः—भो वअस्स, किं तुमं भञ्जाजिदो विअ किंपि किंपि कुरुकुराअन्तो चिट्ठसि ।

दूरेति ।

दूरे कियतां चम्पकस्य कलिका कार्यं हरिद्रायाः किं
उत्तप्तेन च काञ्चनेन गणना का नाम जात्येनापि ।
लावण्यस्य नवोद्गतेन्दुमधुरच्छायस्य तस्याः पुरः
प्रत्यग्रैरपि केसरस्य कुसुमोत्करैः किं कारणम् ॥

तस्या लावण्यस्येति संबन्धः । अत्राक्षेपोऽलंकारः । आक्षेपलक्षणमुक्तं [illegible]—'प्रतिषे-धपुरःसरोक्तिराक्षेपः ।' काव्यादर्शे दण्डी—'प्रतिषेधोक्तिराक्षेपः' इति ।

अपि च ।

मरकतमणिगुम्फा हारयष्टिरिव तारा
भ्रमरकवलितार्धा मालतीमालिकेव ।
रभसवलितकण्ठी तस्या दृष्टिर्वरिष्ठा
श्रवणपथनिविष्टा मानसं मे प्रविष्टा ॥

[illegible]

विदूषकः—

भो वयस्य, किं त्वं भञ्जित इव किमपि किमपि कुरुकुरायमाणस्तिष्ठसि ।

राजा—वअस्स, सिविणअं दिट्ठमणुसंधेमि।

विदूषकः—ता कहेदु पिअवअस्सो।

राजा—

जाणे पङ्करुहाणणा सिविणए मं केलिसज्जागदं
कन्दोट्टेण तडित्ति ताडिदुमणा हत्थन्तरे संठिआ।
ता कोडेण मए वि झत्ति धरिदा ठिल्लं वरिल्लञ्चले
तं मोत्तूण गदं अ तीअ सहसा णट्ठा अ णिद्दा वि मे॥ ३॥

विदूषकः—(स्वगतम्।) भोदु। एवं दाव। (प्रकाशम्।) भो वअस्स, अज्ज मए वि सिविणं दिट्ठम्।

राजा—(सप्रत्याशम्।) ता कहिज्जदु कीरिसं तं सिविणअम्।

विदूषकः—अज्ज जाणे सिविणए सुरसरिआसोत्ते सुत्तो म्हि। ता हरसिरसोवरि दिण्णलीलाचलणाए गङ्गाए पक्खालिदोम्हि तोएण।

राजा—

वयस्य, स्वप्नं दृष्टमनुसंदधामि।

विदूषकः—

तत्कथयतु प्रियवयस्यः।

राजा—

जाने पङ्करुहानना स्वप्ने मां केलिशय्यागत-
मिन्दीवरेण तटिति ताडितुमना हस्तान्तरे संस्थिता।
तत्कौतूहलेन मयापि झटिति धृता शिथिलं वस्त्राञ्चले
तन्मोचयित्वा गतं च तया सहसा नष्टा च निद्रापि मे॥

कन्दोट्टमिन्दीवरमिति, ठिल्लं शिथिलमिति च देशी।

विदूषकः—

भवतु। एवं तावत्। भो वयस्य, अद्य मयापि स्वप्नो दृष्टः।

राजा—

तत्कथ्यतां कीदृशः स स्वप्नः।

विदूषकः—

अद्य जाने स्वप्ने सुरसरित्स्रोतसि सुप्तोऽस्मि। तद्धरशिरस उपरि दत्तलीलाचरणाया गङ्गायाः प्रक्षालितोऽस्मि तोयेन।

राजा—तदो तदो ।

विदूषकः—तदो सरअसमअदप्पिणा जलहरेण जहिच्छं पीदोम्हि ।

राजा—अच्छरिअम् अच्छरिअम् । तदो तदो ।

विदूषकः—तदो सत्तिणक्खत्तगदे भअवइ मत्तण्डे तम्बवण्णीणईसंगदं समुद्दं गदो महामेहो । जाणे अहं वि मेहगब्भट्ठिदो गच्छेमि ।

राजा—तदो तदो ।

विदूषकः—तदो सो तहिं थूलजलबिन्दूहिं वरिसिदुं पउत्तो । अहं च रअणाअरसुत्तीहिं मुत्ताणामहेआहिं सपुडं समुग्घाडिअ जलबिन्दूहिं समं पीदोम्हि । ताणं च दसमासप्पमाणं मोत्ताहलं भविअ गब्भे ठिदो ।

राजा—तदो तदो ।

राजा—

ततस्ततः ।

विदूषकः—

ततः शरत्समयदर्पिणा जलधरेण यथेच्छं पीतोऽस्मि ।

राजा—

आश्चर्यमाश्चर्यम् । ततस्ततः ।

विदूषकः—

[illegible]

राजा—

ततस्ततः ।

विदूषकः—

[illegible]

राजा—

[illegible]

विदूषकः—

तदो चउस्सट्ठिसु सुत्तिसु ट्ठिदो घणम्बुविन्दू जिअवंसरोअणो।
सुवत्तुलं णित्तलमच्छमुज्जलं कमेण पत्तो णवमुत्तिअत्तणम् ॥ ९ ॥

राजा—तदो तदो।

विदूषकः—तदो सोहमत्ताणं ताणं सुत्तीणं गब्भगअं मुत्ताहलत्तणेण मण्णेमि।

राजा—तदो तदो।

विदूषकः—तदो परिणदे काले समुद्दाहिंतो कड्ढिदाओ ताओ सुत्तीओ, फाडिदाओ अ। अहं चतुस्सट्ठिमुत्ताहलत्तणं गदो ट्ठिदो। किणिदो अ एक्केण सेट्ठिणा सुवण्णलक्खं देइअ।

राजा—अहो विचित्तदा सिविणअस्स। तदो तदो।

विदूषकः—तदो तेण आणिअ वेधआरएहिं वेधाविआइं मोत्तिआइं। मम वि ईसीसि वेअणा समुप्पण्णा।

विदूषकः—

ततश्चतुःषष्टिषु स्थितो घनाम्बुबिन्दुर्जितवंशरोचनः।
सुवर्तुलं निस्तलमच्छमुज्ज्वलं क्रमेण प्राप्तो नवमौक्तिकत्वम् ॥

राजा—

ततस्ततः।

विदूषकः—

ततः सोऽहमात्मानं तासां शुक्तीनां गर्भगतं मुक्ताफलत्वेन मन्ये।

राजा—

ततस्ततः।

विदूषकः—

ततः परिणते काले समुद्रात्कर्षितास्ताः शुक्तयः, विदारिताश्च। अहं चतुःषष्टिमुक्ताफलत्वं गतः स्थितः। क्रीतश्चैकेन श्रेष्ठिना सुवर्णलक्षं दत्त्वा।

राजा—

अहो विचित्रता स्वप्नस्य। ततस्ततः।

विदूषकः—

ततस्तेनानीय वेधकारैर्वेधितानि मौक्तिकानि। ममापीषदीषद्वेदना समुत्पन्ना।

राजा—तदो तदो ।

विदूषकः—तदो

तेणावि मुत्ताहलमण्डलेण एक्केक्कदाए दसमासिएण ।

एक्कावली गण्ठिकमेण गुत्था जा संठिदा कोटिसुवण्णमुल्ला ॥ ५ ॥

राजा—तदो तदो ।

विदूषकः—तदो तं करण्डिआए कयुअ सागरदत्तो णाम वाणिओ गदो पञ्चालाधिपस्स सिरिवज्जाउहस्स णअरं कण्णउज्जं णाम । तहिं च सा विक्किणीदा कोटिए सुवण्णस्स ।

राजा—तदो तदो ।

विदूषकः—तदो अ

दट्ठूण थोरत्थणतुङ्गिमाणं एक्कावलीए तह चङ्गिमाणम् ।

सा तेण दिण्णा दइआइ कण्ठे रज्जन्ति छेआ समसंगमम्मि ॥ ६ ॥

राजा—

ततस्ततः ।

विदूषकः—

ततः

तेनापि मुक्ताफलमण्डलेनैकैकतया दशमासिकेन ।

एकावली ग्रन्थिक्रमेण गुम्फिता या संस्थिता कोटिसुवर्णमूल्या ॥

राजा—

ततस्ततः ।

विदूषकः—

ततस्तां करण्डिकायां कृत्वा सागरदत्तो नाम वणिग्गतः पाञ्चालाधिपस्य श्रीवज्रायुधस्य नगरं कान्यकुब्जं नाम । तत्र च सा विक्रीता कोट्या सुवर्णस्य ।

राजा—

ततस्ततः ।

विदूषकः—

ततश्च

अवि अ ।

णहवहलिदजोह्णाणिब्भरे रत्तिमज्झे
कुसुमसरपहारत्तासमीलिदाणम् ।
णिहुवणपरिरम्भे णिब्भरुत्तुङ्गपीण-
त्थणकलसणिवेसा पीडिदोऽहं विबुद्धो ॥ ७ ॥

राजा—(किंचिद्विहस्य, विचिन्त्य च ।)

सिविणअमिअं असच्चं तं दिट्ठं मेणुसंधमाणस्स ।
पडिसिविणएण तस्स वि णिआरणं तुह अहिप्पाओ ॥ ८ ॥

विदूषकः—भइट्टो ठक्कुरो, क्खुहाकिलन्तो बह्मणो, अविणीदहिअआ वालरण्डा, विरहिदो अ माणुसो मणोरहमोदएहिं अत्ताणं विडम्वेदि । अवि अ वअस्स, पुच्छेमि कस्स उण एसो प्पहाओ ।

दृष्ट्वा स्थूलस्तनतुङ्गिमानमेकावल्यास्तथा चङ्गिमानम् ।
सा तेन दत्ता दयितायाः कण्ठे रज्यन्ति च्छेका समसंगमे ॥

कण्ठदानाचैकावलीस्तनसंगमो भविष्यतीति भावः । च्छेका विदग्धाः ।

अपि च ।

नभोवहलितज्योत्स्नानिर्भरे रात्रिमध्ये
कुसुमशरप्रहारत्राससंमीलितयोः ।
निधुवनपरिरम्भे निर्भरोत्तुङ्गपीन-
स्तनकलशनिवेशात्पीडितोऽहं विबुद्धः ॥

राजा—

स्वप्नमिममसत्यं तद्दृष्टं ममानुसंदधतः ।
प्रतिस्वप्नेन तस्यापि निवारणं तवाभिप्रायः ॥

न तु वस्तुनः स्वप्नो दृष्ट इति भावः ।

विदूषकः—

भ्रष्टो राजा, क्षुधाक्लान्तो ब्राह्मणः, अविनीतहृदया बालरण्डा, विरहितश्च मानुषो मनोरथमोदकैरात्मानं विडम्वयति । अपि च वयस्य, पृच्छामि कस्य पुनरेष प्रभावः ।

भ्रष्टः । राज्यादिति शेषः । ठक्कुरो राजा । अविनीतहृदया पुरुषसंसर्गाभिलाषिचित्ता । विरहितो विरहयुक्तः ।

राजा—पेम्मस्स ।

विदूषकः—भो, देवीगदे पणअप्परूढे वि पेम्मे किं ति कप्पूरमञ्जरीं सव्वङ्गवित्थारिअलोअणो पिअन्तो विअ अवलोकेसि । किं तदो वि परिहीअप्पमाणगुणा देवी ।

राजा—मा एव्वं भण ।

कीए वि संघडइ कस्स वि पेम्मगण्ठी
एमेव्व तत्थ ण हु कारणमत्थि रूअम् ।
चक्खुत्तणं उण महिज्जदि जं तहिं पि
ता दिज्जए पिसुणलोअमुहेसु मुद्दा ॥ ९ ॥

विदूषकः—भो, किं उण एदं पेम्मत्ति भणन्ति ।

राजा—अण्णोण्णमिलिदस्स मिहुणस्स मअरद्धअसासणे परूढं पणअगण्ठि पेम्मेत्ति छइल्ला भणन्ति ।

राजा—
प्रेम्णः ।

विदूषकः—
भोः, देवीगते प्रणयप्ररूढेऽपि प्रेम्णि किमिति कर्पूरमञ्जरीं सर्वाङ्गविस्तारितलोचनः पिबन्निवावलोकयसि । किं ततोऽपि परिहीणप्रमाणगुणा देवी ।
परिहीणं प्रमाणं येषामेवंविधा गुणा यस्याः सा ।

राजा—
नैवं भण ।

कदाचित्संघटते कस्यापि प्रेमग्रन्थि-
रेवमेव तत्र न खलु कारणमस्ति रूपम् ।
चक्षुष्ट्वं पुनर्लभ्यते यदत्रापि
तद्दीयते पिशुनलोकमुखेषु मुद्रा ॥

प्रेमग्रन्थिसंघटने न रूपादिरपरः कारणं किं तु स्वभावादेव भवति । तदपि [illegible] । [illegible] ।

विदूषकः—
भोः, किं पुनरेतत्प्रेमेति भणन्ति ।

विदूषकः—कीदिसो सो ।

राजा—

जस्सिं विकप्पघडणाइकलङ्कमुक्को
अत्ताणअस्स सरलत्तणमेइ भावो ।
एक्कक्कअस्स पसरन्तरसप्पवाहो
सिङ्गारवड्ढिअमणोभवदिण्णसारो ॥ १० ॥

विदूषकः—कधं विअ सो लक्खीअदि ।

राजा—

जाणं सहावपसरन्तसलोलदिट्ठी-
पेरन्तलुण्ठिअमणाणँ परप्परेण ।

राजा—

अन्योन्यमिलितस्य मिथुनस्य मकरध्वजशासने प्ररूढं प्रणयग्रन्थिं प्रेमेति विदग्धा भणन्ति ।

विदूषकः—

कीदृशः सः ।

राजा—

यस्मिन्विकल्पघटनादिकलङ्कमुक्तः
आत्मनः सरलत्वमेति भावः ।
एकैकस्य प्रसरद्रसप्रवाहः
शृङ्गारवर्धितमनोभवदत्तसारः ॥

यस्मिन्प्रेम्णि विकल्पघटना तत्संबन्धस्तदादिरेव कलङ्कस्तस्मान्मुक्तस्तद्रहितो भावश्चित्ताभिप्राय आत्मनः सरलत्वं सरलभावमेति । कीदृशः । एकैकस्य प्रसरन्रसप्रवाहो यत्र । पुनः कीदृक् । शृङ्गारेण वर्धितो यो मनोभवस्तेन दत्तः सारो यत्र । अत्रापि स्वभावोक्त्यादयः शब्दार्थालंकारा ऊह्याः ।

विदूषकः—

कथमिव स लक्ष्यते ।

राजा—

ययोः स्वभावप्रसरत्सलोलदृष्टि-
पर्यन्तलुण्ठितमनसोः परस्परेण ।

वड्ढन्तमम्महविइण्णरसप्पसारो
　ताणं पआसइ लहुं विअ विब्भमावो ॥ ११ ॥

अवि अ ।

अन्तो णिविट्ठमणविब्भमडम्बरो जो
　सो भण्णए मअणमण्डणमेत्थ पेम्मम् ।
दुल्लक्खअं पि पअडेइ जणो जअम्मि
　तं जाणिमो कुऊहलं मअणिन्दजालम् ॥ १२ ॥

विदूषकः—जइ चित्तगदं पेम्ममणुराअमुप्पादेदि, ता किं [illegible]दि मण्डणाडम्बरविडम्बणाए ।

राजा—वअस्स, सुणिअम् ।

किं णेहलावण्णणेउरसेहरेहिं
　किं चङ्गिमाअ विणु मण्डणडम्बरेहिं ।

वर्धमानमन्मथवितीर्णरसप्रसार-
　तयोः प्रकाशते लघुरिव विभ्रमभावः ॥

[illegible] ।

अपि च ।

अन्तर्निविष्टमनोविभ्रमडम्बरो यः
　स भण्यते मदनमण्डनमत्र प्रेम ।
दुर्लक्ष्यमपि प्रकटयति जनो जगति
　तज्जानीमः कुतूहलं मदनेन्द्रजालम् ।

विदूषकः—

यदि चित्तगतं प्रेमानुरागमुत्पादयति, तत् किं [illegible]विडम्बनया ।

राजा—

वयस्य, श्रूयताम् ।

[illegible]
　[illegible] ।

तं अण्णमत्थि इह किंपि णिअम्बिणीओ
जेणं लहन्ति सुहअत्तणमञ्जरीओ ॥ १३ ॥

अवि अ ।

किं गेअणट्टविहिणा किमु वारुणीए
धूवेण किं अगुरुणा किमु कुङ्कुमेण ।
मिट्ठत्तणे महिअलम्मि ण किं वि अण्णं
रुचीअ अत्थि सरिसं पुण माणुसस्स ॥ १४ ॥

अवि अ ।

जा चक्कवट्टिघरिणी जणगेहिणी वा
पेम्मम्मि ताण ण तिलं वि विसेसलाभो ।
जाणे सिरीअ जइ किज्जदि को वि भावो
माणिक्कभूसणणिअंसणकुङ्कुमेहिं ॥ १५ ॥

अवि अ ।

किं लोअणेहिं तरलेहिं किमाणणेण
चन्दोवमेण थणएहिं किमुण्णएहिं ।

तदन्यदस्तीह किमपि नितम्बिन्यो
येन लभन्ते सुभगत्वमञ्जरीः ॥

अपि च ।

किं गेयनृत्यविधिना किमु वारुण्या
धूपेन किमगुरुणा किमु कुङ्कुमेन ।
मधुरत्वे महीतले न किमप्यन्य-
द्रुचेरस्ति सदृशं पुनर्मानुषस्य ॥

अपि च ।

या चक्रवर्तिगृहिणी जनगेहिनी वा
प्रेम्णि तयोर्न तिलमात्रमपि विशेषलाभः ।
जाने श्रिया यदि क्रियते कोऽपि भावो
माणिक्यभूषणनिवसनकुङ्कुमैः ॥

तं किं पि अण्णमिह भूवलए णिमित्तं
जेणाङ्गणाओ हिअआउ ण ओसरन्ति ॥ १६ ॥

विदूषकः—एव्वं णेदम्। किं पुण अण्णं पि मे कधेसु, जं कुमारत्तणे माणुसस्स अमणोज्जमेतस्सि वि तरुणत्तणे चङ्गत्तणं वड्ढदि।

राजा—

णूणं दुवे इह पआवइणो जअम्मि
जे देहणिम्मवणजोव्वणदाणदक्खा।
एक्को घडेदि पढमं कुमरीणमङ्ग-
मुक्कारिअं पअडेइ पुणो दुदीओ ॥ १७ ॥

अपि च।

[illegible] लोचनैरालवैः निरानन्देन
चन्द्रोपमेन [illegible] [illegible]।
तत्किमप्यन्यदिह भूवलये निमित्तं
येनाङ्गना [illegible]रन्ति ॥

[illegible]।

विदूषकः—

[illegible]

[illegible]

राजा—

[illegible]

[illegible]

तेण अ ।

रणिअवलअकञ्चीणेउरावासलच्छी
मरगअमणिमाला गोरिआ हारलट्ठी ।
हिअअहरणमन्तं जोव्वणं कामिणीणं
जअदि मअणकण्डं छट्ठअं वड्ढअं अ ॥ १८ ॥

तहा अ ।

अङ्गं लावण्णपुण्णं सवणपरिसरे लोअणा हारतारा
वच्छं थोरत्थणिल्लं तिवलिवलइअं मुट्ठिगेहं अ मज्झम् ।
चक्काआरो णिअम्बो तरुणिमसमए किं णु अण्णेण कज्जं
पञ्चेहिं जेव्व वाला मअणजअमहावैजअन्तीअ होन्ति ॥ १९ ॥

(नेपथ्ये ।)

सहि कुरङ्गिए, इमिणा सिसिरोवआरेण णलिणि व्व कामं किलिम्मामि ।

तेन च ।

रणितवलयकाञ्चीनूपुरावासलक्ष्मी-
र्मरकतमणिमाला गौरिका हारयष्टिः ।
हृदयहरणमन्त्रं यौवनं कामिनीनां
जयति मदनकाण्डः षष्ठको वलिष्ठश्च ॥

जयतीति सर्वत्र काञ्च्यादावन्वेति । न च काञ्च्यादीना बहुत्वान्मदनकाण्डः षष्ठकोऽयमित्येतदनन्वयि स्यादिति वाच्यम् । सर्वसमुदाये षष्ठमदनकाण्डत्वविधाने दोषाभावात् । अथवा यौवनविशेषणम् । वलिष्ठजयतिपदाभ्यां चान्यकाण्डापेक्षयास्य व्यतिरेको ध्वन्यते । यतो वलिष्ठोऽत एव जयतीति हेतुहेतुमद्भावेनान्वयः । अन्योऽपि यो वलिष्ठः स जयतीत्येतदुचितमेवेति भाव. ।

तया च ।

अङ्गं लावण्यपूर्णं श्रवणपरिसरे लोचने हारतारे
वक्षः स्थूलस्तनं त्रिवलिवलयितं मुष्टिग्राह्यं च मध्यम् ।
चक्राकारो नितम्बस्तरुणिमसमये किं न्वन्येन कार्यं
पञ्चभिरेव बाला मदनजयमहावैजयन्त्यो भवन्ति ॥

हारे हरणशीले तारे ययोस्ते ।

विस व्व बिसकन्दली विसहर व्व हारच्छडा
वअस्समिव अचणो किरइ तालविन्ताणिलो ।
तहा अ करणिग्गअं जलइ जन्तधाराजलं
ण चन्दणमहोसहं हरइ देहदाहं अ मे ॥ २० ॥

विदूषकः—सुदं पिअवअस्सेण । भरिआ कण्णा पीऊसगण्डूसेहि । ता किं अज्जवि उपेक्खीअदि घणघम्मेण किलिमन्ती मुणालिआ, गाढकङ्कणदुःसहेण सलिलेण सिञ्चिज्जन्ती केलिकुङ्कुमत्थली, छम्मासिअमोत्तिआणं झडिति फुडन्ती एक्कावलीआ, गण्ठिवण्णकेआलिआ लुण्ठिज्जन्ती गन्धहरिणेण । ता सच्चं दे सिविणअ सपण्णम् । एहि, पविसम्ह । उट्टिज्जदु मअरद्धअपताआ । पअट्टदु कण्ठकुहरम्मि पञ्चमहुंकाराणा रिञ्छोली । धञ्जन्तु वाहप्पवाहा । मन्थरिज्जन्तु णीसासप्पसरा । लहदु लावण्णं पुण पवभावम् । ता एहि । खिडक्किआदुआरेण पविसम्ह ।

(इति प्रविशतः ।)

(नेपथ्ये ।)

सखि कुरङ्गिके, अनेन शिशिरोपचारेण नहि नीव कालं [illegible] ।

शिशिरोपचारः शीतलोपचारः, शिशिर[illegible] च ।

विषमिव बिसकन्दली विषधर इव हारच्छटा
वक्षस्यिवा[illegible] किरति तालवृन्तानिलः ।
तथा च करणिर्गतं ज्वलति यन्त्रधाराजलं
न चन्दनमहोत्सवं हरति देहदाहं च मे ॥

[illegible] ।

विदूषकः—

[illegible]

(ततः प्रविशति नायिका कुरङ्गिका च।)

नायिका—(ससाध्वसं स्वगतम्।) अम्मो, किं एसो सहसा गअणङ्गणादो अवइण्णो पुण्णिमाहरिणङ्को। किं वा तुट्ठेण णीलकण्ठेण णिअदेहं लम्भिदो मणोहओ। किं वा हिअअस्स दुज्जणो णअणाणं सज्जणो जणो मं संभावेदि। (प्रकाशम्।) सहि कुरङ्गिए, इन्दजालं विअ पेक्खामि।

विदूषकः—(राजानं हस्ते गृहीत्वा।) भोदि, सच्चं इन्दजालं संपण्णम्।

(नायिका लज्जते।)

कुरङ्गिका—सहि कप्पूरमञ्जरि, अब्भुट्ठाणेण संभावेहि भट्टारअम्।

(नायिका उत्थातुमिच्छति।)

राजा—(हस्तेन गृहीत्वा।)

उट्ठिऊण थणभारभङ्गुरं मा मिअङ्कमुहि भञ्ज मज्झअम्।
तुज्झ ईरिसणिवेसदंसणे लोअणाण मअणो पसीददु ॥ २१॥

अवि अ।

जिण्णा पुरो ण हरिदा दलिआ हलिद्दा
रोसाणिअं ण कणकं ण च चम्पआइं।

नायिका—

अम्मो, किमेष सहसा गगनाङ्गनादवतीर्णः पूर्णिमाहरिणाङ्कः। किं वा तुष्टेन नीलकण्ठेन निजदेहं लम्भितो मनोभवः। किं वा हृदयस्य दुर्जनो नयनानां सज्जनो जनो मा संभावयति। सखि कुरङ्गिके, इन्द्रजालमिव पश्यामि।

तुष्टेन रत्यादिस्तुत्या तुष्टेनेत्यर्थः। 'किं वाऽरुष्टेन' इति पाठेऽरुष्टेनेत्यकारप्रश्लेषः। तथापि रत्यादिस्तुत्या रोषरहितेनेत्यर्थः। अथवा नाकारप्रश्लेषः। किं तु रुष्टेन क्रुद्धेन नीलकण्ठेन पुनः शरीरमुत्पाद्य पुनर्दाहेनाधिकतरपीडादानाय पुनः स्वदेहं प्रापितो मनोभव इत्यर्थः।

विदूषकः—

भवति, सत्यमिन्द्रजालं संपन्नम्।

कुरङ्गिका—

सखि कर्पूरमञ्जरि, अभ्युत्थानेन संभावय भट्टारकम्।

राजा—

उत्थाय स्तनभारभङ्गुरं मा मृगाङ्कमुखि भञ्जय मध्यम्।
तवेदृशनिवेशदर्शनाल्लोचनयोर्मदनः प्रसीदतु ॥

ताइं सुवण्णकुसुमेहि विलोअणाइं
　　अच्चेमि जेहि हरिणच्छि तुमं सि दिट्ठा ॥ २२ ॥

विदूषकः—गब्भघरवासेण सेअसलिलसित्तगत्ता संभूदा तत्तभोदी कप्पूरमञ्जरी । ता इमं सिचअञ्चलेण वीजइस्सं दाव । (तथा कुर्वन् ।) हा हा, कधं वरिल्लपवणेण णिव्वण्णो पदीवो । (किंचिन्न स्वगतम् ।) भोदु । लीलोज्जाणं जेव्व गच्छम्ह । (प्रकाशम् ।) भो, अन्धआरणच्चिदं वट्टदि । ता णिक्कमम्ह सुरङ्गामुहेण जेव्व पमदुज्जाणं दाव ।

(सर्वे निष्क्रमणं नाटयन्ति ।)

राजा—(कर्पूरमञ्जरीं करे धृत्वा ।)

मज्झ हत्थठिदपाणिपल्लवा ईस संचरणबन्धुरा भव ।
जं चिराय कलहंसमण्डली भोदु केलिगमणम्मि दुब्भगा ॥ २३ ॥

(स्पर्शसुखमभिनीय ।)

जे णवस्स तिडसस्स कण्टआ जे कदम्बमउलस्स केसरा ।
अज्ज तुज्झ करफंससङ्गिणो ते हुअन्ति मह अङ्गलिङ्गिणो ॥ २४ ॥

अपि च ।

यस्याः पुरो न हरिता हरिता हरिद्रा
　　[illegible] न [illegible] न च [illegible] ।
तानि सुवर्णकुसुमैर्विलोचने
　　अर्चयामि [illegible] हरिणाक्षि [illegible] २२ ॥

विदूषकः—

[illegible] कर्पूरमञ्जरी । [illegible] । हा हा, कथं [illegible] । [illegible] । भो, [illegible] । [illegible]

राजा—

[illegible] ।
[illegible] ।

(नेपथ्ये ।)

वैतालिकः—सुहणिबन्धणो होदु देवस्स चन्दुज्जोओ ।

भूगोले तिमिराणुबन्धमलिणे भूमीरुहे व्व ट्ठिदे
संजादा णवभुज्जपिञ्जरमुही जोह्राअ पुव्वा दिसा ।
मुञ्चन्तो मुचुकुन्दकेसरसिरीसोहाणुआरे करे
चन्दो देक्ख कलाक्कमेण अ गदो संपुण्णबिम्बत्तणम् ॥ २५ ॥

अवि अ ।

अकुङ्कुममचन्दणं दहदिहावहूमण्डणं
अकङ्कणमकुण्डलं भुअणमण्डलीभूसणम् ।
असोसणममोहणं मअरलञ्छणस्साउहं
मिअङ्ककिरणावली णहअलम्मि पुञ्जिज्जइ ॥ २६ ॥

ये नवस्य त्रपुसस्य कण्टका ये कदम्बमुकुलस्य केसराः ।
अद्य तव करस्पर्शसङ्गिनस्ते भवन्ति ममाङ्गनिर्जिताः ॥

कार्ये कारणवदुपचाराद्देहजन्यरोमाञ्चनिर्जिता इत्यर्थः ।

वैतालिकः—

सुखनिबन्धनो भवतु देवस्य चन्द्रोद्द्योतः ।

भूगोले तिमिरानुबन्धमलिने भूमिरुह इव स्थिते
संजाता नवभूर्जपिञ्जरमुखी ज्योत्स्नया पूर्वा दिशा ।
मुञ्चन्मुचुकुन्दकेसरश्रीशोभानुकारान्करां-
श्चन्द्रः पश्य कलाक्रमेण च गतः संपूर्णबिम्बत्वम् ॥

तिमिरस्यानुबन्धस्तेन मलिने भूगोले भूमिरुह इव स्थिते । चन्द्रोदयानन्तरं यथा वृक्षमात्रमेव नीलमीक्ष्यते तथा श्यामे भूगोले स्थिते सतीत्यर्थः।'भूमीघरे' इति वा पाठः। तत्र भूमिगृहे इत्यर्थः । एककलाद्विकलाद्युदयक्रमेणेति कलाक्रमेणेत्यस्यार्थः ।

अपि च ।

अकुङ्कुममचन्दनं दशदिशावधूमण्डनं
अकङ्कणमकुण्डलं भुवनमण्डलीभूषणम् ।
अशोषणममोहनं मकरलाञ्छनस्यायुधं
मृगाङ्ककिरणावली नभस्तले पुञ्जीभवति ॥

विदूषकः—भो, कणअचण्डेण वण्णिदा चन्दुज्जोअलच्छी । ता संपदं माणिक्कचण्डस्सावसरो ।

(नेपथ्ये ।)

द्वितीयो वैतालिकः—

दज्झन्तागुरुधूमवट्टिकलिआ दीवन्तदीउज्जला
रन्दिज्जन्तविचित्तमोत्तिअलदा गुञ्जन्तपारावदा ।
सज्जिज्जन्तपओसकेलिसअणा जम्पन्तकूईसआ
सज्जुब्भिण्णवरन्तमाणिणिजणा वट्टन्ति लीलाघरा ॥ २७ ॥

अवि अ ।

देन्ती कप्पूरपूरच्छुरणमिव दिसासुन्दरीणं मुहेसु
लग्गं लोहं हरन्तो भुवणजणमणाणन्दणं चन्दणं व ।
जिण्णं कंदप्पकन्दं तिहुअणकलणाकन्दलिल्लं कुणन्तो
जादा एणङ्कपादा तमकवलहरन्तुक्कधाराणुसारा ॥ २८ ॥

[illegible] दीपितं स्पन्दते । [illegible] चन्दनादि- [illegible] दीयते । [illegible] दीयते । [illegible] [illegible] दीयते ।

विदूषकः—

भो, कनकचण्डेन वर्णिता चन्द्रोद्योतलक्ष्मीः । तत्साम्प्रतं माणिक्यचण्ड-स्यावसरः ।

द्वितीयो वैतालिकः—

दह्यमानागुरुधूमवर्तिकलिता दीप्यमानदीपोज्ज्वला
[illegible] गुञ्जत्पारावताः ।
[illegible]
[illegible] लीलागृहाः ॥

[illegible]

विदूषकः—

दिसवहूत्तंसो णहसरहंसो।
णिहुअणकन्दो पसरइ चन्दो॥ २९॥

कुरङ्गिका—

ससहररइअगव्वो माणिणिमाणघरट्टो।
णवचम्पअकोदण्डो मअणो जअइ पअण्डो॥ ३०॥

(कर्पूरमञ्जरीं प्रति।) पिअसहि, तुए कदं चन्दवण्णणं महाराअस्स पुरदो पढिस्सम्।

(कर्पूरमञ्जरी लज्जते। कुरङ्गिका पठति।)

मण्डले ससहरस्स गोरए दन्तपञ्जरविलासचोरए।
भादि लञ्छणमिओ फुरन्तओ केलिकोइलतुलं धरन्तओ॥ ३१॥

अपि च।

ददतः कर्पूरपूरच्छुरणमिव दिशासुन्दरीणां मुखेषु
श्लक्ष्णां ज्योत्स्नां किरन्तो भुवनजनमनआनन्दनं चन्दनमिव।
जीर्णं कंदर्पकन्दं त्रिभुवनकलनाकन्दलितं कुर्वन्तो
जाता एणाङ्कपादाः सजलजलधरोन्मुक्तधारानुकाराः॥

श्लक्ष्णा कोमला ज्योत्स्ना किरन्त इति संबन्धः। तादृशास्ते कीदृशा इव कर्पूरपूरच्छुरणं ददत इवेति विशिष्टवैशिष्ट्यन्यायेन संबन्धः। दिशासुन्दरीणामित्युभयत्र संबध्यते। त्रिभुवनेति। विनाकामं कस्यापि सृष्टेरभावात्। कन्दलयन्तः पल्लवयन्तः। इत्यनेन कामिनां कामातिशयजनकत्वं किरणानां व्यङ्ग्यम्। जलधरोन्मुक्तधारासाम्येन मेघाद्यप्रतिहतत्वं तेषु द्योत्यते।

विदूषकः—

दिग्वधूत्तंसो नभःसरोहंसः।
निधुवनकन्दः प्रसरति चन्द्रः॥

कुरङ्गिका—

शशधररचितगर्वो मानिनीमानघरट्टः।
नवचम्पककोदण्डो मदनो जयति प्रचण्डः॥

घरट्टः पेषणकर्ता।

प्रियसखि, त्वया कृतं चन्द्रवर्णनं महाराजस्य पुरतः पठिष्यामि।

राजा—अहो कप्पूरमञ्जरीए अहिणवत्थदंसणम्, रमणीओ सद्दो, उत्तिविचित्तदा, रसणिस्सन्दो अ। (तां प्रति।)

मा कहि पि वअणेण विब्भमो होउ इत्ति तुह णूणमिन्दुणा।
लञ्छणच्छलमसीविसेसओ पेक्ख बिम्बफलए णिए किदो॥ ३२॥

किं च।

पण्डुरेण जइ रज्जए मुहं कोमलङ्गि खडिआरसेण दे।
दिज्जए उण कपोलकज्जलं ता लहेदि ससिणो विडम्बणम्॥ ३३॥

(चन्द्रमुद्दिश्य।)

मुक्कसङ्क हरिणङ्क किं तुमं सुन्दरीपरिसरेण हिण्डसि।
गोरगण्डपरिपण्डुरत्तणं पेच्छ दिण्णमनुणा मुहेण दे॥ ३४॥

मण्डले शशधरस्य गौरे दन्तपत्रविलासचौरे।
भाति लाञ्छनमृगः स्फुरत्केलिकोकिलतुलां धारयन्॥

राजा—
अहो कर्पूरमञ्जर्या अभिनवार्थदर्शनम्, रमणीयः शब्दः, उक्तिविचित्रता, रसनिस्यन्दश्च।

मा कथमपि वदनेन विभ्रमो भवत्विति तव नूनमिन्दुना।
लाञ्छनच्छलमषीविशेषकः पश्य बिम्बफलके निजे कृतः॥

किं च।

पाण्डुरेण यदि रज्यते मुखं कोमलाङ्गि खटिकारसेन ते।
दीयते पुनः कपोलकज्जलं तदा लभते शशिनो विडम्बनम्॥
मुक्तशङ्क हरिणाङ्क किं त्वं सुन्दरीपरिसरेण हिण्डसे।
गौरगण्डपरिपाण्डुरत्वं पश्य दत्तमनुना मुखेन ते॥

अनेन सुन्दरीमुखेन ते तुभ्यं गौरगण्डपरिपाण्डुरत्वं दत्तमिति त्वमेव पश्येति वा-क्यार्थः [illegible]। [illegible] सुन्दर्याः [illegible] त्वं किं [illegible]। [illegible] करोतीति भावः। अत एव साभिप्रायं सम्बोधनम्—मुक्तशङ्केति। [illegible] अपि [illegible] विज्ञायते, तथापि [illegible] ते नास्तीति [illegible] भावः। [illegible] त्वं [illegible] भावः।

(नेपथ्ये महान्कलकलः । सर्वे आकर्णयन्ति ।)

राजा—किं उण एस कोलाहलो ।

कर्पूरमञ्जरी—(ससंभ्रमम् ।) पिअसहि, एदं अवगमिअ आअच्छ ।

(कुरङ्गिका निष्क्रम्य प्रविशति ।)

विदूषकः—देवीए पिअवअस्सस्स वञ्चणा किदेत्ति तक्केमि ।

कुरङ्गिका—पिअसहि, भट्टारअस्स वञ्चणं अदुअ तुए सह संगमं जाणिअ आअच्छदि देवी । तेण कुज्जवामणकिरातवरिसवरसोविदल्लाणं एस हल्लल्लो ।

कर्पूरमञ्जरी—(सभयम् ।) ता मं पेसदु महाराओ जेणाहमिमिणा सुरङ्गामुहेण ज्जेव्व पविसिअ रक्खाघरअं गच्छेमि । जह देवी महाराएण सह संगमं ण जाणादि ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति तृतीयं जवनिकान्तरम् ।

राजा—

किं पुनरेष कोलाहलः ।

कर्पूरमञ्जरी—

प्रियसखि, एतदवगम्यागच्छ ।

एतत्कलकलविषयवस्तु ।

विदूषकः—

देव्या प्रियवयस्यस्य वञ्चना कृतेति तर्कयामि ।

कुरङ्गिका—

प्रियसखि, भट्टारकस्य वञ्चनां कृत्वा त्वया सह संगमं ज्ञात्वागच्छति देवी । तेन कुब्जवामनकिरातवर्षवरसौविदल्लानामेष कोलाहलः ।

कर्पूरमञ्जरी—

तन्मां प्रेषयतु महाराजो येनाहमनेन सुरङ्गामुखेनैव प्रविश्य रक्षागृहकं गच्छामि । यथा देवी महाराजेन सह संगमं न जानाति ।

इति श्रीमद्विद्वद्वृन्दवन्दितारविन्दसुन्दरपदद्वन्द्वकुन्दप्रतिमयशःप्रकरप्रखरकठोरकिरणकरप्रभप्रतिमप्रभाकरभट्टात्मजवासुदेवविरचिते कर्पूरमञ्जरीप्रकाशे तृतीयं जवनिकान्तरं समाप्तम् ।

चतुर्थ जवनिकान्तरम् ।

(ततः प्रविशति राजा विदूषकश्च ।)

राजा—अहो, गाढअरो गिम्हो, पवणो अ पअण्डो । ता कधं णु सहिदव्वो । जदो ।

इह कुसुमसरेक्कगोअराणं इदसुभअं वि सुदुःसहं ति मण्णे ।
जरठरइकरालिदो अ कालो तह अ जणेण पिएण विप्पलम्भो ॥ १ ॥

विदूषकः—एके दाव मम्महस्स दाहणिज्जा, अण्णे दाव सोसणिज्जा । अह्मारिसो उण जणो ण कामस्स दाहणिज्जो ण तावस्स सोसणिज्जो ।

(नेपथ्ये ।)

ता किं ण खु दे मूलुप्पाडिअचूडिआविअलं सीसं करिस्सम् ।

राजा—(विहस्य ।) वअस्स, लीलावणसच्छन्दचारिणा केलिसुएण किं भणिदम् ।

विदूषकः—(सक्रोधम् ।) आ दासीए उत्त, सूलारोहणजोग्गो सि ।

राजा—
अहो, गाढतरो ग्रीष्मः, पवनश्च प्रचण्डः । तत्कथं नु सोढव्यः । यतः ।
इह कुसुमशरैकगोचराणामिदसुभगमपि सुदुःसहमिति मन्ये ।
जरठरविकरालितश्च कालस्तथा च जनेन प्रियेण विप्रलम्भः ॥

विदूषकः—
एके तावन्मदनस्य दाहनीयाः, अन्ये तावच्छोषणीयाः । अस्मादृशः पुनर्जनो न कामस्य दाहनीयो न तापस्य शोषणीयः ।

नेपथ्ये—
तत्किं न खलु ते मूलोत्पाटितचूडिकाविकलं शीर्षं करिष्ये ।

राजा—
वयस्य, लीलावनस्वच्छन्दचारिणा केलिशुकेन किं भणितम् ।

विदूषकः—
आः दास्याः पुत्र, शूलारोहणयोग्योऽसि ।

(नेपथ्ये।)

सव्वं तुह्मारिसाहिन्तो संभाविज्जदि, जइ मे ण होन्ति पक्खावलीओ।

राजा—(विलोक्य।) कहं उड्डीणो ज्जेव्व। (विदूषकं प्रति।)

णिसा तलिनवित्थरा तह दिणेसु वड्ढत्तणं
ससी लहदि खण्डणं तह अ चण्डविम्बो रई।
णिदाहदिअसेसु विप्फुरदि जस्स एव्वं कमो
कहं ण स विही तदो खुरसिहाइं खण्डिज्जदि॥ २॥

किं च णिउणं सेवणिज्जो जइ सुहसंगमो भोदि। जदो।

मज्झण्णे सिरिखण्डपङ्ककलणा आ संझमोल्लंसुअं
लीलामज्जणमा पदोससमअं साअं सुरा सीअला।
गिम्हे पच्छिमजामिणीणिहुवणं जं किं पि पञ्चेसुणो
एदे पञ्च सिलीमुहा विजइणो सेसा सरा जज्जरा॥ ३॥

नेपथ्ये—

सर्वं युष्मादृशेभ्यः संभाव्यते, यदि मे न भवन्ति पक्षावल्यः।

राजा—

कथमुड्डीन एव।

निशास्तलिनविस्तरास्तथा दिनेषु वृद्धत्वं
शशी लभते खण्डनं तथा च चण्डविम्बो रविः।
निदाघदिवसेषु विस्फुरति यस्यैवं क्रमः
कथं न स विधिस्ततः क्षुरशिखाभिः खण्ड्यते॥

किं च निपुणं सेवनीयो यदि शुभसंगमो भवति।

शुभः संगमो यस्य। तादृशत्वं च स्त्रीयुक्तपुमांस प्रत्येवेति भावः। शुभः संगमो यस्मिन्निति वा।

यतः।

मध्याह्ने श्रीखण्डपङ्ककलना आ संध्यमार्द्रांशुकं
लीलामज्जनमा प्रदोषसमयं सायं सुरा शीतला।
ग्रीष्मे पश्चिमयामिनीनिधुवनं यत्किमपि पञ्चेषो-
रेते पञ्च शिलीमुखा विजयिनः शेषाः शरा जर्जराः॥

अवि अ ।

लीलुत्तंसो सिरीसं सिहिणपरिसरे सिन्दुवाराणँ हारो
अङ्गे ओल्लं वत्थं रमणपणइणी मेहला उप्पलेहिं ।
दोसुं दोकन्दलीसुं णवबिसवलआ कामवेज्जो मणोज्जो
तावातङ्कक्खमाणं महुसमअ गदे एस वेसोब्बलाणम् ॥ ६ ॥

विदूषकः—अहं उण भणामि—

मज्झण्णलद्दघणचन्दणपङ्किलाणं
साअं णिसेविदणिरन्तरमज्जणाणम् ।
सामासु वीअणअवारिकणुक्खिदाणं
दासत्तणं कुणइ पञ्चसरोब्बलाणम् ॥ ७ ॥

राजा—(स्मरणमभिनीय ।)

पच्चद्दं णवरूअभङ्गिघडणा रम्मे जणे संगमो
जाणं ताण खणं व्व झत्ति दिअहा वट्टन्ति दीहा अपि ।

कस्यापीत्यपिर्वार्थः । शीतलं यद्वस्तु तन्निदाघदिवसौषधम् । तापशमनायेति शेषः । कस्य वा न भवति । अपि तु सर्वस्यापि भवतीति काकुः ।

अपि च ।

लीलोत्तंसः शिरीषं स्तनपरिसरे सिन्दुवाराणां हारः
अङ्गे आर्द्रं वस्त्रं रमणप्रणयिनी मेखलोत्पलैः ।
द्वयोर्दोःकन्दल्योर्नवबिसवलया कामवेयो मनोज्ञ-
स्तापातङ्कक्षमाणां मधुसमये गते एष वेषोऽबलानाम् ॥

तापसंबन्धिन्यातङ्के क्षमाः समर्थाः । तद्युक्ता इति यावत् । अबलानां कामिनीनाम्, बलरहितानां च ।

विदूषक·—

अहं पुनर्भणामि—

मध्याह्नलब्धघनचन्दनपङ्किलाना
सायं निषेवितनिरन्तरमज्जनानाम् ।
श्यामासु व्यजनजवारिकणोक्षितानां
दासत्वं करोति पञ्चशरोऽबलानाम् ॥

जाणं ते अ मणम्मि देन्ति ण रइं चित्तस्स संदाविणो
तांणं जान्ति जअम्मि दीहरतमा मासोवमा वासरा ॥ ८ ॥

(विदूषकं प्रति ।) वअस्स, अत्थि तग्गदा कावि वत्ता ।

विदूषकः—अत्थि । सुणादु पिअवअस्सो । कधेमि सुहासिदं दे । जदो पहुदि कप्पूरमञ्जरी रक्खाभवणादो सुरङ्गादुआरे देवीए दिट्ठा, तदो पहुदि तं सुरङ्गादुआरं देवीए वहलसिलासंचएण णीरन्धं कदुअ पिहिदम् । अणङ्गसेणा कलिङ्गसेणा कामसेणा वसन्तसेणा विब्भमसेणेति पञ्च सेणाणामधेआओ चामरधारिणीओ फारप्फुरक्किदकरवालहत्थपाइक्कसहस्सेण सह कारामन्दिरस्स रक्खाणिमित्तं पुव्वदिसि णिउत्ताओ ।

अणङ्गलेहा चित्तलेहा चन्दलेहा मिअङ्कलेहा विब्भमलेहेत्ति लेहाणामधेआओ पञ्च सेरन्धीओ पुङ्खिदसिलीमुहधणूहत्थेण णिविडणिवद्धतूणीरदुद्धरेण धाणुक्कसहस्सेण समं दक्खिणाए दिसाए णिवेसिदाओ ।

राजा—

प्रत्यङ्ग नवरूपभङ्गिघटना रम्ये जने सङ्गमो
येषां तेषां क्षणमिव झटिति दिवसा वर्तन्ते दीर्घा अपि ।
येषां ते च मनसि ददति न रतिं चित्तस्य संतापिन-
स्तेषां यान्ति जगन्ति दीर्घतमा मासोपमा वासराः ॥

वयस्य, अस्ति तद्गता कापि वार्ता ।

विदूषकः—

अस्ति । शृणोतु प्रियवयस्यः । कथयामि सुभाषितं ते । यदाप्रभृति कर्पूरमञ्जरी रक्षाभवनात्सुरङ्गाद्वारे देव्या दृष्टा, ततःप्रभृति तत्सुरङ्गाद्वारं देव्या बहुलशिलासंचयेन नीरन्ध्रं कृत्वा पिहितम् । अनङ्गसेना कलिङ्गसेना कामसेना वसन्तसेना विभ्रमसेनेति पञ्च सेनानामधेयाश्चामरधारिण्यः स्फारस्फुरत्करवालहस्तपदातिसहस्रेण सह कारामन्दिरस्य रक्षानिमित्तं पूर्वदिशि नियुक्ताः ।

अनङ्गलेखा चित्रलेखा चन्द्रलेखा मृगाङ्कलेखा विभ्रमलेखेति लेखानामधेयाः पञ्च सैरन्ध्र्यः पुङ्खितशिलीमुखधनुर्हस्तेन निबिडनिबद्धतूणीरोद्धुरेण धानुष्कसहस्रेण समं दक्षिणस्यां दिशि निवेशिताः ।

कुन्दमाला चन्दणमाला कुवलअमाला कञ्चणमाला वउलमाला मङ्ग-लमाला माणिक्कमालेति सत्त मालेत्तिणामधेआओ णवणिसिदकुन्तहत्थ-पाइक्कसहस्सेण समं तम्बूलकरङ्कवाहिणीओ पच्छिमाए दिसाए णिवे-सिदाओ ।

अनङ्गकेली पुक्करकेली कंदप्पकेली सुन्दरकेली कन्दोट्टकेलीति पञ्च केलीत्तिणामधेआओ मज्जणकारिणीओ फलअखग्गकम्पविदुरिल्लेण पा-इक्कसहस्सेण समं उत्तरदिसाए आणत्ताओ ।

ताणं वि उण उवरि मदिरावदी केलिवदी कल्लोलवदी तरङ्गवदी अ-णङ्गवदीत्ति पञ्च वदीत्तिणामधेआओ परिचारिआकुमारीओ कणअचि-त्तदण्डहत्थाओ सुहासिअपाढिआओ वन्दीणामधेआओ सेणाए अज्झ-क्खीकदाओत्ति ।

राजा—अहो देवीए सामग्गी अन्तेउरोचिदा ।

विदूषकः—भो वअस्स, एसा देवीए सारङ्गिआणाम सही किं पि णिवेदिदुं पेसिदा ।

कुन्दमाला चन्दनमाला कुवलयमाला काञ्चनमाला बकुलमाला मङ्गलमाला माणिक्यमालेति सप्त मालेतिनामधेया नवनिशितकुन्तहस्तपदातिसहस्रेण समं ताम्बूलकरङ्कवाहिन्यः पश्चिमायां दिशि निवेशिताः ।

अनङ्गकेलिः पुष्करकेलिः कंदर्पकेलिः सुन्दरकेलिः उत्पलकेलिरिति पञ्च केलीति-नामधेया मज्जनकारिण्यः फलकखड्गकम्पभीषणेन पदातिसहस्रेण सममुत्तरदि-श्याज्ञप्ताः ।

तासामपि पुनरुपरि मदिरावती केलिवती कल्लोलवती तरङ्गवती अनङ्गवतीति पञ्च वतीतिनामधेयाः परिचारिकाकुमार्यः कनकचित्रदण्डहस्ताः सुभाषितपाठिका वन्दीनामधेयाः सेनाया अध्यक्षीकृता इति ।

राजा—

अहो देव्याः सामग्र्यन्तःपुरोचिता ।

विदूषकः—

भो वयस्य, एषा देव्याः सारङ्गिकानाम सखी किमपि निवेदितुं प्रेषिता ।

(ततः प्रविशति सारङ्गिका ।)

सारङ्गिका—जअदु जअदु भट्टा। देव, देवी विण्णवेदि—अज्ज चउत्थदिअहे भविअवडसाइत्तीमहूसवोवअरणाइं केलिविमाणप्पासादमारुहिअ पेक्खिदव्वाइं त्ति ।

राजा—जं देवी आणवेदि ।

(चेटी निष्क्रान्ता । उभौ प्रासादाधिरोहणं नाटयतः ।)

(ततः प्रविशति चर्चरी ।)

विदूषकः—

गोवाहलिङ्गाहरणुज्जआओ लासावसाणे चलिअंसुआओ ।
सिञ्चन्ति अण्णोण्णमिमीअ पेक्ख जन्ताजलेहिं मणिभाजणेहिं ॥ ९ ॥

इदो अ ।

परिब्भमन्तीअ विचित्तबन्धं इमाइ दीसेइ णच्चणीओ ।
खेलन्ति तालाणुगदप्पदाओ एहअणे दीसइ दण्डरासो ॥ १० ॥
सभासरीसा सम्बाहुहत्था रेहाविसुद्धा अवरा अ देन्ति ।
पन्तीहिं दोहिं लअतालबन्धं परप्परं लाहिदुहा हुवन्ति ॥ ११ ॥

सारङ्गिका—

जयतु जयतु भर्ता । देव, देवी विज्ञापयति—अद्य चतुर्थदिवसे भाविवटसावि-त्रीमहोत्सवोपकरणानि केलिविमानप्रासादमारुह्य प्रेक्षितव्यानीति ।

राजा—

यद्देव्याज्ञापयति ।

विदूषकः—

[illegible] तालावसाने चलितांशुकाः ।
सिञ्चन्त्यन्योन्यमिमाः पश्य यन्त्रजलैर्मणिभाजनैः ॥

[illegible] ।

इतश्च ।

परिभ्रमन्त्यो विचित्रबन्धं इमा [illegible] ।
खेलन्ति [illegible] दण्डरासः ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥

मोत्तूण अण्णा मणिवारआइं जन्तेहिं धारासलिलं खिवन्ति ।
पडन्ति ताओ अ पिआणमङ्गे मणोहुओ वारुणबाणकप्पा ॥ १२ ॥
इमा मसीकज्जलकालकाआ तिक्कण्डचावा अ विलासिणीओ ।
पुलिन्दरूवेण जणस्स हासं समोरपिच्छाहरणा कुणन्ति ॥ १३ ॥
हत्थे महामंसवलीधराओ हुंकारफेक्काररवा रउद्दा ।
णिसाअरीणं पडिसीसएहिं अण्णा मसाणाभिणअं कुणन्ति ॥ १४ ॥
कावि वादिदकरालहुडुक्का रम्ममद्दलरएण मिअच्छी ।
मूलदाहिं पडिवाडिचलाहिं चेदिकम्मकरणम्मि पअट्टा ॥ १५ ॥
किङ्किणीकदरणज्झणसद्दा कण्ठगीदलअजन्तिदताला ।
जोगिणीवलअणच्चणकेलिं तालणेउररअं विरअन्ति ॥ १६ ॥
कोउहल्लवसचञ्चलवेसा वेणुवादणपरा अवराओ ।
कालवेसवसहासिदलोआ ओसरन्ति पणमन्ति हसन्ति ॥ १७ ॥

(प्रविश्य ।)

सारङ्गिका—(पुरोऽवलोक्य ।) एसो महाराओ पुणो मरगअपुञ्जं जेव्व गदो । कदलीघरं अ अणुप्पदट्टो । ता अग्गदो गदुअ देवीविण्णविअं वि-

---

मुक्त्वा अन्या मणिवारणानि यन्त्रैर्धारासलिलं क्षिपन्ति ।
पतन्ति ताश्च प्रियाणामङ्गे मनोभुवो वारुणबाणकल्पाः ॥
इमा मषीकज्जलश्यामकायास्त्रिकाण्डचापाश्च विलासिन्यः ।
पुलिन्दरूपेण जनस्य हासं समयूरपिच्छाभरणाः कुर्वन्ति ॥
हस्ते महामांसबलिधारिण्यो हुंकारफेत्काररवा रौद्राः ।
निशाचरीणां प्रतिशीर्षकैरन्याः श्मशानाभिनयं कुर्वन्ति ॥
कापि वादितकरालहुडुक्का रम्यमर्दलरवेण मृगाक्षी ।
मूलताभ्यां परिपाटीचलाभ्यां चेटीकर्मकरणे प्रवृत्ता ॥
किङ्किणीक्वणज्झणशब्दाः कण्ठगीतलययन्त्रिततालाः ।
योगिनीवलयनर्तनकेलिं ताडनूपुररवं विरचयन्ति ॥
कौतूहलवशचञ्चलवेषा वेणुवादनपरा अपराः ।
कालवेषवशहासितलोका अपसरन्ति प्रणमन्ति हसन्ति ॥

ण्णवेमि । (उपसृत्य ।) जअदु जअदु देवो । देवी एदं विण्णवेदि जधा संझासमए जूअं मए परिणेदव्वा ।

विदूषकः—भो, किं एदं अकालकोहण्डपडणम् ।

राजा—सारङ्गिए, सव्वं वित्थरेण कधेहि ।

सारङ्गिका—एवं विण्णवीअदि, अणन्तरातिक्कन्तचउद्दसीदिअहे देवीए पोम्मराअमणिमई गोरी कदुअ भैरवाणन्देण पडिट्ठाविदा । सअं अ दिक्खा गहिदा । तदो ताए विण्णत्तो जोगीसरो गुरुदक्खिणाणिमित्तम् । भणिदं च तेण जइ अवस्सं । गुरुदक्खिणा दादव्वा ता एसा दीअदु महाराअस्स । तदो देवीए विण्णत्तं जं आदिसदि भअवं । पुणो वि उल्लविदं तेण । अत्थि एत्थ लाटदेसे चण्डसेणो णाम राजा । तस्स दुहिदा घणसारमञ्जरी णाम । सा देवण्णेहिं आदिट्ठा एसा चक्कवट्टिघरिणी भविस्सदि त्ति । तदो महाराअस्स परिणेदव्वा । तेण गुरु-

---

सारङ्गिका—

एष महाराजः पुनर्मरकतपुञ्जमेव गतः । कदलीगृहं चानुप्रविष्टः । तदग्रतो गत्वा देवीविज्ञापितं विज्ञापयामि । जयतु जयतु देवः । देवीदं विज्ञापयते यथा संध्यासमये यूयं मया परिणेतव्याः ।

विदूषकः—

भो, किमेतदकालकूष्माण्डपतनम् ।

राजा—

सारङ्गिके, सर्वं विस्तरेण कथय ।

सारङ्गिका—

एवं विज्ञाप्यते, अनन्तरातिक्रान्तचतुर्दशीदिवसे देव्या पद्मरागमणिमयी गौरी कृत्वा भैरवानन्देन प्रतिष्ठापिता । स्वयं च दीक्षा गृहीता । ततस्तया विज्ञप्तो योगीश्वरो गुरुदक्षिणानिमित्तम् । भणितं च तेन यद्यवश्यं गुरुदक्षिणा दातव्या तदेषा दीयतां महाराजस्य । ततो देव्या विज्ञप्तं यदादिशति भगवान् । पुनरप्युल्लपितं तेन । अस्त्यत्र लाटदेशे चण्डसेनो नाम राजा । तस्य दुहिता घनसारमञ्जरी नाम । सा दैवज्ञैरादिष्टा एषा चक्रवर्तिगृहिणी भविष्यतीति । ततो महाराजस्य परिणेतव्या । तेन गुरुदक्षिणा दत्ता भवति

दक्खिणा दिण्णा भोदि । भट्टा वि चक्कवट्टी किदो भोदि । तदो देवीए विहसिअ भणिअं जं आदिसदि भअवं । अहं च विण्णविदुं पेसिदा गुरुस्स गुरुदक्खिणाणिमित्तम् ।

विदूषकः—(विहस्य ।) एदं तं संविधाणअं सीसे सप्पो देसन्तरे वेज्जो । इह अज्ज विवाहो लाटदेसे धणसारमञ्जरी ।

राजा—किं ते भैरवाणन्दस्स प्पहाओ ण पच्चक्खो । (तां प्रति ।) कहिं संपदं भैरवाणन्दो ।

सारङ्गिका—देवीकारिदपमदुज्जाणस्स मज्झट्ठिदवडतरुमूले चामुण्डाअदणे भैरवाणन्दो देवी अ आगमिस्सदि । ता अज्ज दक्खिणाविहिदो कोऊहलपरो विवाहो । ता इह ज्जेव्व देवेण ठादव्वम् । (इति परिक्रम्य निष्क्रान्ता ।)

राजा—वअस्स, सव्वं एदं भैरवाणन्दस्स विजम्भिदं त्ति तक्केमि ।

विदूषकः—एव्वं णेदम् । ण हु मअलञ्छणमन्तरेण अण्णो मिअङ्कमणिपुत्तलिअं पस्सवएदि । ण हु सरअसमीरमन्तरेण सेहालिआकुसुमुक्करं विकासेदि ।

भर्तापि चक्रवर्ती कृतो भवति । ततो देव्या विहस्य भणितं यदादिशति भगवान् । अहं च विज्ञापयितुं प्रेषिता गुरोर्गुरुदक्षिणानिमित्तम् ।

विदूषकः—

एतत्तत्संविधानकं शीर्षे सर्पो देशान्तरे वैद्यः । इहाद्य विवाहो लाटदेशे घनसारमञ्जरी ।

राजा—

किं ते भैरवानन्दस्य प्रभावो न प्रत्यक्षः । कुत्र सांप्रतं भैरवानन्दः ।

सारङ्गिका—

देवीकारितप्रमदोद्यानस्य मध्यस्थितवटतरुमूले चामुण्डायतने भैरवानन्दो देवी चागमिष्यति । तदद्य दक्षिणाविहितः कौतूहलपरो विवाहः । तदिहैव देवेन स्थातव्यम् ।

राजा—

वयस्य, सर्वमेतद्भैरवानन्दस्य विजृम्भितमिति तर्कयामि ।

(ततः प्रविशति भैरवानन्दः ।)

भैरवानन्दः—इअं सा वडतरुमूले णिग्भिण्णस्स सुरङ्गादुआरस्स पिहाणं चामुण्डा । (हस्तेन प्रणम्य पठति ।)

कप्पन्तकेलिभवणे कालस्स पुराणरुहिरसुरम् ।
जअदि पिअन्ती चण्डी पम्मेट्ठिकवालचसएण ॥ १८ ॥

([illegible] ।) अज्जवि ण णिग्गच्छदि सुरङ्गादुआरेण कप्पूरमञ्जरी ।

(ततः प्रविशति सुरङ्गोद्घाटितकेन कर्पूरमञ्जरी ।)

कर्पूरमञ्जरी—भअवं, पणमिज्जसि ।

भैरवानन्दः—उइदं वरं लहेसु । इह जेव्व उवविसतु ।

(कर्पूरमञ्जरी तथा करोति ।)

भैरवानन्दः—([illegible] ।) अज्ज वि ण आअच्छदि देवी ।

(प्रविश्य ।)

राज्ञी—(परिक्रम्यावलोक्य च ।) इअं भअवदी चामुण्डा । ([illegible] लोक्य च ।) [illegible], इअं कप्पूरमञ्जरी । ता [illegible] । ([illegible] ।)

विदूषकः—
[illegible]
[illegible]

भैरवानन्दः—
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

कर्पूरमञ्जरी—
[illegible]

भैरवानन्दः—
[illegible]

भैरवानन्दः—
[illegible]

इदं विण्णवीअदि, णिअभवणे कदुअ विवाहसामग्गिं आअदह्मि। तदो दं गेह्निअ आगमिस्सम्।

भैरवानन्दः—वच्छे, एवं करीअदु।

(राज्ञी व्यावृत्य परिक्रामति।)

भैरवानन्दः—(विहस्य। स्वगतम्।) इअं कप्पूरमञ्जरीठाणं अण्णेसिदुं गदा। (प्रकाशम्।) पुत्ति कप्पूरमञ्जरि, सुरङ्गादुआरेण जेव्व तुरितपदं गदुअ सट्ठाणे चिट्ठ। देवीआगमणे पुणो आगन्तव्वम्।

(कर्पूरमञ्जरी तथा करोति।)

देवी—एदं रक्खागेहम्। (प्रविश्यावलोक्य च।) अए, इअं कप्पूरमञ्जरी। सा का वि सरिच्छा मए दिट्ठा। वच्छे कप्पूरमञ्जरि, कीरिसं दे सरीरम्। (आकाशे।) किं भणसि मह सरीरे वेअणा।

राज्ञी—

इयं भगवती चामुण्डा। अये, इयं कर्पूरमञ्जरी। तत्किमिदम्। इदं विज्ञाप्यते, निजभवने कृत्वा विवाहसामग्रीमागतास्मि। ततस्त्वां गृहीत्वागमिष्यामि।

भैरवानन्दः—

वत्से, एवं क्रियताम्।

भैरवानन्दः—

इयं कर्पूमञ्जरीस्थानमन्वेष्टुं गता। पुत्रि कर्पूरमञ्जरि, सुरङ्गाद्वारेणैव त्वरितपदं गत्वा स्वस्थाने तिष्ठ। देव्यागमने पुनरागन्तव्यम्।

देवी—

इदं रक्षागृहम्। अये, इयं कर्पूरमञ्जरी। सा कापि सदृशा मया दृष्टा। वत्से कर्पूरमञ्जरि, कीदृशं ते शरीरम्।

आकाश इति। 'किं ब्रवीष्येवमित्यादि विना पात्रं ब्रवीति यत्। श्रुत्वेवानुक्तमपि चेत्तत्स्यादाकाशभाषितम्॥' इति भरतः।

किं भणसि मम शरीरे वेदना।

राज्ञी—(स्वगतम् ।) ता पुणो तहिं गमिस्सम् । (प्रविश्य पार्श्वतोऽवलोक्य च ।) हला सहीओ, विवाहोवकरणाइं लहु गेह्णिअ आअच्छध । (इति परिक्रामति ।)

(प्रविश्य कर्पूरमञ्जरी तथैवास्ते ।)

राज्ञी—(पुरोऽवलोक्य ।) इअं कप्पूरमञ्जरी ।

भैरवानन्दः—वच्छे विब्भमलेहे, आणीदाइं विवाहोवअरणाइं ।

देवी—आणीदाइं । किं उण घणसारमञ्जरीसमुचिदाइं आहरणाइं विसुमरिदाइं । ता पुणो गमिस्सम् ।

भैरवानन्दः—एवं करीअदु ।

(देवी नाटितकेन निष्क्रामति ।)

भैरवानन्दः—पुत्ति कप्पूरमञ्जरि, तह ज्जेव्व करीअदु ।

(कर्पूरमञ्जरी निष्क्रान्ता ।)

राज्ञी—

तत्पुनस्तत्र गमिष्यामि । हला सख्यः, विवाहोपकरणानि लघु गृहीत्वा-गच्छत ।

राज्ञी—

इयं कर्पूरमञ्जरी ।

भैरवानन्दः—

वत्से विभ्रमलेखे, आनीतानि विवाहोपकरणानि ।

देवी—

आनीतानि । किं पुनर्घनसारमञ्जरीसमुचितान्याभरणानि विस्मृतानि । तत्पु-नर्गमिष्यामि ।

भैरवानन्दः—

एवं क्रियताम् ।

भैरवानन्दः—

पुत्रि कर्पूरमञ्जरि, तथैव क्रियताम् ।

राज्ञी—(रक्षागृहं प्रविश्य कर्पूरमञ्जरीं दृष्ट्वा।) अए, सारिच्छएण विडम्बिदह्मि। (स्वगतम्।) झाणविमाणेण णिव्विग्घपरिसप्पिणा तामाणेदि महाजोई। (प्रकाशम्।) सहीओ, जं जं णिवेदिदं तं तं गेह्णिअ आअच्छध। (चामुण्डायतनप्रवेशनाटितकेन तामवलोक्य।) अहो सारिच्छअम्।

भैरवानन्दः—देवि, उवविस। महाराओ वि आअदो जेव्व वट्टदि।

(ततः प्रविशति राजा विदूषकः कुरङ्गिका च।)

भैरवानन्दः—आसणं महाराअस्स।

(सर्वे यथोचितमुपविशन्ति।)

राजा—(नायिकां प्रति।) एसा सरीरिणी मअरद्धअपालिद्धिआ देहान्तरेण संठिदा सिङ्गाररसलच्छीव। दिअससंचारिणी पुण्णिमाअन्दचन्दिआ अवि अ पगुणगुणमाणिकमञ्जूसा। रअणमई अञ्जणसलाआ। तधा अ एसा रअणकुसुमणिप्पण्णा महुलच्छी। किं च।

राज्ञी—

अये, सादृश्येन विडम्बितास्मि। ध्यानविमानेन निर्विघ्नपरिसर्पिणा तामानयति महायोगी। सख्यः, यद्यन्निवेदितं तत्तद्गृहीत्वागच्छत। अहो सादृश्यम्।

भैरवानन्दः—

देवि, उपविश। महाराजोऽप्यागत एव वर्तते।

भैरवानन्दः—

आसनं महाराजस्य।

राजा—

एषा शरीरिणी मकरध्वजपापर्द्धिका देहान्तरेण संस्थिता शृङ्गाररसलक्ष्मीव। दिवससंचारिणी पूर्णिमाचन्द्रिका। अपि च प्रगुणगुणमाणिक्यमञ्जूषा। रत्नमय्यञ्जनशलाका। तथा चैषा रत्नकुसुमनिष्पन्ना मधुलक्ष्मीः।

किं च।

---

१. 'प्रारद्धि' इति कामराजकृतटीकायाम्; 'प्रतिस्पर्धिका' इति पुस्तकान्तरे; 'पापर्द्धिका मृगया' इत्येकस्मिन्मूलपुस्तके टिप्पणम्.

भुअणजअपडाआ रूअसोहा इमीए
  जह जह णअणाणं गोअरे जत्त जादि ।
वसइ मअरकेदू तस्स चित्ते विचित्तो
  वलइदधणुदण्डो पुङ्खिदेहिं सरेहिं ॥ १९ ॥

विदूषकः—(जनान्तिकम् ।) सच्चं कदं तुए आभाणकम् । तडं गदाए वि णीकाए ण विस्समीदव्वम् । ता तुह्मीं चिट्ठ ।

राज्ञी—(कुरङ्गिकां प्रति ।) तुमं महाराअस्स पेक्खणं कुण । सारङ्गिआ पणामं मञ्जरीए करेदु ।

(इत्युभे उभयोर्विवाहनेपथ्यरचनं नाटयतः ।)

भैरवानन्दः—उवज्झाओ हक्कारीअदु ।

राज्ञी—अज्जउत्त, एसो उवज्झाओ अज्जकविंजलो चिट्ठदि । ता करेदु पाणिग्गाहिअदं ।

विदूषकः—एस सज्जोह्मि । भो वअस्स, उत्तरीए गण्ठिं दाइस्सम् । दाव हत्थेण हत्थं गेह्ण कप्पूरमञ्जरीए ।

राज्ञी—(सचमत्कारकम् ।) कुदो कप्पूरमञ्जरी ।

भैरवानन्दः—(तं तस्या भावमुपलभ्य विदूषकं प्रति ।)तुमं सुट्ठुतरं भुल्लोसि । जदो कप्पूरमञ्जरीय घणसारमञ्जरीति णामन्तरं जाणासि ।

राजा—(करमादाय ।)

जे कण्टआ तिउसमुद्धफलाणँ सन्ति
जे केअईकुसुमगब्भदलावलीसु ।
फंसेण णूणमिह मज्झ सरीरअस्स
ते सुन्दरीअ वहला पुलअङ्कुराओ ॥ २० ॥

विदूषकः—भो वअस्स, भामरीओ दिज्जदु । हुअवहे लाजञ्जलीओ खिवीअदु ।

विदूषकः—
एष सज्जोऽस्मि । भो वयस्य, उत्तरीये ग्रन्थिं दास्यामि । तावद्धस्तेन हस्तं गृहाण कर्पूरमञ्जर्याः ।

राज्ञी—
कुतः कर्पूरमञ्जरी ।

भैरवानन्दः—
त्वं सुष्ठुतरं भ्रान्तोऽसि । यतः कर्पूरमञ्जर्या घनसारमञ्जरीति नामान्तरं जानासि ।

राजा—

ये कण्टकास्त्रपुसमुग्धफलानां सन्ति
ये केतकीकुसुमगर्भदलावलीषु ।
स्पर्शेन नूनमिह मम शरीरस्य
ते सुन्दर्या बहलाः पुलकाङ्कुराः ॥

विदूषकः—
भो वयस्य, भ्रामर्यो दीयन्ताम् । हुतवहे लाजाञ्जलयः क्षिप्यन्ताम् ।

(राजा भ्रमणं नाटयति । नायिका धूमेन व्यावृतमुखी तिष्ठति । राजा परिणयति । राज्ञी सपरिवारा निष्क्रान्ता ।)

भैरवानन्दः—विवाहे दक्खिणा दिज्जदु आचारिअस्स ।

राजा—दिज्जदु । वअस्स, गामसअं ते दिण्णम् ।

विदूषकः—सोत्थि होदु । (इति नृत्यति ।)

भैरवानन्दः—महाराअ, किं ते पुणो वि पिअं कुणोमि ।

राजा—जोईसर, किमवरं पिअं वट्टदि । जदो

कुन्तलेसरसुआकरफंसप्फारसोक्खसिढिलीकिदसग्गो ।
पालएमि वसुहातलरज्जं चक्कवट्टिपअवीरमणिज्जम् ॥ २१ ॥

भैरवानन्दः—

विवाहे दक्षिणा दीयत आचार्यस्य ।

राजा—

दीयते । वयस्य, ग्रामशतं ते दत्तम् ।

विदूषकः—

स्वस्ति भवतु ।

भैरवानन्दः—

महाराज, किं ते पुनरपि प्रियं करोमि ।

राजा—

योगीश्वर, किमपरं प्रियं वर्तते । यतः

कुन्तलेश्वरसुताकरस्पर्शस्फारसौख्यशिथिलीकृतस्वर्गः ।
पालयामि वसुधातलराज्यं चक्रवर्तिपदवीरमणीयम् ॥

विदूषकः—एस सज्जोह्मि । भो वअस्स, उत्तरीए गण्ठिं दाइस्सम् । दाव हत्थेण हत्थं गेह्ण कप्पूरमञ्जरीए ।

राज्ञी—(सचमत्कारकम् ।) कुदो कप्पूरमञ्जरी ।

भैरवानन्दः—(तं तस्या भावमुपलभ्य विदूषकं प्रति ।)तुमं सुट्ठुतरं मुह्णोसि । जदो कप्पूरमञ्जरीय घणसारमञ्जरीति णामन्तरं जाणासि ।

राजा—(करमादाय ।)

जे कण्टआ तिउसमुद्धफलाणँ सन्ति
जे केअईकुसुमगब्भदलावलीसु ।
फंसेण णूणमिह मज्झ सरीरअस्स
ते सुन्दरीअ वहला पुलअङ्कुराओ ॥ २० ॥

विदूषकः—भो वअस्स, भामरीओ दिज्जदु । हुअवहे लाजञ्जलीओ खिवीअदु ।

विदूषकः—
एष सज्जोऽस्मि । भो वयस्य, उत्तरीये ग्रन्थिं दास्यामि । तावद्धस्तेन हस्तं गृहाण कर्पूरमञ्जर्याः ।

राज्ञी—
कुतः कर्पूरमञ्जरी ।

भैरवानन्दः—
त्वं सुष्ठुतरं भ्रान्तोऽसि । यतः कर्पूरमञ्जर्या घनसारमञ्जरीति नामान्तरं जानासि ।

राजा—

ये कण्टकास्त्रपुसमुग्धफलानां सन्ति
ये केतकीकुसुमगर्भदलावलीषु ।
स्पर्शेन नूनमिह मम शरीरस्य
ते सुन्दर्या वहलाः पुलकाङ्कुराः ॥

विदूषकः—
भो वयस्य, भ्रामर्यो दीयन्ताम् । हुतवहे लाजाञ्जलयः क्षिप्यन्ताम् ।

(राजा भ्रमणं नाटयति। नायिका धूमेन व्यावृतमुखी तिष्ठति। राजा परिणयति। राज्ञी सपरिवारा निष्क्रान्ता।)

भैरवानन्दः—विवाहे दक्खिणा दिज्जदु आचारिअस्स।

राजा—दिज्जदु। वअस्स, गामसअं ते दिण्णम्।

विदूषकः—सोत्थि होदु। (इति नृत्यति।)

भैरवानन्दः—महाराअ, किं ते पुणो वि पिअं कुणोमि।

राजा—जोईसर, किमवरं पिअं वट्टदि। जदो

कुन्तलेसरसुआकरफंसप्फारसौक्खसिढिलीकिदसग्गो।
पालएमि वसुहातलरज्जं चक्कवट्टिपअवीरमणिज्जम्॥ २१॥

भैरवानन्दः—
विवाहे दक्षिणा दीयत आचार्यस्य।

राजा—
दीयते। वयस्य, ग्रामशतं ते दत्तम्।

विदूषकः—
स्वस्ति भवतु।

भैरवानन्दः—
महाराज, किं ते पुनरपि प्रियं करोमि।

राजा—
योगीश्वर, किमपरं प्रियं वर्तते। यतः

कुन्तलेश्वरसुताकरस्पर्शसौख्यशिथिलीकृतस्वर्गः।
पालयामि वसुधातलराज्यं चक्रवर्तिपदवीरमणीयम्।

तहावीदं होदु दाव।

सत्थो णन्ददु सज्जणाणँ सअलो वग्गो खलाणं पुणो
णिच्चं खिज्जदु होदु बम्हणजणो सच्चासिहो सव्वदा।
मेहो मुञ्चदु संचिदं वि सलिलं सस्सोचिअं भूअले
लोओ लोहपरम्मुहो णुदिअहं धम्मो मई होदु अ ॥ २२ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे।)

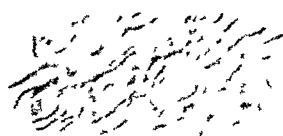
इति चतुर्थं जवनिकान्तरम्।

तथापीदं भवतु तावत्।

सार्थो नन्दतु सज्जनानां सकलो वर्गः खलानां पुनः
नित्यं खिद्यतु भवतु ब्राह्मणजनः सत्याशीः सर्वदा।
मेघो मुञ्चतु संचितमपि सलिलं सस्योचितं भूतले
लोको लोभपराङ्मुखोऽनुदिवसं धर्मे मतिर्भवतु च ॥

इति [illegible]
[illegible]
[illegible] चतुर्थं जवनिकान्तरं समाप्तम्।

समाप्तोऽयं ग्रन्थः।

काव्यमाला ।

महाकविश्रीराजशेखरप्रणीतं

बालभारतम् ।

प्रथमोऽङ्कः ।

नमः शिवाय संसारसरोजस्य रजस्विनः ।
विकासाश्चर्यसूर्याय संकोचसकलेन्दवे ॥ १ ॥

अपि च ।

ये रोमाञ्चितगात्रमल्लरजसो ये कुम्भकद्वेषिणो
ये लीढाः श्रवणाश्रयेण फणिना ये चन्द्रशैत्यद्रुहः ।
ये दुष्टाद्रिजाविभक्तवपुषश्चित्तव्यथालासिनः
संभोगेऽपि नासिकापुटभुवः श्वासानिलाः पान्तु वः ॥ २ ॥

(नान्द्यन्ते)

सूत्रधारः—(परिक्रम्य [illegible] च ।) अहो [illegible] कवेरा-
[illegible] ।

[illegible] ।
[illegible] ॥ ३ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ ४ ॥

[illegible] । [illegible]—

[illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥ ५ ॥

१ [illegible]

किं पुनरस्माकं पितृव्यपुत्राः शतं सन्ति भरतपुत्राः । ते च तदभिनेतुमिच्छन्ति, न च ते शक्नुवन्ति । तन्निमित्तं च महदस्माभिः सह वैरं वर्तते । (आकाशे ।) किं ब्रूथ—एकविषयाभिलाषो हि वैरकन्दं कन्दलयति । भवद्भिः कुलान्तकरं वैरं तेषाम् । यतो दुर्बुद्धयस्ते, सुबुद्धयो भवन्तः । उक्तं हि तेनैव महात्मग्निपुत्रेण—

धियः प्रसूते विपदो रुणद्धि यशांसि दुग्धे मलिनं प्रमार्ष्टि ।
संस्कारशौचेन परं पुनीते शुद्धा हि बुद्धिः कुलकामधेनुः ॥ ९ ॥

([illegible] ।) सुगृहीतगार्ग्यवचनम् । बद्धो वाससो ग्रन्थिः । यदित्थमामनन्ति—

नानूचानो हि यद्वृते सा स्वयंभूः सरस्वती ।
तदपि न [illegible] ॥ १० ॥

अपि च ।

[illegible]

[illegible]

(पुरोऽवलोक्य च ।) कथमेते महोदयमहानगरलीलावतंसा विद्वांसः सा-
माजिकाः । तदेवं विज्ञापयामि । (अञ्जलिं बद्ध्वा ।)

सा शुक्तिर्मधुपानकेलिचषकं वेणीविभूषामणिः
सीतायाः स च कुम्भसंभवमुनेः प्राप्ता च सैकावली ।
पर्यङ्कः स च विद्रुमद्रुममयस्तद्रामसिंहासनं
चिह्नं यस्य यशोनिधिर्विजयिनां सोऽयं रघोरन्वयः ॥ ६ ॥

तत्र च ।

नमितमुरलमौलिः पाकलो मेकलानां
रणकलितकलिङ्गः केलितड् केरलेन्दोः ।
अजनि जितकुलूतः कुन्तलानां कुठारो
हठहृतरमठश्रीः श्रीमहीपालदेवः ॥ ७ ॥

तेन च रघुवंशमुक्तामणिना आर्यावर्तमहाराजाधिराजेन श्रीनिर्भयनरे-
न्द्रनन्दनेनाधिकृताः सभासदः, सर्वानेव वो गुणाकरः सप्रश्रयं वि-
ज्ञापयति—विदितमेतत्तु भवताम्, यदुत नाट्याचार्येण रघुविद्यागुरेण
प्रतिज्ञातम्—

यायावरकवेर्महात्मनो बालभारतमिदं हि नाटकम् ।
योऽभिनेष्यति रसैर्निरन्तरं वस्तुना स परिणेष्यति श्री ॥ ८ ॥

(आकाशे ।) तत्रभवन्तः, किं ब्रूथ—उक्तं हि महात्मनाऽनेन यत् कि [illegible]-
[illegible] नामान्तरम् । (अञ्जलिं बद्ध्वा ।) यथाविज्ञापितं परिगृहीतमार्यैः । ([illegible]
[illegible] ।) भवदनुचराः पत्रमानयेयम्, यावदिदं नाम [illegible],

[illegible]

किं पुनरस्माकं पितृव्यपुत्राः शतं सन्ति भरतपुत्राः । ते च तदभिनेतुमिच्छन्ति, न च ते शक्नुवन्ति । तन्निमित्तं च महदस्माभिः सह वैरं वर्तते । (आकाशे ।) किं ब्रूथ—एकविषयाभिलाषो हि वैरकन्दं कन्दलयति । भवद्भिः कुलान्तकरं वैरं तेषाम् । यतो दुर्बुद्धयस्ते, सुबुद्धयो भवन्तः । उक्तं हि तेनैव महात्मुमन्त्रिपुत्रेण—

श्रियः प्रसूते विपदो रुणद्धि यशांसि दुग्धे मलिनं प्रमार्ष्टि ।
संस्कारशौचेन परं पुनीते शुद्धा हि बुद्धिः कुलकामधेनुः ॥ ९ ॥

(अञ्जलिं दत्त्वा ।) सुगृहीतमार्यवचनम् । बद्धो वाससो ग्रन्थिः । यदित्थमामनन्ति—

अनूचानो हि यद्ब्रूते सा स्वयंभूः सरस्वती ।
तदार्षं न मृषार्थं स्यात्सा दृष्टिर्विदुषां दृढा ॥ १० ॥

अपि च ।

आपन्नार्तिहरः पराक्रमधनः सौजन्यवारांनिधि-
स्त्यागी सत्यसुधाप्रवाहशशभृत्कान्तः कवीनां मतः ।
वर्ण्यं वा गुणरत्नरोहणगिरेः किं तस्य साक्षादसौ
देवो यस्य महेन्द्रपालनृपतिः शिष्यो रघुग्रामणीः ॥ ११ ॥

तत्रैवंविधो दैवज्ञानां प्रवादः—

बभूव वल्मीकभवः पुरा कविस्ततः प्रपेदे भुवि भर्तृमेण्ठताम् ।
स्थितः पुनर्यो भवभूतिरेखया स वर्तते संप्रति राजशेखरः ॥ १२ ॥

(आकाशे ।) किं ब्रूथ—तत्रस्तूयतामिति । [illegible] गुरवः ।

(नेपथ्ये गीयते ।)

[illegible] देव ।
[illegible] ॥ १३ ॥

सूत्रधारः—(आकर्ण्य ।) [illegible] कुशीलवैः । [illegible]-
[illegible] । (विलोक्य ।) [illegible]
प्राप्ताः । यतः ।

किं च ।

दन्तोलूखलिभिः शिलोञ्छिभिरिदं कन्दाशनैः फेनपैः
पर्णप्राशनिभिर्मिताम्बुकवलैः काले च पक्वाशिभिः ।
नीवारप्रसृतिंपचैश्च मुनिभिर्यद्वा त्रयीध्यायिभिः
सेव्यं भव्यमनोभिरर्थपतिभिस्तद्वै महाभारतम् ॥ १९ ॥

किं तु श्रुतमस्माभिर्यदुतातिविरसे काव्यकष्टेऽभिनिविष्टोऽसि ।

व्यासः—इदमुपाध्यायपादेभ्यो विज्ञाप्यते—

विनायको यः शिवयोरपत्यमर्धं पुमानर्धमिभश्च देवः ।
स वर्तते भारतसंहितायां वृतस्तपोभिर्मम लेखकोऽत्र ॥ २० ॥

तेन च च्छलयितुमहमुपक्रान्तः—यदुत बाढमहं ते लिपिकारः, किं पुनर्येन रंहसा लिखेयं तेन यदि [न] संदृभसे तद्वे विघ्नः स्यात् । ततो मयापि प्रतिच्छलितः—ओमित्यस्तु । किं पुनर्भवता भावयता लिखितव्यमिति । अतः काव्यकष्टेऽभिनिविष्टोऽसि ।

वाल्मीकिः—कियान्वर्तते नवेतिहासः ।

व्यासः—संपन्नः । किं तूपाध्यायपादैः स्वयंवराय पाण्डवप्रवेशं यावदाकर्णित एव ।

वाल्मीकिः—तदेहि । प्राप्तां सायंतनीं संध्यामुपास्महे । ततः श्रावयि(श्रो)ष्यामि । संप्रति हि

अयमहिमरुचिर्भजन्प्रतीचीं कुपितवलीमुखतुण्डताम्रबिम्बः ।
जलनिधिमकरैरुदीक्ष्यते द्राङ्नवरुधिरारुणमांसपिण्डलोभात् ॥ २१ ॥

अपि च ।

निर्यद्वासरजीवपिण्डकरणिं कुर्वन्कदोष्णैः करै-
र्माञ्जिष्ठं रविबिम्बमम्बरतलाद्दूराचलं चुम्बति ।
किं च लोचनकल्पकल्पनादस्यानायनानं नना-
[illegible] ॥ २२ ॥

(इति परिक्रम्य निष्क्रान्तौ ।)

विष्कम्भकः ।

(ततः प्रविशति ब्राह्मणवेषो युधिष्ठिरो भीमसेनादयश्च)

सहदेवः—इत इतः ।

(सर्वे परिक्रामन्ति ।)

युधिष्ठिरः—वत्स सोदर वृकोदर, परपुरंजय धनंजय, मण्डितपाण्डवकुल नकुल, द्विषद्दुःसह सहदेव, इह हि महाराजसमाजे न जाने कमवलम्बिष्यते राधावेधकीर्तिर्वैजयन्ती ।

भीमः—(विहस्य ।)

आर्यो वेत्ति निजां न विक्रमकलां त्वं विश्वरक्षामणिः
किं ब्रूमोऽस्य किरीटिनो न घटते द्रोणेन यस्योपमा ।
माद्रीनन्दनयोर्नरेन्द्र विनयच्छन्नं हि वीरव्रतं
न भ्राता स तवास्ति यस्य पुरतो राधां परो विध्यति ॥ २३ ॥

अर्जुनः—

दुर्नमं यदि मुरारिकार्मुकं दुर्भिदं यदि शरव्यमुच्छ्रितम् ।
दुर्जया यदि च राजमण्डली तत्प्रभो द्रुपदजा न दुर्लभा ॥ २४ ॥

नकुलः—निखिलनरेन्द्रवृन्दाधिष्ठितान्मञ्चसंचयानपास्य मुनिप्रायविप्रजनपरिगृहीतं मञ्चमारोहामो वयमपि विप्रवेषधारिण एव ।

(सर्वे समारुह्य यथोचितमुपविशन्ति ।)

(नेपथ्ये ।)

इदो इदो कुमारधिट्ठज्जुण्णो भट्टिआरिआ अ ।

युधिष्ठिरः—धन्यैषा स्वयंवरयित्री ।

(ततः प्रविशति धृष्टद्युम्नो द्रौपदी बन्दी धात्री च ।)

(परिक्रमितकेन)

धृष्टद्युम्नः—(पुरोऽवलोक्य ।) कथं तातद्रुपदमनुग्रहीतुं महर्षयोऽपि स्वयंवरव्याजमभ्यागमन्ते । तदेतानभ्यर्हयामि । (सप्रश्रयमञ्जलिं बद्ध्वा ।)

त्वय्यानन्दस्य दृश्यं त्वमसि ननु मुने कस्य नो माननीय-
स्त्वां वन्दे यादवस्त्वं द्विजमदपि कवे त्वां स्तुवे भार्गवस्य ।

[illegible] १. 'इत इतः कुमारधृष्टद्युम्नो भर्तृदारिका च'

विश्वामित्रः पवित्रं जगति विजयते काममन्त्रे नमस्ते
　विश्वश्रेष्ठे वसिष्ठे कृतनतिरपरान्स्तौमि हर्षान्महर्षीन् ॥ २५ ॥

(द्रौपदी प्रणमति ।)

धृष्टद्युम्नः—(अन्यतोऽवलोक्य ।)

लक्ष्मीसंवननैर्भुजैर्नृपतयः स्वस्त्यस्तु वः स्वागतं
　नन्वेते गृहमेधिनां धुरि वयं यद्यूयमभ्यागताः ।
दृष्टः केन भवादृशां पुनरियान्पूज्यः समाजो जग-
　त्युत्कण्ठा भवतां च संप्रति पुरः सेयं स्थिता द्रौपदी ॥ २६ ॥

सखी—ईदो इदो भट्टिदारिआ । जम्माहिवाहिणो, वासमाधिसेदुम् ।

युधिष्ठिरः—(सस्पृहमवलोक्य स्वगतम् ।) हंहो लोचनचकोरौ, युवामप्यातृप्तेः पिबतं द्रौपदीवदनेन्दुचन्द्रिकाम् ।

कण्ठे मौक्तिकदाम गण्डतलयोः कार्पूरमच्छं रजः
　सान्द्रं चन्दनमङ्गके विचकिलस्रक्शेखरं मूर्धनि ।
तन्वी गाढमियं चकास्ति तनुनी चीनांशुके बिभ्रती
　शीतांशोरधिदेवतेव गलिता व्योम्नि द्रुतं गच्छतः ॥ २७ ॥

भीमः—(द्रौपदीसंभाषणमनुसंधाय । स्वगतम् ।)

श्रोणीबन्धस्त्यजति तनुतां सेवते मध्यभागः
　पद्भ्यां मुक्तास्तरलगतयः संश्रिता लोचनाभ्याम् ।
धत्ते वक्षः कुचसचिवतामद्वितीयं तु वक्त्रं
　त्वद्गात्राणां गुणविनिमयः कल्पितो यौवनेन ॥ २८ ॥

अर्जुनः—(स्वगतम् ।) हृदय, कारय चक्षुषी पारणम् । पुरतो द्रौपदी ।
अस्याः खलु वयो विशेषोचितमधुना संभाव्यते

शारीपूतककन्दुककुतूहलि मनश्छेकोकिलशिक्षारति-
　र्नित्यं दर्पणपाणिना सहचरीवर्गेण चाचार्यकम् ।
प्रौढस्त्रीचरितानुरूपिषु रतो बाल्येऽपि रज्या मना-
　क्लोकारोहिणि यौवने मृगदृशां कोऽप्येष रम्यः क्रमः ॥ २९ ॥

---

१. 'इत इतो भर्तृदारिके । [illegible], [illegible] ।' (?) इति पाठः.
२. 'लोकारोहि' इति पाठान्तरम्.

नकुलः—(स्वगतम्।) नेत्रे, यथाशक्ति विस्तारं भजेथाम्।

सितपरिचयावृत्तिर्वाचामपाङ्गतरङ्गितं
नयनरचितं पादन्यासो नितम्बभरालसः।
अहह सुतनोर्लीलासूत्रैः कृतं पदमङ्गके
वहतु मदनः शोभामात्रं धनुर्ननु संप्रति॥ ३०॥

सहदेवः—(स्वगतम्।) क्षणं चक्षुषी, निमेषदोषमपाकुरुतम्। इदमग्रे हृदयलेह्यममानुष्यं लावण्यम्।

तरङ्गय दृशौ मनाक्स्थगय दिङ्मुखान्युत्पलैः
करौ वलय जायतां सरसिजाकरो जङ्गमः।
विहस्य पुनरुक्ततां सुतनु लम्भयैकावली-
मुदञ्चय मुखं भवत्वयमकाण्डचन्द्रोदयः॥ ३१॥

बन्दी—(तारस्वरमास्थाय।)

सकलभुवनरक्षास्वस्ततन्द्रा नरेन्द्राः
शृणुत गिरमुदारामादराच्छ्रावयामि।
इह हि सदसि राधा यः शरव्यीकरोति
स्मरविजयपताका द्रौपदी तत्कलत्रम्॥ ३२॥

सखी—[1]कथं विभ्रमताण्डवितभ्रूमञ्जरीभ्रमरपङ्क्तिलाञ्छितेन नयनोत्पलखण्डेन घूर्णमानं पिबदिव द्रौपदीवदनलावण्यामृतमितोऽभिमुखं वर्तते नरेन्द्रचक्रम्।

बन्दी—अहह कुसुमायुधस्याप्रतिहतं भगवतः शासनम्। यतः।

न्यस्तं ताण्डवितभ्रु चक्षुरमुना कण्ठो लुठत्पञ्चमः
संवृत्तोऽस्य करोत्ययं च तरलं हारं करान्दोलनैः।
मिथ्यासौ स्मयते स्मितो भणितिभिः किं चैष वैपञ्चिको
यत्सत्यं मदिरां विनैव मदनो यूनां मनोन्मादभूः॥ ३३॥

म९ू... विकया सर्व एव धनुरारोपयितुं संरभन्ते।

[1] इतः प्रभृत्यादर्शपुस्तके प्राकृतं त्यक्त्वा केवलं तच्छायैव लिखितास्ति.

धृष्टद्युम्नः—हंहो कंदर्पचण्ड, निवार्यतामियमहमहमिका महीपालानाम् ।

बन्दी—(किंचिदुच्चैः ।)

सर्वे कार्मुककर्मठाः क्षितिभुजः सर्वेऽपि शृङ्गारिणः
सर्वे मानमदोद्धताः शृणुत मे बन्द्यं वचो बन्दिनः ।
दुर्धर्षं धनुरच्युतस्य पणितं तच्चाध्यवस्यत्यसौ
यस्य स्यान्न महर्द्धि तद्धितनमं [illegible] यशःखण्डिनी ॥ २४ ॥

(सर्वे परिस्खलितवेन ।)

बन्दी—(द्रौपदीं प्रति ।)

शंभोर्मूर्ध्नि गतागतानि कुरुते या चन्द्रलेखाङ्किते
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥ २५ ॥

बन्दी—[illegible] ।

द्रौपदी—[illegible]

([illegible])

बन्दी—[illegible]

[illegible]

हे भूभुजो जयवपूंषि धनूंषि धत्त
मुक्त्वार्जुनं तु भुवि विध्यति कोऽत्र राधाम् ॥ ३७ ॥

द्रौपदी—नमो नमस्ते द्रोणाय कलशोद्भवाय।

(सर्वे परिक्रामितकेन।)

वन्दी—

दूरोदञ्चिमरीचिविरलरचनाचित्रं तनुत्रं तनो-
रुत्कृत्य त्रिदशेश्वराय ददतो यस्य स्तिं चक्षुषा।
पाञ्चालीवदनेन्दुसुन्दरतया तेनैव पर्यश्रुणा
सोऽयं पश्यति दुर्धरं धनुरिदं राधां च राधासुतः ॥ ३८ ॥

(विचिन्त्य।) अहो महाप्रभावं भार्गवं धनुः। यदमुना मम चक्षुर्ज्ञानमुन्मीलितम्। येनास्य प्रभावं [च] भावं च भूपतीनां प्रत्यक्षमिव पश्यामि।

सखी—सखि, दानकीर्तिसतर्पितभुवनकर्णः कर्ण एषः।

द्रौपदी—यो दुर्योधनप्रसादलब्धचम्पाधिपत्यः।

वन्दी—(विहस्य स्वगतम्।) अहो महात्मनामपि कैतवानुगृहीता वृत्तयः। यदेषः

दुर्नम दहनसंभवं धनुः संशये न च सतां प्रवृत्तयः।
अङ्गराज इति चिन्तयन्निमां भाषते व्रज पुरः कुरूद्वहः ॥ ३९ ॥

(सर्वे परिक्रामितकेन।)

स एव—(प्रकाशम्।)

यौवराज्याभिषेकार्हो वीरो दुर्योधनानुजः।
दुःशासनो महावेष एष मञ्चं विमुञ्चति ॥ ४० ॥

सखी—यो दुःशलप्रभृतीनामेकोनशतस्य ज्येष्ठः, कनिष्ठो दुर्योधननरेन्द्रस्य।

धृष्टद्युम्नः—(स्वगतम्।) यथार्थनामा दुःशासन एवायम्।

चापं प्रति त्रिचतुराणि पदानि दत्त्वा
कृष्णाहठग्रहनिमित्तविषण्णचेताः।
दुःशासनो नृपतिचक्रविमुक्ततार-
हुंकारलज्जितमनाः शनकैः प्रयाति ॥ ४१ ॥

द्रौपदी—अपि नाम चण्डचरित एषः ।

बन्दी—(विहस्य ।) नमो नमो विष्णुकोदण्डपणबन्धाय । (जगतम् ।)

द्रौपदीं परिणयन्तमर्जुनं विद्धराधमवलोक्य मायया ।
दोर्बलं विफलमात्मनो विदन्नीडयैष विनतो निवर्तते ॥ ९२ ॥

(परिक्रामितकेन ।)

बन्दी—

गान्धाराधिपतेः पुत्रः सुबलस्य बलीयसः ।
मातुलः कुरुराजस्य राजते नृपतिर्गुणैः ॥ ९३ ॥

द्रौपदी—यो द्यूतकैतवविचक्षणः श्रूयते ।

सखी—आम् । एतस्य किल हृदयचिन्तिता निदर्शन्ते भीमसेनस्य पुनः [illegible]ना । (·)

बन्दी—

व्योम्नः शुकान्निपततस्तरसा निरीक्ष्य
नाकस्त्रियो बहु हसन्ति सहस्ततालम् ॥ ४७ ॥

द्रौपदी—यो दुर्योधनभगिनीपतिः।

धृष्टद्युम्नः—कथं धनुरारोपणपणं प्रत्ययमुदास्ते।

वन्दी—

दुःशलागुणगणेन रञ्जितो लज्जितश्च कुलराजसंनिधौ।
कौतुकागमनमात्मनो वदन्नासनाचलति नो जयद्रथः ॥ ४८ ॥

(परिक्रामितकेन।)

वन्दी—

दुर्योधनो नृपकिरीटविटङ्करत्न-
रश्मिच्छटाच्छुरितपादयुगाङ्गुलीकः।
हेलाचलच्चमरनर्तितकर्णपूरः
शूरः शरासनविदां प्रथमोऽयमास्ते ॥ ४९ ॥

अस्य च

पादो वाससि सान्द्रकुङ्कुमरसन्यासप्रसक्ताकृति-
र्यातुर्दिग्विजये न यैः प्रणयितां नीतः प्रणामाञ्जलेः।
ते प्रत्यग्रकपालपात्ररुचिभिस्तारास्थिहारार्थिभिः
कङ्कालव्रतमीप्सुभिश्च मुदितैः कापालिकैर्वीक्षिताः ॥ ५० ॥

द्रौपदी—यः खण्डपरशुचूडामणेः कुलालंकरणम्।

सखी—आं सखि, स एवैषः।

द्रौपदी—अस्तीदम्। किं पुनः समुद्दीपितजतुभवनत्वेन विषाशनदातृत्वेन च च्छलप्रहारी एषः।

वन्दी—किमाह महाराजदुर्योधनः।

निर्दिशन्तु निजबाहुविक्रमं शार्ङ्गनाम्नि धनुषीह पार्थिवाः।
साभिमानहृदयस्तु मादृशः कः पणेन परिणेतुमिच्छति ॥ ५१ ॥

---

१. चन्द्रस.

(निश्चित्य स्वगतम् ।) कथमभिमानाङ्गीकरणेन परिहार एषः । (परिक्रामितकेन प्रकाशम् ।) स एष भगवतो वासुदेवस्यापि वन्दनीयो बलभद्रः ।

किं कि कि चु चु चुम्बनैर्म म मुधा वक्त्राम्बुजस्याग्रतो
　दे दे देहि पि पि प्रिये सु सु सुरां पात्रे त्रि रे रेवति ।
मा मा मा वि विलम्बनं कु कु कुरु प्रेम्णा हली याचते
　यस्येत्थं मदघूर्णितस्य तरसा वाचः स्खलन्त्याकुलाः ॥ ५२ ॥

अपि च ।

नीलाम्बरं नलिनदाम च यस्य भूषा
　यत्प्रीतिकारि मधुरं मधु रेवती च ।
दीर्घ[illegible] हली सहेलं
　शौरिः स एष [illegible] ॥ ५३ ॥

द्रौपदी—[illegible] ।

[illegible]—[illegible]—

रेव[illegible] ।
तेन [illegible] ॥ ५४ ॥

बन्दी—[illegible] ।

[illegible]

[illegible] ।

[illegible]

[illegible] ॥ ५७ ॥

(परिक्रामन्ति ।)

बन्दी—

[illegible]

[illegible] ।

[illegible]

[illegible] ॥ ५८ ॥

[illegible]

[illegible] ।

[illegible]

[illegible] ॥ ५९ ॥

द्रौपदी—[illegible] ।

बन्दी—[illegible],

[illegible] ।

[illegible] ॥ ६० ॥

(परिक्रामन्ति ।)

बन्दी—[illegible],

[illegible] ।

[illegible] ॥ ६१ ॥

अपि च ।

[illegible]

[illegible] ।

तस्यैनस्य स एष दूषणकणः कारुण्यपुण्यात्मनः

पात्रापात्रविवेचनं न यदभूत्सर्वस्वदानेष्वपि ॥ ६२ ॥

द्रौपदी—यो यदुकुमारोऽपि भूत्वा अनास्वादितकादम्बरीरसः स एतस्य गुणो दोषो वा कथ्यताम् ।

[illegible]—

[illegible] हविर्गर्भसंभवं वन्धने न तु करेण लङ्घते ।

इन्दुबिम्ब चतुरोऽपि सात्यकिः पूजया परिहरत्ययं मधुः ॥ ६३ ॥

([illegible])

[illegible] मेखलानां कुलोद्वहः ।

[illegible] दनयोपकृत [illegible] ॥ ६४ ॥

[illegible] यो विनीते

[illegible] करोति ।

[illegible]

[illegible] ॥ ६५ ॥

द्रौपदी—[illegible] ।

[illegible]—

[illegible] ।

[illegible] ॥ ६६ ॥

[illegible]

वन्दी—

अस्य वैष्णवमिदं महाधनुः स्वप्रभावविभवेन भूपतेः ।
अम्बरे भुवि दिशां च संचये दर्शयत्यतनुकार्मुकावलीः ॥ ६९ ॥

(परिक्रामितकेन ।)

वन्दी—कथमेते राजानो युगपदुत्थिताश्चापमारोपयितुं विडम्बिताश्च । तथा हि ।

जातं कीकसभङ्गतः शकपतेर्दोर्दण्डयोः खण्डनं
निष्ठ्यूता रमठेश्वरस्य वदनात्कीलालकल्लोलिनी ।
जानुभ्यां जगतीं गतश्च तरसा पाण्ड्यः प्रचण्डोऽप्ययं
कोदण्डेन न खण्डिताः क्षितिभुजो दामोदरीयेण के ॥ ७० ॥

वन्दी—(सविषादम् ।)

हा मन्त्रं शकुनेः कुलक्षयकरं दुर्योधनं हा नृपं
हा भीष्मं च पितामहं गुरुमपि द्रोणं सपुत्रं च हा ।
दग्धा यज्जतुधाम्नि पाण्डुतनया जीवेत्स चेदर्जुनो
राधायन्त्रमविद्धमत्र न भवेत्कन्या च न द्रौपदी ॥ ७१ ॥

धृष्टद्युम्नः—

वैकुण्ठकार्मुकहठाक्रमणैककुण्ठे
दोर्दण्डखण्डनविखण्डितराजचक्रे ।
द्राग्द्रौपदी नलिनकण्ठविलोठिहार-
विश्लिष्टयष्टिगणनागुणनां करोति ॥ ७२ ॥

मन्त्री—किं पुनरेष भग्नभुवनः कोलाहलो विपुलः ।

वन्दी—(अवलोक्य सहर्षम् ।)

धृष्टद्युम्ने विषण्णे हसति कुरुपतौ द्रौपदीचित्तभिन्ने
कोदण्डं दिग्गजेन्द्र[illegible]कुहरे क्वात्र गन्तुं मनो[1] ।
[illegible] कन्याकुलानां
[illegible] कार्मुकं [illegible] ॥ ७३ ॥

---

१. क्वच कन्दरे.

अपि च ।

व्रीडानतेषु वदनेषु च भूपतीनां
संचारयन्विकचपङ्कजचारु चक्षुः ।
अभ्येति मत्तगजखेलगतिः स एष
साभ्यर्थनं मुनिजनेन निषिध्यमानः ॥ ७४ ॥

अर्जुनः—(धनुश्चिरतरं दृष्ट्वा । चतुर्दिशमवलोक्य ।)

एतत्कान्यस्य नार्हं ननु धनुरनणुप्राणदोर्दण्डचण्डै-
र्दृग्भ्रूक्षेपकाण्डैः सपदि परिहृतं शिञ्जिनीमज्जनेहु ।
मध्ये राज्ञां प्रतिज्ञा मम पुनरियती मञ्जुगाण्डीवयोगे
प्रत्येकं पर्वतुल्या स्फुटति तटिनि वा जायते दर्पटं वा ॥ ७५ ॥

(सावज्ञं पाणिना धनुरारोप । नाटयन् ।)

[illegible]

वन्दी—

आकर्णाञ्चितचापमण्डलमुचा वाणेन यत्रोदर-
च्छिद्रोत्सङ्गविनिर्गतेन तरसा विद्धा च राधामुना।

(द्रौपदीमवलोक्य।)

तुल्यं मोहनशोषणप्रभृतयः प्रक्षेपकुण्ठक्रमाः
कामेन द्रुपदात्मजाहृदि हठान्न्यस्ताश्च पञ्चेषवः॥ ७८॥

सखी—आश्चर्यमाश्चर्यम्। असलिलात्कुवलयोत्पत्तिरकुसुमं कुसुमकोदण्डकाण्डममन्त्रतन्त्रं मनोमोहनमिन्द्रजालमस्या दृष्टिर्विप्रवीरवदने निष्पतन्ती न विरमति।

अर्जुनः—कथं राधावेधानन्तरमियमस्मासु स्निह्यति। यतः।

जैत्रं तन्त्रं कुसुमधनुषः प्रेमसर्वस्वदूताः
सत्यंकाराः प्रणयविततेस्तुष्टये पुष्टियोगाः।
विन्यस्यन्तः श्रवसि सुतनोर्मेचकाम्भोजभूषा-
मुत्कण्ठन्ते मयि निपतितुं नर्तिताक्षाः कटाक्षाः॥ ७९॥

वन्दी—हा हा धिकष्टम्।

ध्रुवमिदमुपदिष्टं कैश्चिदाचार्यपादै-
र्यदुत जनकशोकस्यैकहेतुः कुमारी।
अकलितकुलशीलोऽप्येष यत्कोऽपि धन्वी
द्रुपददुहितुरस्या वाञ्छति स्वामिभावम्॥ ८०॥

अर्जुनः—हंहो वन्दिवृन्दारक, किमत्र कुलान्वेषणेन। किं वा मे शीलपर्यालोचनया। धनुरारोपणपणपरिणेया द्रौपदी।

(नेपथ्ये।)

हंहो ब्राह्मण, त्वामेवं समुदिता नृपतयो भाषन्ते—

सायकश्च त्वया मुक्तो यत्रं वा तेन चाहतम्।
तन्मा वृथा विकत्थस्व न राधां विद्धवानसि॥ ८१॥

(साक्षेपम् ।)

रे रे ब्राह्मण मुञ्च विह्वलमनुं क्षत्रार्थवीर्यो स्मर
क्षत्रस्यात्र ननु स्वयंवरविधावेकाधिकारः स्थितः ।
तच्चेत्साद्रिवने लगद्विहृदयो दण्डयस्त्वमुर्वीभुजां
तत्तत्कर्षणशार्ङ्गिणो महदिना नैते क्षमन्ते नृप ॥ ८२ ॥

अर्जुनः—(सनति ।)

यस्य द्रोणो धनुषि न गुरुः स्वामि देवव्रताय
त्यक्ताभ्यासः कुरुपतिरयं भीमसूनुर्वि[illegible] ।
भो राजानः शृणुत वदिमां ब्रा[illegible] वाणीं
नाभाषन्ते [illegible] पुनर्दि[illegible] ॥ ८३ ॥

[illegible]

नकुलः—आर्य, इमं तालतरुमायुधीकुरु ।

(भीमस्तथा करोति ।)

बन्दी—

उत्पाटितमहातालः क्लृप्तचण्डगदाधरः ।
विप्रवीरो द्वितीयोऽपि पार्थिवानां पुरः स्थितः ॥ ८६ ॥

अर्जुनः—(राजकमवलोक्य ।)

अयमहमिह विप्रः प्रोतराधारहस्य-
स्त्रिभुवनजयमुद्रा द्रौपदी चेयमत्र ।
कलयथ यदि दोष्णश्चापदण्डप्रचण्डां-
स्त्यजत रथगजस्वास्तत्पुरस्योपकण्ठम् ॥ ८७ ॥

बन्दी—(विचिन्त्य ।)

वीर्यं वचसि विप्राणां क्षत्रियाणां भुजद्वये ।
इदमत्यन्तमाश्चर्यं भुजवीर्या हि यद्द्विजाः ॥ ८८ ॥

(अर्जुनस्तदेव पठति ।)

(नेपथ्ये ।)

साधु ब्राह्मण, साधु । क्षत्रमागमनुवर्तसे ।

भीमः—यद्येवम्

प्रसर्पतु रणाङ्गणे रुधिरकेलिकल्लोलिनी
भवन्तु फलिता इव द्विरदमुण्डखण्डैर्दिशः ।
नृमांसकवलान्तरेष्वपि च सामिलेखैर्मुखैः
कृतान्तजयमङ्गलं विदधतु ध्वनिं फेरवाः ॥ ८९ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति महाकविश्रीराजशेखरकृते प्रचण्डपाण्डवापरनाम्नि बालभारते नाटके राधावेधो नाम प्रथमोऽङ्कः ।

[illegible] ।

([illegible])

विदुरः—

आ देवाद्दिव्यप[illegible]

विष्वक्सेनादतारा[illegible] [illegible] ।

हे विश्वे लोकपाला[illegible]

सिन्दोरन्यस्य दृष्टो यदि [illegible]

तत्रैव गोत्रे संप्रति तु—

वाच्यं यत्र [illegible]

लोभः [illegible]

शैलूषै. [illegible]

द्यूतं [illegible]

पुरुषः—आर्य धर्माव[illegible] विदुर, [illegible]

चरा एवं मन्त्रयन्ति—

रणन्मणि[illegible]

क्वणन्मणिकिङ्किणी[illegible] ।

भवन्ति भवनाङ्गणे[illegible]

प्रसन्नदिन[illegible]

विदुरः—तिमिंगिलगिलन्यायोऽयं [illegible]

श्रीनिर्वासनडिण्डिमो [illegible]

सत्योत्सारणघोषणा [illegible]

द्वारं दुर्यशसां परामवन्द्[illegible]

द्यूतं दुर्नय[illegible]

पुरुषः—आर्य धर्माव[illegible] [illegible] ।

विदुरः—चण्डातक, [illegible]

चण्डातकः—[illegible]

1. प्राकृतच्छायास्वेदं [illegible]

निसर्गरक्तः कलत्रेषु, विनयभङ्गुरो गुरुषु, प्रसादनिष्ठो भृत्येषु महाराजयुधिष्ठिरः। तत्किमिति तत्रैष कौरवेन्द्रस्य विशेषपरिस्पन्दः।

विदुरः—किमुच्यते—

युधिष्ठिरो धर्ममयो महाद्रुमः स्कन्धोऽर्जुनो भीमसेनोऽस्य शाखाः।
माद्रीसुतौ पुष्पफले समृद्धे मूलं कृष्णो ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च॥ ५॥

(विचिन्त्य।) कौरवपतिस्तस्य प्रत्युदाहरणम्।

दुर्योधनो मन्युमयो महाद्रुमः स्कन्धः कर्णः शकुनिस्तस्य शाखाः।
दुःशासनः पुष्पफले समृद्धे मूलं राजा धृतराष्ट्रो मनीषी॥ ६॥

यदयमाहूय वारणावतात्प्रेमप्रणयाभ्यां नाम शकुनिकर्णकुरुपतिप्रेरितेन धृतराष्ट्रेण युधिष्ठिरोऽभिहितः—'यदुत वत्स युधिष्ठिर, दुर्योधनकारिते सदसि भ्रातृद्यूतं प्रवर्तयितव्यम्' इति।

चण्डातकः—ततस्तेन किं प्रतिपन्नम्।

विदुरः—यत्पाशसंयतो वन्यः करी प्रतिपद्यते। तथा चाभिहितं तेन—

राजसूयक्रतोर्यज्वा पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः।
आहूतो न निवर्तेय द्यूताय च रणाय च॥ ७॥

पुरुषः—अत एवाहं शकुनिना प्रगुणीकृत्याक्षप्रसारं शारफलकं समर्प्य च संप्रेपितोऽस्मि सभामध्यम्। तदार्य, कथयस्व किं कारणं [illegible] दुर्जेयत्वे।

विदुरः—श्रुतो मया कुड्यान्तरितेन शकुनिना सह मन्त्रयमाणो [illegible]धनः—

तत्रोत्सर्पिणि राजसूयसमये राज्ञः पृथाजन्मनो
द्वीपेशैर्विनयान्वितैरुपचितं चित्रैर्महाप्राभृतैः।
प्रत्यक्षीकृतवान्यदस्मि विभवं कोषाधिकारे स्थित-
स्तेनाद्यापि निरौषधो मनसि मे दाहज्वरो वर्तते॥ ८॥

१. अयं श्लोकोऽग्रिमश्चैभौ महाभारतस्थौ.

अपि च गान्धाराधिपते मातुल,

मायानये नयसभापितले महाम्बु
　　त्यक्त्वा ततो मज्जति मय्यनभिज्ञभावात्।
यत्कृष्णया विहसितं सह फाल्गुनेन
　　तन्मे मनः कुसुमलावमिदं लुनाति ॥ ९ ॥

(नेपथ्ये।)

देवश्चन्द्रकुलप्रतापतिलकः षाड्गुण्यवाचस्पति-
　　र्वीरो निर्मलकीर्तिनिर्जरगिरिर्भूखण्डविद्याधरः।
कृत्स्नद्वीपजयैकलम्भितमहाश्वेतातपत्रोन्नतिः
　　पाण्डोः पाण्डुयशस्करो विजयते पृथ्वीं पृथानन्दनः ॥ १० ॥

चण्डातकः—युधिष्ठिरबन्दी पठति किंनरकण्ठ एषः।

(पुनर्नेपथ्ये।)

नाले शौर्यमहोत्पलस्य विपुले सेतौ समिद्वारिधेः
　　शश्वत्कङ्कभुजंगचन्दनतरौ क्रीडोपधाने श्रियः।
आलाने जयकुञ्जरस्य सुदृशां कंदर्पदर्पे चिरं
　　श्रीदुर्योधनदोष्णि विक्रमघने लीनं जगन्नन्दति ॥ ११ ॥

चण्डातकः—एष दुर्योधनमागधः कलकण्ठो नाम।

विदुरः—संप्राप्तावेतौ युधिष्ठिरदुर्योधनौ सभाम्। एते च भीष्मद्रोणकृपहार्दिक्यकर्णसोमदत्ताश्वत्थामादयो भीमसेनः कौरवेश्वरभ्रातृशतं च प्रविशति। तदावामपि प्रविशावः।

(इति निष्क्रान्तौ।)

विष्कम्भकः।

(ततः प्रविशति युधिष्ठिरो भीमसेनश्च, दुर्योधनः शकुनिश्च, तयोश्च ताम्बूलकरङ्कवाहिन्यौ सुनन्दा सुरेखे च।)

युधिष्ठिरः—

विवर्तयाक्षाञ्शकुने शारक्रीडां प्रवर्तय।
धृतराष्ट्रस्य पाण्डोश्च ममाज्ञामौलिमञ्चति ॥ १२ ॥

---

१. उदाहृतोऽयं श्लोकः क्षेमेन्द्रेणौचित्यविचारचर्चायाम्.

किं च।

राजसूयक्रतोर्यज्वा पाण्डवोऽयं युधिष्ठिरः।
आहूतो न निवर्तेय द्यूताय च रणाय च ॥ १३ ॥

शकुनिः—(दक्षिणं बाहुमुद्यम्य।)

हंहो हस्त कृतास्त दानसलिलप्रक्षालित स्वस्ति ते
लोकेष्वक्षविचक्षणश्च शकुनिः साङ्गेऽपि भक्तस्त्वयि।
वीरे माननिधौ पराक्रमधने तद्भागिनेये मम
श्रीः पार्थप्रथमादपास्य भवता कार्या हि दुर्योधने ॥ १४ ॥

दुर्योधनः—तदार्य, पणः क्रियताम्।

युधिष्ठिरः—

हारोऽयं केरलस्त्रीविहसितशुचिभिः पङ्क्तिभिर्मौक्तिकानां
शुक्रेणैकाकृतीनां कृतसकलसभागर्भचन्द्रोदयश्रीः।
भ्रातृद्यूते पणो मे रजनिचरवतेरर्जितो राजसूये
यस्यैतन्मध्यरत्नं छुरयति ककुभः कौङ्कुमीभिः प्रभाभिः ॥ १५ ॥

भीमः—भवतस्तु कः पणः।

दुर्योधनः—

राजावलीक्रमायातो राजकोषः पणो मम।
शकुन्तलाद्याभरणैर्यः पुनाति च पाति च ॥ १६ ॥

(उभौ क्रीडतः।)

शकुनिः—जितं जितं महाराजदुर्योधनेन। हंहो युधिष्ठिर, हारितो हारः।

(दुर्योधन. सुरेखायाः कण्ठे परिधत्ते।)

सुनन्दा—(हसन्ती।) हंहो महाराज दुर्योधन, युधिष्ठिरकण्ठनिवे- [illegible] हारं समर्थासादृशजनयोग्यं यत्करोषि तन्न रोहिणीवल्लभ- [illegible] ।

भीमः—साधु सुनन्दे, साधु। उचितमभिहितम्।

---

१. आकाशस्थग्रहविशेषेण. स च सर्वताराभ्यः कान्तिमान्स्थूलश्च.

सुरेखा—अयि दुरागमशीले, पुनर्जितैवासि कथम् ।

शकुनिः—(सहासम् ।) पतिभक्ता सुरेखा । (दुर्योधनं प्रति सहासम् ।) अपरः पणः क्रियताम् ।

युधिष्ठिरः—संपादिता तावदनङ्गसेना तत्रास्ताम् ।

शकुनिः—(विहस्य ।) दुर्योधने क्रीडति कथं धर्मराजो विरमति । नन्वधुनैव प्रतिज्ञातम्—'आहूतो न निवर्तेय द्यूताय च रणाय च' ।

युधिष्ठिरः—(सुनन्दामालोक्य सलज्जम् ।) यद्येवम्

कुर्वन्त्यो नयनैरपाङ्गतरलैर्दीर्घायुषं मन्मथं
 तन्वन्त्यो हृदि रागिणां रतिमहावल्लीविलासाङ्कुरम् ।
न्यस्यन्त्यो मदिरामदस्य च हठात्कांचिन्मनोहारिता-
 महैर्मुग्धमधूकपाण्डुभिरिमा वाराङ्गना मे पणः ॥ १७ ॥

भीमः—भवतस्तु कः पणः ।

दुर्योधनः—

सुधावीचीमुचां वाग्भिर्विभ्रमावल्लिकुण्डलः ।
ममापि वारनारीणां स्मरस्मेरो गणः पणः ॥ १८ ॥

(इत्यौ क्रीडतः ।)

शकुनिः—जितं जितं महाराजदुर्योधनेन ।

दुर्योधनः—सुरेखे, त्वमेतासां सुनन्दाप्रभृतीनामधिष्ठात्री भव ।

सुरेखा—यत्कुलपतिराज्ञापयति । (अपनयति ।)

सुनन्दा—धर्मनन्दनो यदि पुनर्जयत्यक्षि सुरेखाप्रभृतीनां तदहमप्यधिष्ठात्री भविष्ये ।

शकुनिः—अपरः पणः क्रियताम् ।

युधिष्ठिरः—

निर्गलविनिर्गलद्बहुलगुलाकरालैर्गलै-
 रमी तडिति ताडितोड्डमरडिण्डिमोड्डामराः ।
मदाचमनचञ्चुरप्रचुरचञ्चरीकोच्चयाः
 पणः परिणतिक्षणक्षततटान्तरा दन्तिनः ॥ १९ ॥

भीमः—भवतस्तु कः पणः।

(दुर्योधनस्तदेव पठति। उभौ क्रीडतः।)

शकुनिः—जिता दन्तिनः।

दुर्योधनः—(नेपथ्यं प्रति।) दुःशासन, भूतदन्तिनां प्रणेता त्वं भव।

(नेपथ्ये।)

यदादिशत्यार्यदुर्योधनः।

शकुनिः—अपरः पणः क्रियताम्।

युधिष्ठिरः—

झणज्झणितकिङ्किणीमुखरकंधरासंधिभि-
र्युतास्तरुणतित्तिरिच्छदमनोहरैर्वाजिभिः।
द्रुणाङ्कघनपट्टिशत्रिशिखखड्गिनः स्तम्भिनो
रथाः प्रचलकाञ्चनध्वजमहापताकाः पणः॥ २०॥

(उभौ क्रीडतः।)

शकुनिः—हारिता रथाः।

दुर्योधनः—(नेपथ्य प्रति।) सखे अङ्गराज, त्वं रथानां नेता भव।

(नेपथ्ये।)

यदादिशति कौरवेश्वरः।

शकुनिः—अपरः पणः क्रियताम्।

युधिष्ठिरः—

महीधरधरासु ये सनिनदं पतद्भिः खुरै-
र्लिखन्ति च पठन्ति च स्फुटतरं टकारानिव।
विरोचनहयावलीकुलभुवां स तेषामयं
पणः पवनरंहसां मम तुरंगमाणां गणः॥ २१॥

(उभौ क्रीडतः।)

शकुनिः—जितं जितं महाराजदुर्योधनेन।

दुर्योधनः—मातुल, त्वमेषां तुरंगमाणां भर्ता भव।

शकुनिः—यथाह महाराजः । (सानन्दमुद्दिश्य ।)

किं वाजिभिः किमु गजैः किमथो रथैर्वा
सापत्नकं न धृतये धरणी पणोऽस्तु ।
एकातपत्रमिदमद्य चिराय राज्यं
धर्मात्मजो भजतु वा धृतराष्ट्रजो वा ॥ २२ ॥

युधिष्ठिरः—यथैवम्

ऐलः प्राक्स पुरूरवाः प्रभुरभूद्यस्योर्वशी वल्लभा
दुष्यन्तः स च योऽप्यसूत भरतं शाकुन्तलं शान्तये ।
श्रीमाञ्शंतनुरग्रिमः स च सतां गङ्गाकलत्रेण य-
स्तत्सिंहासनमम्बुराशिरशनां शासन्महीं मे पणः ॥ २३ ॥

भीमः—भवतस्तु कः पणः ।

(दुर्योधनस्तदेव पठति ।)

(नेपथ्ये ।)

राजन्युधिष्ठिर नराधिप कौरवेन्द्र
वंशे युवां भगवतो भवशेखरस्य ।
द्यूतं न युष्मदुचितं ननु चिन्त्यतां च
कैः क्षत्रियैर्वसुमती पणिता पुराणैः ॥ २४ ॥

युधिष्ठिरः—भोः सभासदः, कथं किल राजसूययज्वा प्रतिज्ञातमर्थं कदर्थयति ।

दुर्योधनः—हंहो सभ्याः, अक्षधर्मा अपि न निषिध्यन्ते ।

(उभौ क्रीडतः ।)

शकुनिः—जितं जितं महाराजदुर्योधनेन ।

दुर्योधनः—स्वयमहमस्य राज्यार्धस्याधिष्ठाता ।

शकुनिः—अपरः पणः क्रियताम् ।

युधिष्ठिरः—किं नामावशिष्टं यत्पणीक्रियते ।

शकुनिः—किं नामापहारितं शरीरे तिष्ठति । शरीरधना हि राजानः ।

युधिष्ठिरः—यद्येवम्

निर्यान्ति यस्य वदनाद्वितथा न वाचो
यो राजसूयविधिनिर्धुतपापपङ्कः।
सोढा न चानुजमहाविरहस्य योऽसि-
न्सोऽयं स्वयं तव पणः प्रथमः पृथाभूः॥ २५॥

भीमः—(स्वगतम्।) कथमात्मापि पणीकृतः। अहो सत्यसंधता आर्ययुधिष्ठिरस्य। (प्रकाशम्।) भवतस्तु कः पणः।

दुर्योधनः—

हेलानमन्नृपकिरीटविटङ्ककोटि-
झंकारिरत्नचितकाञ्चनपादपीठः।
वैतालिकैः स्तुतसमस्तजयोत्सवश्रीः
सोऽयं स्वयं प्रतिपणस्तव कौरवेन्द्रः॥ २६॥

(उभौ क्रीडतः।)

शकुनिः—जितं जितं महाराजदुर्योधनेन।

युधिष्ठिरः—जितोऽसि। तन्नियोजय कृत्ये।

शकुनिः—पुनरपरः पणः क्रियताम्।

युधिष्ठिरः—कः पुनरपरः पणः।

शकुनिः—भ्रातरः।

युधिष्ठिरः—

यो मन्थानकरः क्रतौ निजकुलप्राकारबन्धश्च यो
दोर्भ्यां यः प्रसभं व्यधत्त च जरासंधस्य संधिच्छिदाम्।
सोऽयं दृप्तहिडिम्बडिम्बविजयी वीरस्त्रिलोकाद्भुतं
भीमो भीमपराक्रमः पृथुगदाव्यग्राग्रपाणिः पणः॥ २७॥

भीमः—भवतस्तु कः पणः।

दुर्योधनः—

संकर्षणान्निजतनूज्ज्वलकीर्तिराशेः
सार्धं मयाधिगतदिव्यमहारहस्यः।

तल्लोदरस्य मम सोदर एष वीरो
दुःशासनः प्रतिपणोऽस्य वृकोदरस्य ॥ २८ ॥

(उभौ क्रीडतः ।)

शकुनिः—जितं जितं कौरवराजेन । अपरः पणः क्रियताम् ।

युधिष्ठिरः—

कर्णप्रावरणैः सहैकचरणानश्वाननैः किंनरां-
स्त्यक्षैस्तुल्यशिखान्वलीमुखमुखैर्यक्षांश्च रक्षांसि च ।
निर्जित्या कनकाद्रितो जनपदान्यो राजसूयकतौ
सम्राजं कृतवान्युधिष्ठिरमलं सोऽयं किरीटी पणः ॥ २९ ॥

भीमः—भवतस्तु कः पणः ।

यो भार्गवाद्भगवतोऽर्जितचापवेदो
द्रोणेन तुल्यगरिमा मम धर्ममित्रम् ।
स प्रीणितार्थिजनवाग्भिररिक्तकर्णः
कर्णः स्वयं प्रतिपणोऽस्य धनंजयस्य ॥ ३० ॥

(उभौ क्रीडतः ।)

शकुनिः—जितं जितं कौरवराजेन । तदपरः पणः क्रियताम् ।

युधिष्ठिरः—

सौहार्दात्प्रणयादथ प्रथिमतः स्नेहातिरेकाच्च वा
यो देवेन रथाङ्गिनापि समरं हित्वा करं लम्भितः ।
पाश्चात्यक्षितिपालनिर्मलयशःप्रस्तारहारान्हर-
न्सोऽयं मे नकुलः कुलैकतिलको युद्धप्रवीणः पणः ॥ ३१ ॥

भीमः—भवतस्तु कः पणः ।

दुर्योधनः—

नकुलस्यापि ते भ्रातुर्भ्राता प्रतिपणो मम ।
विश्वत्कीर्तिमहानावि विकर्णः कर्णधारताम् ॥ ३२ ॥

(उभौ क्रीडतः ।)

शकुनिः—जितं जितं महाराजदुर्योधनेन । तदपरः पणः क्रियताम् ।

युधिष्ठिरः—

हेलालोडितपाण्ड्यकेरलबलो यः सिंहलांल्लङ्घय-
न्प्राक्संक्षुभ्य विभीषणेन तरसा दूरात्करं लम्भितः।
नित्यं रावणनिर्जितामरहृतैर्यः संभृतो भूषणैः
सौम्यश्रीः सहदेव एष स पणः क्षत्रैकचूडामणिः॥ ३३॥

भीमः—भवतस्तु कः पणः।

दुर्योधनः—अनिर्जितो भ्राता विकर्ण एष मम पणः।

(उभौ क्रीडतः।)

शकुनिः—जितं जितं महाराजाधिराजेन। तदपरः पणः क्रियताम्।

युधिष्ठिरः—किं नामा[प]हारितम्। कः पुनरपरः पणः क्रियताम्।

शकुनिः—धर्मदारा द्रौपदी।

युधिष्ठिरः—

संभूता द्रुपदाध्वरे हुतभुजः पाण्डोर्नृपस्य स्नुषा
राधावेधमहापणेन विजिता राज्ञां पुरः पश्यताम्।
भूभृन्मौलिमणीन्द्रदीधितिजलैर्या स्नातपादाम्बुजा
सा देवी विनयाभिमानवसतिः कृष्णा वितृष्णा पणः॥ ३४॥

भीमः—भवतस्तु कः पणः।

दुर्योधनः—

ज्येष्ठत्वात्पाण्डुपूज्यस्य धृतराष्ट्रस्य या स्नुषा।
सा देवी देवरवती मम भानुमती पणः॥ ३५॥

सुनन्दा—(स्वगतम्।) एष स ज्येष्ठाभिः कनिष्ठानां विनिमयः।

(उभौ क्रीडतः।)

[illegible]—जितं जितं महाराजदुर्योधनेन।

[illegible]नः—दुःशासन, आनीयतां द्यूतदासी द्रौपदी।

(नेपथ्ये।)

यदादिशति पाण्डवकौरवेश्वरः।

दुर्योधनः—अपरः पणः क्रियताम्।

युधिष्ठिरः—न मे पणान्तरमस्तीति प्रतिभाति ।

दुर्योधनः—

वर्षाणि द्वादशारण्ये सह तिष्ठन्तु निष्क्रिया ।
अज्ञातचर्यया वर्षमावयोर्भुधि जीयते ॥ ३६ ॥

(युधिष्ठिरस्तेनैवानुसरति । तथा क्रीडतः ।)

शकुनिः—जितं जितं महाराजदुर्योधनेन ।

(नेपथ्ये ।)

पञ्चाना या कलत्रं द्रुपदमखविधावद्भुतं जन्म यस्याः
पूता या राजसूयावभृथपरिगमे मन्त्रपूतैः पयोभिः ।
तामेतां द्यूतदासीं कुरुपतिनियमं मूर्ध्नि कृत्वा मयान्तः
केशेष्वाकृष्यमाणां शृणुत नृपतयो यस्य शक्तिः स पातु ॥ ३७ ॥

दुर्योधनः—कथमयं संपादितमदाज्ञः सद्रौपदीको वत्सो दुःशासनः प्राप्त ।

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टा द्रौपदी दुःशासनश्च । दुःशासनस्तदेव पठति ।)

सुनन्दा—(महतोपद्रवस्य हस्तामोटं नाटयन्ती ।) दुःशासन, मुञ्च मुञ्च पाञ्चालीकेशपाशम् ।

दुःशासनः—(तामपश्रुत्य समन्तादवलोक्य विहस्य च ।)

यन्मुक्तः स्फारतारध्वनिभरितसभाकुञ्जगर्भः सरोषं
हुंकारः कातराणां तरलितहृदयः फाल्गुनस्याग्रजेन ।
कुर्वद्भिर्हारवल्लीनहननिविडिताञ्जूटकूटान्नृपैस्त-
न्न्यस्ताः खड्गेषु रत्नत्सरुषु सरभसं संप्रहाराय हस्ताः ॥ ३८ ॥

सुनन्दा—(पुनः पाणिमोटनं नाटयित्वा ।)

अम्बाचुम्बितपल्लवानां वहुना स्नेहेन धृष्टद्युम्नो
येषां पुष्कलवेणिबन्धनकरः स आस्ते रात्रिंदिनम् ।
चण्डं पाण्डवगेहिन्याश्चिकुरे रे कर्षता त्वया
किं दुःशासन दुःसहाः कवलिता हालाहलाग्राङ्कुराः ॥ ३९ ॥

---

१. प्राकृतच्छायेयम्.

द्रौपदी—वत्स दुःशासन, मुञ्च मुञ्च केशपाशम् । कथमेकवस्त्रा भूत्वा गुरुनरेन्द्रपुरतः संचरिष्ये ।

दुःशासनः—(विहस्य ।) नन्वपनयाम्येकवस्त्रतां कोटवीकरणेन । (व-स्त्रापनयनं नाटयन् ।)

यावन्नैकं द्रुपददुहितुः कृष्यते वस्त्रमस्मा-
त्तस्मिन्नेऽन्यद्भवति पिदधत्तावदङ्गं ततश्च ।
खिन्नं चेतन्मम करतलं वाससां चैष राशि-
स्तन्मन्येऽसौ त्रिभुवनमनोमोहिनीं वेत्ति विद्याम् ॥ ४० ॥

द्रौपदी—भो दुःशासन, मम किमपतिव्रताजनोचितं करोषि ।

दुःशासनः—अये पाञ्चालि, पञ्चानां कलत्रं भूत्वा किमपि व्रीडसे । (साक्षेपम् ।)

हे द्रौपदि त्वमसि कात्र पतिव्रतानां
किं दृष्टपञ्चपुरुषा वनिता कलत्रम् ।
दुर्योधनस्य तदिमं भज वाममूरु-
मास्फालितं मुकुलिताङ्गुलिना करेण ॥ ४१ ॥

द्रौपदी—(तदनादृत्याञ्जलिं बद्ध्वा ।) हंहो सभासन्नस्थिता गुरवो नरेन्द्राश्च, द्रौपदी निर्णयं पृच्छति ।

(नेपथ्ये ।)

द्रौपदि, विकर्णस्त्वामाह—'कीदृशो निर्णयः' ।

द्रौपदी—किमहं प्रथमं हारिता द्यूते आत्मा वा धर्मनन्दनेन ।

(नेपथ्ये ।)

प्रजावति, तवायमभिप्रायः—

यद्यहं हारिता पूर्वं भवामि द्यूतकिंकरी ।
आत्मा वा हारितः पूर्वं तदा नास्मि च हारिता ॥ ४२ ॥

दुःशासनः—अरे रे अकर्णविकर्ण, सभामध्यमध्यासीने भुवनपतौ ने किमित्थं प्रलपसि ।

१. कोटवी नग्ना स्त्री.

(प्रविश्य ।)

विकर्णः—(साक्षेपम् ।)

द्यूतं क्षत्रकुलव्रतं न स भवेज्जेतुः पणः स्वामिनः
संरम्भः किमकाण्ड एव भवता सद्वर्त्म यत्त्यज्यते ।
भो दुःशासन कः क्रमो द्रुपदजाकेशाम्बराकर्षणे
दुर्वृत्तं क्षमते न कस्यचिदयं भ्राता विकर्णस्तव ॥ ४३ ॥

दुर्योधनः—(सभ्रुकुटीबन्धम् ।) अरे रे धार्तराष्ट्रवटो, वाचाटोऽसि ।

विकर्णः—तदद्यप्रभृति

न्यायवादी विकर्णोऽत्र भवद्भ्यो यद्यहं बहिः ।
तद्यूयं शतमेकोनं षट् च संप्रति पाण्डवाः ॥ ४४ ॥

दुर्योधनः—तदतिमुग्धतस्तव कतरः पन्थाः ।

विकर्णः—

यां मे बलः स बलवान्दलितप्रलम्बां
शिष्येषु सत्स्वपि महत्सु गदामदत्त ।
सा मे यदादिशति हस्ततलावतीर्णा
दुर्वृत्तखण्डनविधौ मम सोऽत्र पन्थाः ॥ ४५ ॥

(समन्तादवलोक्य ।)

क्षत्रैकत्रासचिन्ताकुलमनसि नभःसिन्धुपुत्रे पवित्रे
द्रोणे द्राक्स्मश्रु शुभ्रं वलयति शकुनौ शिक्षयत्यक्षशिक्षाम् ।
कर्णे कर्णान्तिकस्थे हसति कुरुपतौ दृष्टयः पाण्डवानां
द्रष्टुं दुःशासनं च क्षितिपतितिलकं यान्ति धर्मात्मजं च ॥ ४६ ॥

(दुःशासनः 'हे द्रौपदि' (२।४१) इत्यादि पठति ।)

विकर्णः—(विचिन्त्य ।) अहो उचितकारिता पाण्डवानाम् ।

आकर्ण्य कौरवकुमारवचः प्रचण्ड-
मत्युल्लसन्ति गुरुरोषकषायताराः ।
द्राग्दृष्टयो नृपतिसंसदि पाण्डवानां
दृष्ट्वा युधिष्ठिरमुखं पुनरापतन्ति ॥ ४७ ॥

(पुनरवलोक्य।) अहो किमपि महारम्भः सभासदां क्षोभः।

च्योतच्चूडामणीनां चलनझणझणत्कारिहारच्छटानां
प्रेङ्खोलत्कङ्कणालीकलकलमुखरैर्दोर्भिरुड्डामराणाम्।
निःश्वासैः साट्टहासं किमिदमिदमितो वेल्लितभ्रूलतानां
संक्षोभो भूपतीनां विततमपि सभागर्भरन्ध्रं रुणद्धि॥ ४८॥

(पुरोऽवलोक्य।) अहो कौरवपतेराज्ञा। अहो सत्यता महीपतीनाम्।

अस्मिन्महासदसि कौरवपाण्डवीये
क्षोभं गते द्रुपदजाचिकुराञ्चनाभिः।
दुर्योधनेन भृकुटी कुटिलीकृता च
जाताश्च भूमिपतयो लिखिता इवैते॥ ४९॥

(सरभसं युधिष्ठिरमुपसृत्य।) आर्य युधिष्ठिर, प्रतिष्ठस्व वनवासाय। द्यूतहारितमनुष्ठीयताम्।

(सर्वे समुत्तिष्ठन्ति।)

द्रौपदी—रे रे दुर्योधन,

एष रे कचकर्षणापरिभवः आमुक्तबन्धक्रम-
स्रस्तसत्यमेव चञ्चरीकरमणीयाकेशपाशच्छटा।
नखाग्राङ्कुशकोटिपाटितमहादुःशासनोरःस्थली-
रक्तोल्लेखिकरेण निश्चितमिदं भीमेन या बध्यते॥ ५०॥

भीमः—रे रे दुर्योधन, भीमसेनस्य शृणु प्रतिज्ञाम्।

तेनेयं याज्ञसेनी नृपसदसि हठात्केशहस्ते गृहीता
यश्चास्याः कोटवीत्वं बत विदधदितो वाससां राशिकारः।
सोऽहं तेनैव रोषारुणनयनपटुः पाणिनोत्पाटितेन
त्वां हन्ता हन्त वक्षस्तटभुवि रटतो दुष्टदुःशासनस्य॥ ५१॥

अपि च रे रे दुर्योधन,

नखक्रकचपाटनत्रुटितकीकसाद्वक्षसः
शिरासरणिभिर्मृधे रुधिरमुत्फलत्फेनिलम्।

१. इयमपि प्राकृतच्छाया.

महाञ्जलिमयं रुषा हृदि निवेश्य दौःशासने
　　युधिष्ठिरसहोदरः शृणु वृकोदरः पास्यति ॥ ५२ ॥

किं चैकस्मिन्नपराद्धेऽपि तत्सहचारिणोऽप्यपराद्धारः । ततश्च ।

द्रोणादुपार्जितधनुर्निगमप्रकर्षा-
　　त्सर्वानपि स्मितवतो वयसि प्रकाशे ।
भ्रातृन्शतं तव हनिष्यति भीमसेनः
　　काले गदाप्रहरणो रणकर्मशौण्डः ॥ ५३ ॥

ततश्च ।

दोर्दण्डमण्डलितचण्डगदाप्रहारै-
　　रामूलतस्तडदिति त्रुटितोरुसंधेः ।
दुर्योधनस्य विकटां मुकुटाग्रपीठीं
　　द्राग्लोठयिष्यति रणे चरणेन भीमः ॥ ५४ ॥

शकुनिः—निर्गच्छत वनवासाय । को हि द्यूतजितानामुद्विजते मौर्ख्येण ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति महाकविश्रीराजशेखरकृते प्रचण्डपाण्डवापरनाम्नि बालभारते नाटके
द्वितीयोऽङ्कः ।

कर्पूरमञ्जरीस्थश्लोकानां सूची ।

[illegible]